

socialno delo

letnik 40 - december 2001 - št. 6

visoka šola za socialno delo
ljubljana

socialno delo

Izdaja Visoka šola za socialno delo Univerze v Ljubljani
Vse pravice pridržane

Uredniški svet

Vika Bevc
Franc Brinc
Gabi Čačinovič Vogrinčič
Bojan Dekleva
Vito Flaker
Andreja Kavar Vidmar
Zinka Kolarič
Anica Kos

Glavni in odgovorni urednik

Bogdan Lešnik

Uredniki

Darja Zaviršek (knjižne recenzije)
Srečo Dragoš (raziskave)
Jo Campling (mednarodni stiki)

Naslov uredništva

Topniška 33, 1000 Ljubljana
tel. (01) 43-77-615, faks 43-77-122
e-pošta socialno.delo@uni-lj.si
www.vssd.uni-lj.si/sd

Uredniški svet (nad.)

Blaž Mesec
Mara Ovsenik
Jože Ramovš
Pavla Rapoša Tajnšek
Tanja Renner
Bernard Stritih
Marta Vodeb Bonač
Marjan Vončina

Časopis Socialno delo objavlja teoretske članke, poročila o raziskavah s področja socialnega dela, interdisciplinarne študije in prispevke z drugih znanstvenih in strokovnih področij, kritike in komentarje, poročila o strokovnih srečanjih in dogodkih, pisma, knjižne recenzije in druge prispevke, relevantne za teorijo in prakso socialnega dela. Časopis izhaja dvomesečno, razen v primeru združenih števil, ki pa sledijo istemu dvomesečnemu ritmu izhajanja.

Znanstveni prispevki so recenzirani (anonimno).

Rokopisi: teoretski članki, raziskovalna poročila in druge poglobljene študije so lahko dolgi do ene avtorske pole (30.000 znakov); daljši so lahko le izjemoma in s privoljenjem uredništva. Druga besedila imajo lahko do pol avtorske pole. Kako naj bo urejeno besedilo za objavo, piše na zadnjih straneh časopisa. Rokopisi so lahko vmjeni avtorju ali avtorici v dopolnitev ali popravek z uredniškimi in/ali recenzentskimi pripombami.

Avtorske pravice za prispevke, poslane uredništvu, pripadajo časopisu Socialno delo. Uredništvo si pridržuje pravico preurediti ali spremeniti dele v objavo sprejetega besedila, če tako zahtevata jasnost in razumljivost, ne da bi prej obvestilo avtorja ali avtorico.

Knjige za **knjižne recenzije** v Socialnem delu je treba pošiljati na naslov: Darja Zaviršek, VŠSD Topniška 33, 61000 Ljubljana, s pripisom: Za recenzijo v Socialnem delu.

Oglasi: za podrobne informacije pokličite ali pišite na uredništvo. Oglas, ki naj bo objavljen v naslednji številki, je treba poslati uredništvu vsaj mesec dni pred napovedanim izidom številke. Če je oglas že oblikovan, ga oddajte (nezloženega) na formatu A4.

Naročnik na Socialno delo postanete, če se s pismom uredništvu naročite nanj. Na enak način sporočite morebitno spremembo naslova in druge spremembe. Študentje imajo popust, zato priložite dokazilo.

Avtorica fotografije na naslovnici: **Meta Krese** (2000).

Povzetki člankov so vključeni v naslednje podatkovne baze (ki vključujejo tematsko indeksiranje, klasifikacijske kode in popolne bibliografske navedbe): *Sociological Abstracts*, *Linguistics & Language Behavior Abstracts*, *Social Planning/Policy & Development Abstracts*, *Mental Health Abstracts*, *Studies on Women Abstracts*.

Časopis finančno podpira Ministrstvo za znanost in tehnologijo.

Tisk: Collegium graphicum, Ljubljana

socialno delo

Izdaja Visoka šola za socialno delo Univerze v Ljubljani

Vse pravice pridržane

Uredniški svet

Vika Bevc
Franc Brinc
Gabi Čačinovič Vogrinčič
Bojan Dekleva
Vito Flaker
Andreja Kavar Vidmar
Zinka Kolarič
Anica Kos

Glavni in odgovorni urednik

Bogdan Lešnik

Uredniki

Darja Zaviršek (knjižne recenzije)
Srečo Dragoš (raziskave)
Jo Campling (mednarodni stiki)

Naslov uredništva

Topniška 33, 1000 Ljubljana
tel. (01) 43-77-615, faks 43-77-122
e-pošta socialno.delo@uni-lj.si
www.vssd.uni-lj.si/sd

Uredniški svet (nad.)

Blaž Mesec
Mara Ovsenik
Jože Ramovš
Pavla Rapoša Tajnšek
Tanja Rener
Bernard Stritih
Marta Vodeb Bonač
Marjan Vončina

Časopis Socialno delo objavlja teoretske članke, poročila o raziskavah s področja socialnega dela, interdisciplinarne študije in prispevke z drugih znanstvenih in strokovnih področij, kritike in komentarje, poročila o strokovnih srečanjih in dogodkih, pisma, knjižne recenzije in druge prispevke, relevantne za teorijo in prakso socialnega dela. Časopis izhaja dvomesečno, razen v primeru združenih števil, ki pa sledijo istemu dvomesečnemu ritmu izhajanja.

Znanstveni prispevki so recenzirani (anonimno).

Rokopisi: teoretski članki, raziskovalna poročila in druge poglobljene študije so lahko dolgi do ene avtorske pole (30.000 znakov); daljši so lahko le izjemoma in s privoljenjem uredništva. Druga besedila imajo lahko do pol avtorske pole. Kako naj bo urejeno besedilo za objavo, piše na zadnjih straneh časopisa. Rokopisi so lahko vmnjeni avtorju ali avtorici v dopolnitev ali popravek z uredniškimi in/ali recenzentskimi pripombami.

Avtorske pravice za prispevke, poslane uredništvu, pripadajo časopisu Socialno delo. Uredništvo si pridržuje pravico preurediti ali spremeniti dele v objavo sprejetega besedila, če tako zahtevata jasnost in razumljivost, ne da bi prej obvestilo avtorja ali avtorico.

Knjige za **knjižne recenzije** v Socialnem delu je treba pošiljati na naslov: Darja Zaviršek, VŠSD, Topniška 33, 61000 Ljubljana, s pripisom: Za recenzijo v Socialnem delu.

Oglesi: za podrobne informacije pokličite ali pišite na uredništvo. Oglas, ki naj bo objavljen v naslednji številki, je treba poslati uredništvu vsaj mesec dni pred napovedanim izidom številke. Če je oglas že oblikovan, ga oddajte (nezloženega) na formatu A4.

Naročnik na Socialno delo postanete, če se s pismom uredništvu naročite nanj. Na enak način sporočite morebitno spremembo naslova in druge spremembe. Študentje imajo popust, zato priložite dokazilo.

Avtorica fotografije na naslovnici: **Meta Krese** (2000).

Povzetki člankov so vključeni v naslednje podatkovne baze (ki vključujejo tematsko indeksiranje klasifikacijske kode in popolne bibliografske navedbe): *Sociological Abstracts*, *Linguistics & Language Behavior Abstracts*, *Social Planning/Policy & Development Abstracts*, *Mental Health Abstracts*, *Studies on Women Abstracts*.

Časopis finančno podpira Ministrstvo za znanost in tehnologijo.

Tisk: Collegium graphicum, Ljubljana

Vito Flaker

PROSTOVOLJNO DELO: DELO ZA DRUGE IN ZASE

Prostovoljno delo je fenomen 20. stoletja. Nekateri postavljajo korenine prostovoljnega dela v prazgodovino in ga povezujejo s temeljnimi procesi solidarnosti v človeški družbi (Nedeljković 1984). To je zgodovinska fikcija. Podobno bi lahko rekli, da sta kubizem in ekspresionizem nastala že v jamskem slikarstvu. Prostovoljno delo je učinek mladinskih gibanj med obema vojnoma. Posebno močno vlogo pri razvoju prostovoljnega dela je imelo na primer pacifistično gibanje. Pacifisti so raje opravljali nekatera humanitarna dela, kakor pa šli v vojsko. Organizacija CSI (Mednarodna civilna služba) je še vedno eden od glavnih organizatorjev mednarodnega prostovoljnega dela. Še bolj pa je prostovoljno delo postalo pomembno v šestdesetih letih, ko se je razmahnilo kot odgovor na zbirokratizirano, institucionalizirano, kontrolno usmerjeno ponudbo storitev države blaginje. Prostovoljno delo je od takrat igralo pomembno vlogo pri skupnostnem delu, ustvarjanju ustrežnejših služb in storitev, pri deinstitucionalizaciji in pri različnih inovacijah v socialnih, zdravstvenih, izobraževalnih službah in pri odpravljanju posledic razvojnih razlik. Še bolj pa se je prostovoljno delo razvilo ob razkroju države blaginje, saj je država ob delnem umiku s področja neposrednega zagotavljanja storitev potrebovala akterja, ki jo bo vsaj delno nadomestil. Iz prostovoljnega dela je nastal prostovoljni sektor.

Zato prostovoljnega dela ne moremo enačiti z dobrodelništvom 19. stoletja in obdobjem pred tem. Dobrodelništvo ali karitativnost je bilo v zgodovini vedno v drugačni družbeni funkciji, kakor jo ima prostovoljno delo. Dobrodelništvo je bil imperativ meščanskega razreda, način, kako se odkupiti za grehe ali prikupiti nebesom (Jones 1989). Medtem ko je bila srednjeveška karitativnost fevdalcev neposredna, postane meščanska posredna in se vključi v delitev prebivalstva na

vredne in nevredne (Flaker 1996), v obeh pa je bila hkrati pomemben socialni korektiv in funkcija oblasti in gospodstva. Dobrodelnost je vedno izkazovanje presežka družbene moči in v funkciji nadzorovanja prebivalstva, prostovoljno delo pa je način emancipacije neke družbene skupine, ustvarjanje svojega sveta in vrednot, ki so pogosto v konfliktu z obstoječimi vrednotami (pacifizem, sodelovanje proti tekmovanju, družbena pravičnost ipd.). Dobrodelnost je bila v službi opravičevanja obstoječega družbenega reda, prostovoljno delo pa ga hoče ne le kritizirati, temveč tudi spremeniti. Medtem jo je karitativnost način legitimacije vladajočega razreda, je prostovoljno delo priložnost, da se uveljavijo obrobnejše skupine, in sicer na sebi lasten način.

PROSTOVOLJNO DELO V SLOVENIJI

Razvoj sodobnega prostovoljnega dela v Sloveniji se je začel v sedemdesetih letih. Leta 1969 je bila na tedanji Višji šoli za socialno delo opravljena prva raziskava (Šelih 1969), ki so ji nato sledile še druge. To so bili predvsem akcijski projekti, ki sta ji vodila Anica Kos in Bernard Stritih (1978). Tipično so bili namenjeni otrokom in mladini, usmerjeni k demokratizaciji odnosov in proti izključevanju stigmatiziranih. Po navadi so imeli močno antiavtorarno noto in usmerjeni so bili proti institucionalizmu. Uvajali so skupnostne prijeme in skupinsko delo, ki ju do takrat nismo poznali. Bili so strokovna in družbena inovacija. Hkrati pa tudi temelj široki paleti prostovoljnega dela, ki se je v devetdesetih razvilo zunaj ustanov in ustvarilo t. i. prostovoljni sektor. Razvoj in širitev prostovoljnega dela sta v marsičem spremenila prostovoljno delo. Oblike dela so postale različne, uporabniki tudi, spremenile so se ideologije in

utemeljitve, ki sedaj izhajajo iz zelo različnih podmen in teoretskih ozadij. Bistvena izročila pa ostajajo ista. V tem članku bomo poskušali analizirati prostovoljno delo kot družbeno obliko in funkcijo, ne bomo pa analizirali razlik v ideologijah posameznih organizatorjev prostovoljnega dela, saj za našo diskusijo niso pomembne.

KAJ JE PROSTOVOLJNO DELO?

Pojem *prostovoljno delo* na ravni besed izraža dve temeljni vrednoti meščanske in industrijske družbe: *delo* in *prosto voljo*.¹ Vendar pa vemo, da je pomen izraza precej ožji in banalnejši, pomeni vrsto različnih aktivnosti, ki hkrati vsebujejo več različnih dimenzij kakor le *prosto voljo* in *delo*, hkrati pa – ne glede na to, kako so plemenite – te dejavnosti niso krona obstoječe družbene ureditve, temveč pogosto le njen obrobni del. Zato se bomo definicije prostovoljnega dela lotili drugače. Ko vprašamo študentke in študente prvega letnika na začetku ciklusa predavanj o prostovoljnem delu, naj povedo, kaj so v svojem življenju prostovoljno delali, dobimo tele tipične odgovore:

- A) Prek centra za socialno delo sem inštruirala fanta, ki ima težave v šoli.
- B) Sodelovala sem pri akciji Karitasa, kjer smo zbirali obleko za reveže.
- C) Pomagala sem sestrčki, ki je imela težave pri matematiki.
- D) Bil sem v brigadi, ki je kopala vodovod v neki vasi.
- E) Sodelovala sem v društvu za pomoč duševno prizadete, ker je moj brat prizadet.
- F) Sosed, ki je stara in onemogla, nosim kosilo iz vrtca.
- G) Sem krvodajalec.
- H) Sem članica skupine za samopomoč.

Poleg tipičnih pa nekaj študentov ali študentk da odgovore, ki že na prvi pogled od tega niza odstopajo:

Grem v kino.

Pomijem po kosilu.

Spim in opravljam veliko potrebo.

DIMENZIJE

NEFORMALNI IN INSTITUCIONALNI OKVIRI

Prostovoljno delo je torej precej raznolika zbirka dejavnosti. Dejavnosti, ki jih imenujemo prostovoljno delo, lahko razlikujemo glede na različne dimenzije. Nekatere oblike prostovoljnega dela potekajo v formalnih okoljih (A), pod okriljem nekaterih organizacij (B), ali pa so povsem neformalni izrazi sosedске ali sorodniške medsebojne pomoči (F in C). Vidimo sicer, da so lahko dejavnosti, na primer pomoč pri učenju, iste. Nekoga lahko učimo prek centra za socialno delo, koga drugega pa, ker je naš sorodnik ali sosed. Podobna dejavnost je lahko tudi plačana – takrat ji ne rečemo prostovoljno delo, ampak inštrukcije. Če si predstavljamo, da bi kdo po oglasu ponujal inštrukcije zastoj, bi se nam tako početje zdelo povsem absurdno. Zdi se nam, da dejavnost, ki bi bila na tak način javna, ni mogoča; ko da je potrebno posredovanje nekega okvira, ki je v primeru neformalne pomoči sorodstvo, prijateljstvo, soseska, v primeru formaliziranega prostovoljnega dela pa organizacija ali ustanova. Ti okviri omogočajo, da se nam zdi altruistično dejanje smiselno, da ga razumemo, predvsem pa delujejo kot neka garancija, da prostovoljna dejavnost ni pretveza za kaj drugega². To nam o prostovoljnem delu pove še nekaj, namreč da tudi pri prostovoljnem delu obstaja neka računica, neki profit, ki mora biti družbeno sankcioniran in urejen. In dejansko se nemalokrat zgodi, da nam kdo hoče uslugo, ki smo jo storili, poplačati ali kako drugače povrniti. Čar prostovoljnega dela je včasih prav v tem, da lahko ponujeno plačilo zavrremo.

KONKRETNI IN ABSTRAKTI PREJEMNIKI

Druga delitev naštetih dejavnosti je lahko, da so prejemniki uslug oziroma pomoči konkretni posamezniki ali posameznice, s katerimi so prostovoljci v dejanskem stiku (npr. prejemnik učne pomoči, onemogla sosedka ipd.), lahko so to cele skupnosti ali konkretne skupine (kopanje vodovoda za vso vas), lahko pa so to ljudje, ki jih sploh ne poznamo in v času prostovoljnega dejanja sploh še niso znani (zbiranje obleke, krvodajalstvo). V zadnjem primeru je prejemnik prostovolj-

nega dela povsem abstrakten, nekdo, ki pač to, kar prostovoljno delamo, potrebuje. Na prvi pogled, pravi Titmus (po Bulmer 1987), abstraktna oblika prostovoljnega dela, kakršno je na primer krvodajalstvo, zagotavlja altruizem, saj prejemnik pomoči ni znan in ne navzoč pri sami dejavnosti. Tako torej že vnaprej ni mogoča nobena oblika konkretne menjave oziroma kontaminacije altruističnega vzgiba s sebičnimi cilji. Analiza teh dejavnosti pa pokaže, da na vsaj treh ravneh ni tako. Prvič, čeprav ne gre za neposredno menjavo in dobiček ali povračilo, je načelo menjave prisotno v motivaciji krvodajalca: »Če se znajdem v podobni situaciji, bom tudi sam potreboval kri.« Drugič, sodelovanje v akcijah, ki imajo abstraktne cilje, je vseeno konkretna dejavnost, ki sama po sebi nagradi udeleženca akcije (spozna ljudi, dobi prijatelje, odsotnost od dela, obveznik gre prej iz vojske). Te nagrade so sicer drobne in za nekatere nepomembne, a vseeno v samem procesu včasih ključnega pomena. Nazadnje pa lahko ugotovimo, da človek, ki se take akcije udeleži, dobi tudi abstraktno družbeno priznanje in status (izkaznica krvodajalca, status dejavnega člana Karitasa), ki sicer ni neposredno unovčljiv, a vseeno na splošno dvigne človeku ugled in mu omogoči, da ga konkretno ob priložnostih tudi uporabi (prostovoljno delo kot del življenjepisa je na primer vedno bolj zaželen postavka).

AKCIJA IN AKTIVNOST

Nekatere oblike prostovoljnega dela so dejavnosti, ki potekajo dalj časa, ciklično iz tedna v teden (npr. A, C in F), druge pa so pa so bolj enkratne akcije, ki so časovno omejene in imajo bolj določljive cilje (npr. B in D). Supek (1963; glej tudi Flaker, Pavlovič 1985) razlikuje med dejavnostjo in akcijo. Razlika je v tem, da je akcija časovno omejena, ima jasno opredeljen predmet dela, tako da se lahko skupina vzame kot subjekt. Po drugi strani pa vsakdanje dejavnosti, ki jih opravljamo, potekajo iz dneva v dan, predmet našega delovanja je lahko sicer dovolj jasno opredeljen, je pa dostikrat časovno odložen ali pojmovno abstrakten ali ima sizifovsko naravo, se pravi, da ga je treba vedno znova dosegati, in ko smo končali, smo spet na začetku. Vsekakor pa predmet ni dovolj konkreten in pri roki, da bi si lahko predstavljali, da ga bomo ustvarili, pogledali in rekli: »Tole smo pa naredili mi.« V tem

smislu se v akciji skupina lahko vidi kot subjekt, doživi brisanje mej med posameznimi člani skupine, doseže primordionalni občutek celovitosti. Hkrati pa lahko za svoje delovanje v veliki meri vzpostavlja svoja pravila, ki veljajo takrat in tam, medtem ko nas v vsakdanjih rutinskih dejavnostih spremljajo prometni predpisi, ki veljajo vsak dan za vsakega udeleženca teh dejavnosti. V njih je naša subjektivnost razdrobljena na kup različnih življenjskih izsekov in vlog in je zanj značilen občutek odtujenosti. V tem smislu akcija prostovoljnega dela dosti lažje ustvari svet zase in hkrati akcijo za druge, medtem ko prostovoljno delo kot dejavnost v marsičem ohranja prostovoljca kot izoliranega posameznika in posledično krepí učinek sebičnosti in zasledovanja lastnih ciljev, saj se mora posameznik, ki opravlja prostovoljno delo, umestiti in vključiti v obstoječi sistem dejavnosti in menjave dela.

ZASE IN ZA DRUGE

Oblike prostovoljnega dela lahko razlikujemo tudi glede na to, ali so namenjene samim izvajalcem (H, deloma E), ali pa ga izvajajo za druge (Kos 1984). Ko je prostovoljno delo namenjeno samim udeležencem akcije ali dejavnosti prostovoljnega dela, je del tega dela namenjen tudi drugim – skupine za samopomoč so skorajda brez izjeme tudi skupine za vzajemno pomoč. Tudi če je namreč delovanje skupine definirano kot izpopolnjevanje v spretnostih, kako pomagati predvsem sebi, je smiselnost skupinske samopomoči v vzajemni podpori, povratnih informacijah in skupinskih izmenjavah. Skupine za samopomoč bi bile brez elementa vzajemnosti, kot pravi Ilič (1985), skupine za samozadovoljevanje, ki hkrati služijo uresničevanju drugje definiranih ciljev. Tisto, na kar Ilič opozarja, je namreč to, da skupine za samopomoč pogosto ali skoraj praviloma prejmejo definicijo problema, metod in rezultatov od strokovnjakov, tako da v bistvu perpetuirajo strokovno znanje in ideologijo. To samo po sebi ne bi bilo narobe, če ne bi hkrati pomenilo prezrtja in razvrednotenja lastnih potencialov, znanj in tehnologij, ki jih člani skupine že imajo ali bi jih lahko skupaj ustvarili. Ugotovimo torej lahko, da prostovoljno delo zase pomeni na neposredni ravni tudi delo za *drugega* (vzajemnost), na posredni ravni pa delo za *druge* (strokovnjake). Hkrati pa prostovoljci v oblikah prostovoljnega dela, ki je

definirano kot delo za druge, opravijo tudi delo zase. Pogosto je namreč motivacija ali učinek prostovoljnega dela ravno reševanje lastnih stisk (E), saj se vključijo v projekte prostovoljnega dela, ker imajo sami enake težave, ker imajo v svojem okolju ljudi s takimi težavami, ker jih ta problematika zanima. Še pogostejše pa se zgodi, da pri prostovoljnem delu pridobijo občutljivost za te vrste družbenih in osebnih problemov in stisk, orodja za razumevanje in tudi prakso na danem področju. Prostovoljno delo je lahko po eni strani priložnost, da prostovoljci svoje izkušnje posredujejo, obdelajo in artikulirajo v družbeno organiziranem okviru, po drugi strani pa priložnost, da prostovoljec spozna kaj, česar prej ni poznal, da se sooči s konkretnimi manifestacijami druzgosti (norosti, drog, smrti, kriminala, gluhosti, nemosti, revščine itn.).

ALI JE DELO LAHKO PROSTOVLJNO

Potem ko smo analizirali razlike med tem, kar ljudje imenujejo prostovoljno delo, poskusimo ugotoviti tudi podobnosti. Če izvzamemo netipične odgovore, lahko vidimo, da študenti domnevajo, da je osnovna značilnost prostovoljnega dela (vsaj v socialnem delu) pomoč, ali kakor sami pravijo: *Da narediš kaj za koga drugega*. Poleg te značilnosti pa je naštetim dejavnostim skupno, da delo ni plačano in ga ljudje ne opravljajo poklicno. Že v analizi razlik se je pokazalo, da moramo tako definicijo jemati zadržki, se pravi, da pomeni prostovoljno delo tudi delo zase, da je človek zanj pogosto poplačan⁵, da je tudi ozko povezano s strokovnim in poklicnim delom ter da strokovnjaki in njihova ideologija bistveno vplivajo na delo prostovoljcev. Hkrati pa vemo, da prostovoljno delo ni edina solidarna, neplačana in nepoklicna dejavnost.

DELO OSVOBAJA, MAR NE?

Ljudje počnemo marsikaj, ne da bi bili za to plačani. Hkrati pa lahko ugotavljamo, da je plačano, mezdno delo dominantna oblika dela v industrijski, kapitalistični družbi. Za večino prebivalstva je glavni vir zaslužka in sredstvo preživetja, je glavni organizacijski princip in tudi standard za vrednotenje ljudi. Tiste, ki so iz takega dela izključeni, deli na razred prezrtih in zatrtih, ki

jim je prepovedano delati ali tega ne zmorejo (otroci, upokoenci, bolniki, invalidi, zaporniki, berači, deloma še vedno ženske, nerazviti, brezposelni itn.), in na razred privilegiranih, ki jim ni treba delati.

Od neplačanih dejavnosti je mezdnemu delu najbližje *prisilno delo*. Tlaka je predhodnik meznega dela in je bila v srednjem veku bolj cenjena od plačanega dela, saj bilo delati za gospoda čast in zaveza, medtem ko bilo delati za denar – kakor tudi denar sam – nekaj sramotnega in dostojno samo tistih, ki so bili zunaj struktur pripadnosti fevdalnih vezi (krošnjari, padarji, Židje, Cigani, popotniki, nomadi) (Duby 1985). V kapitalizmu je prav narobe – prisilno delo, kolikor ga je še ostalo, opravljajo tisti, ki so zunaj pogodbenih odnosov in trga, tisti, ki nimajo pravice biti državljani (npr. vojni ujetniki, interniranci, prebivalci totalnih ustanov), pogoj prisilnega dela pa je razvrednotenje. Na deklarativni ravni je prostovoljno delo nasprotje prisilnega dela (in ne meznega). Od meznega dela ju loči odsotnost plačila, bistveno pa sta si različna ravno v tem, da prostovoljnega dela ni treba opravljati, da je rezultat prostovoljne odločitve. Pa vendar v primerih, ko gre za ljudi z nizkim družbenim statusom, lahko govorimo o podobnostih med njima. Če morajo študenti ali dijaki opravljati prostovoljno delo kot del obveznosti ali če je pripravnik ali kandidat za zaposlitev pred resnično, plačano zaposlitvijo primoran »voluntirati«, lahko rečemo, da so taka dela na meji prisilnega dela.

Poleg dela, ki je definirano kot prisilno, moramo ljudje opraviti veliko drugega dela, ki nam ga nihče ne plača. Dober primer je *gospodinjstvo*. Je delo, ki ga ne moremo definirati kot prostovoljno (izjava J), pa vendar ni plačano, niti nas kdo ne sili vanj. Je delo, ki ga opravimo, da lahko preživimo, pa vendar ni nujno potrebno za preživetje. Je del kulturne in ekonomske nuje, ne pa fiziološke. Jesti in piti je fiziološka nuja, ni pa nujno skuhati, pomiti posodo ipd. Na prvi pogled se gospodinjstvo kaže kot nekaj, kar opravimo zase. A če pogledamo na primer likanje, tip gospodinskega opravila, ki je sčasoma postalo vse bolj fakultativno, vidimo, da je velik del ljudi prenehal likati ravno tisto, kar bi morali sterilizirati, da pa še vedno likamo tisto, kar rabi naši predstavitvi – še posebej dobro bomo zlikali srajco, ki jo bomo oblekli za posebno priložnost. V tem smislu je tudi gospodinsko delo delo za Drugega – v konkretnem primeru bomo zlikani zvečali svojo

menjalno vrednost, v družbi bomo bolj kotirali. Poleg tega je gospodinjstvo delo usmerjeno v vzdrževanje tistega, kar lahko imamo za reproduktivno sposobnost človeka. Gospodinjstvo delo je povezano s svetom dela vsaj na dva načina. Prvič, ohranja nas kot delovno silo – site, čiste, naspane, nepremražene; nas tudi disciplinira, ob pravem času zbudi, po službi napoti domov. V okviru gospodinjstva skrbimo za podmladek, za bolne in ostarele itn. Drugič, gospodinjstvo participira v potrošnji: ko kaj kupimo, skuhamo in pojemo, vzdržujemo prehransko industrijo, trgovino in marketing. Gospodinjstvo je organizirana potrošnja velikega dela industrije, poleg prehranske tudi kemične in farmacevtske, elektronske, industrije zabave, avtomobilske itn.

Gospodinjstvo v sodi v tisto, kar Ilič (1985) poimenuje *delo v senci*, se pravi, med tista dela, ki omogočajo mezdno delo, ki pa jih delodajalec ne plača (npr. pot v službo je delo, ki ga mora delavec opraviti, pa zanj ni plačan). Med dela v senci sodijo dejavnosti, kakršno je čakanje v čakalnici, pred semaforjem, nakupovanje itn., pa tudi učenje, študij, varstvo otrok ipd. Delo v senci torej ni delo zase, četudi je kdaj videti tako, ampak je servisiranje kapitala, se pravi, je delo za Drugega. Izhaja iz podrejenosti meznega delavca, saj mu lahko kapital pogojuje dostop do plačnega dela z opravljanjem del, ki ga za to kvalificirajo. To moč kapital med drugim črpa ravno iz obstoja odvečne delovne sile, nezaposlenosti in stigmatiziranosti. Opravljanje vloge uporabnika socialnih, izobraževalnih in zdravstvenih storitev je tudi delo v senci, saj omogoča delo strokovnjakov, hkrati pa s pasivizacijo in izločenostjo ustvarja pogoje dela v senci.

Ali je prostovoljno delo potemtakem delo v senci? V marsičem je tako. Najizrazitejši so primeri, ko prostovoljci opravljajo dela, ki bi ji sicer morali opravljati uslužbenci, še zlasti, ko gre za preprosta, manj cenjena in rutinska dela (lepljenje znamk, obdelovanje anket). Takrat je jasno, da ustanova uporablja prostovoljce za zastojno delovno silo. Pa vendar lahko tudi ta dela presegajo to, kar bi upravičeno opisali kot izkoriščanje, če zagotavljajo kakšno inovacijo, če zagotavljajo kakšne storitve, ki so za uporabnika pomembne, pa jih služba ne more zagotoviti. Učna pomoč, ki jo opravljajo prostovoljci, ima veliko značilnosti dela v senci. Lahko bi jo opisali kot zastojno inštrukcijo za tiste, ki si jih ne morejo plačati, kot opravljanje dela, ki bi ga morala šola opraviti tudi sicer.

Hkrati pa lahko rečemo, da je za učenca in njegovo kariero zelo pomembno, da izdela razred, da ga ne izključijo iz šole, da se mu okrepi ugled med sošolci in učitelji ipd. Tudi to je v zadnji analizi delo v senci, saj gre za pripravljanje na trg meznega dela, obenem pa lahko trdimo, da gre za boj proti izključevanju in stigmatizaciji, morebiti tudi za spremembe v sistemu vrednot šolskega sistema, ki bodo omogočale obstoj motečih učencev v sistemu, se pravi, za ustvarjanje nove, avtentične vrednosti. Ugotavljamo lahko, da je prostovoljno velikokrat delo v senci in da ima pogosto veliko značilnosti dela v senci. Delu v senci se tudi drugače le težko izognemo, saj je po definiciji skorajda vse tisto, kar ni mezdno delo; je druga stran medalje, torej je prisotno v vsej kulturi in strukturi industrijskega kapitalizma. Lahko pa postavimo tezo, da prostovoljno delo ponuja priložnosti, da v tem monolitnem tandemu nastanejo razpoke – priložnosti, da mu ubežimo.

Ilič dvojcu meznega dela in dela v senci postavi nasproti *vernakularno*, samobitno delo. Se pravi, delo, ki ima zgolj in samo uporabno vrednost, izdelki in storitve, ki so namenjeni zgolj uporabi in nimajo menjalne vrednosti, na primer pridelki, ki jih kdo pridelava samo za svojo uporabo in nimajo niti potencialne tržne vrednosti.⁴ To je mogoče le v avtarktičnih, zaprtih družbenih strukturah, značilnih za fevdalizem, in skorajda nemožne v pogojih globalnega kapitala. To je mogoče le v pogojih disidentstva od vladajočega načina proizvodnje in eksistence, le v situacijah, kjer je mogoč beg od prevlade kapitala, v srečanjih ljudi, kjer je pomen menjalne vrednosti pomanjšan na najmanjšo možno mero, v novih prostorih svobode (Negri, Guattari 1985). Prostovoljno delo, ki ni plačano, ki omogoča nekonvencionalne in nepredvidene izmenjave med ljudmi, ki ustvarja nove oblike odnosov in sožitja, ustvarja nekatere pogoje za take pobege. Vprašanje je torej, kako take pobege ustvarjati, kako omogočiti dogodke med ljudmi, ki uhajajo tiraniji meznega dela, kjer lahko ustvarijo vrednost, ki bo uporabna samo za njih in jim je mešetar ne bo prodal na trgu.

Poleg dejavnosti, ki jih imenujemo dela (in včasih opravki), ljudje delamo še druge stvari. Nekatere od njih so vezane na našo fiziološko eksistenco – spanje, hranjenje ipd. (izjava K). Če odštejemo kulturno artikulacijo in tudi fiziologijo kot pogoj za reprodukcijo delovne sile, jih lahko imamo za dogodke, ki uhajajo matrici meznega dela in so izven področja dela v senci. V tem

smislu so za našo diskusijo pomembni dogodki, ki uhajajo kulturni in ekonomski artikulaciji (ko kdo zaspi na delovnem mestu ali na predavanju, ko kdo rigne ali prdne v družbi). Značilnost teh dogodkov je, da jih ne moremo imenovati delo ali dejanje, so zgolj nekaj, kar se zgodi in čemur se ne moremo izogniti. So nekaj neizogibnega in hkrati nehotnega. Pri tem nismo subjekt, ampak zgolj agens dogodka. Kar pa je še pomembneje, pretrgajo neko delo, vsaj za trenutek podrejo konvencionalno in delovno definicijo situacije. V njih se ukine delitev na subjekt in objekt. Ali lahko med te dogodke vštejemo tudi spolnost? Ali je spolnost prostovoljno delo?

Spolnost gotovo lahko jemljemo tudi kot delo, v ekstremnih primerih tudi kot plačano (prostitucija) ali prisilno (posilstvo). Tudi zunaj komercialnega seksa ima lahko spolnost menjalno vrednost, saj včasih spolna privlačnost temelji na kotizaciji partnerja v določenih družbenih krogih in je kot sredstvo reprodukcije in rekreacije tudi delo v senci. Tudi ko ne govorimo o otrocih kot produktu spolnosti, se spolnost artikulira kot proizvodnja, saj moramo doseči orgazem, zadovoljiti partnerja. Po drugi strani pa ravno pri seksu uhajamo vzorcem dela za druge. Spolnost je namreč delo, ki ga opravljamo hkrati zase in za drugega. Gibi, ki jih delamo, so hkrati nehotni in prostovoljni. Seks je stroj, ki deluje sam po sebi. Preseže delitev na ti in jaz, a je hkrati skupnost, ki se definira sama in ni definirana transcendentno. S te strani gledano je lahko orgastični cikel model ustvarjalnega in prostovoljnega dela (Southgate, Randall 1988).

Pomembna človeška dejavnost, ki uhaja definiciji dela in ki je prostovoljna *par excellence*, je igra. Značilnost igre je, da ni instrumentalna, da je sama sebi namen, da zunaj sebe nima konkretnih in usodnih posledic (Caillois 1977), se pravi, da sama po sebi, zunaj okvirov industrije zabave in prostega časa nima svojega produkta, ki bi ji bil odtujljiv. Tako je osnovna vrednost, ki jo proizvaja, zgolj estetska, občutek, ki ga ima igralec ob igri; njen učinek je po definiciji vernakularen, velja samo za igro in ne zunaj nje. Prostovoljno delo ni definirano kot igra (je delo), namenjeno je učinku, ki bo ostal zunaj same dejavnosti. A artikulacije prostovoljnega dela, kot jih poznamo, pogosto dajejo velik poudarek na proces, na čustva, na odnose; usmerjene so v negovanje estetskega, na učinek srečanja z drugostjo.

POKLIC NEPOKLICANEGA

Prostovoljni sodelavci v socialnem delu in drugih dejavnostih se nujno vključujejo v obstoječo delitev dela in strukturo moči. V tem so lahko v senci strokovnjaka, njegovo vlogo pa lahko definiramo po Gramsciju kot funkcionarja konsenza (Gramsci 1973; Gilli 1977; Basaglia 1981). Vloga strokovnjakov v socialnem delu in podobnih strokah je, da zagotavljajo soglasje o obstoječem družbenem redu. To lahko delajo s konkretno panoptično akcijo zajemanja problematičnih skupin prebivalstva ali z ideološkim pojasnjevanjem in indoktrinacijo, zakaj so nekateri deli društva revni, izločeni itn. V obeh primerih zagotavljajo, da družbeni red nemoteno deluje. V obeh primerih so tudi vmesni člen v družbeni piramidi odnosov in akomodirajo nezadovoljstvo tistih, ki so na dnu in imajo manj sredstev in moči. S tem omogočajo, da družbene elite nimajo konkretnega opravka s tistim, na račun bede katerih akumulirajo moč in bogastvo. Strokovnjaki so pufer in pokrov nezadovoljstva deprivilegiranih. Pri tem je stvar njihove zgodovinske odločitve, na katero stran se postavijo. Če naj ostanejo strokovnjaki, se ne bodo mogli nikoli povsem odpovedati poslanstvu, ki jim ga namenja nadrejeni sloji, lahko pa svoj položaj uporabijo zato, da del podeljene moči prenesejo na uporabnike in postane vsaj mediator med elitami in zatiranimi in zagovornik slednjih. Na ta način iz skrbnika postanejo mediator v dialogu o njihovem statusu.

Prostovoljni sodelavci so na dimenziji družbene moči med strokovnjaki in uporabniki. Bližje uporabnikom, a vendar nad njimi. Vendar prostovoljno delo ne le, da je po družbeni moči za stopnjo nižje od profesionalnega, temveč ima tudi svojo drugo funkcijo. Kot tretja stranka v procesu lahko razširi linijo nadrejenosti v trikotnik dialoga. Prostovoljno delo se ne razlikuje od strokovnega samo po stopnji družbene moči, temveč je tudi kvalitativno drugačno. Na temelju prostovoljnosti lahko prostovoljci ustvarijo svoje lastno, drugačno poslanstvo. Prostovoljno delo ima moč večje fleksibilnosti, ni obremenjeno s poklicno vlogo in pravili ustanove, ker ji ne pripada; lahko gleda na svoje delo naivno, lahko se posveti enemu človeku in črpa iz dejstva, da je druženje s konkretnim človekom ali skupino enkratna zadeva, ki se tudi konča in ni, kakor je za strokovnjaka, neskončno menjavanje podobnih primerov. Ponavadi prostovoljce odlikuje tudi večja

socialna bližina. To jim omogoči perspektivo, s katero bolje razumejo uporabnikov položaj. V pogojih bližine, nepredvidljivosti in vsakdanjosti so mogoča nenavadna in intenzivna srečanja.

V SENCI DRUGEGA

Če smo torej sklenili, da je prostovoljno marsikdaj delo v senci, da pa lahko temu v določenih dogodkih in momentih uide, saj mu to dovoljuje po eni strani neplačana narava njegovega dela, po drugi pa drugačna umeščenost v strukture družbene moči, se moramo vprašati, katere so tiste uporabne vrednosti, ki jih lahko prostovoljno delo ustvarja zase in samo zase. Najprej moramo ugotoviti, da je pogoj za ustvarjanje dela v senci družbena segregacija ali apartheid. Moč kapitala je ravno v tem, da od dela prebivalstva izsili, da dela zastoni; to stori tako, da en del loči od drugega in ga diskvalificira, naredi drugačnega in tujega. V senci tega dejanja je prostovoljno delo način, kako to vsaj deloma preseči. Če so strokov-

no delo in druge dejavnosti, namenjene ljudem z one strani, v načelu namenjeni kontroli in temu, da jih obdržijo tam, kjer so, od prostovoljnega dela ne pričakujemo, da bo to odpravilo, radikalno zasukalo in prekucnilo odnose in jih bistveno spremenilo. Tisto, kar je priložnost prostovoljnega dela znotraj matrice meznega dela, je, da proizvaja trenutke in momente, ko so mogoča neposredna srečanja med ljudmi, in ta niso posredovana z vlogami, ki jih upravlja njihova menjalna vrednost. V takih trenutkih so mogoča realna srečanja med ljudmi, ki so bili poprej označeni kot drugačni. Vsaj v nekateri trenutkih obstaja namreč možnost soočanja z drugostjo (norostjo, smrtjo, invalidnostjo, kriminalom, nemočjo). Ti dogodki so podobni temu, kar bi lahko imenovali nehotna solidarnost. Če kdo pade in ga v skoku ujamemo, nismo pomislili, za koga to delamo in kaj bomo s tem pridobili; naše dejanje je bilo nehotno, nepremišljeno, spontano. V odsotnosti virtualnih družbenih vlog je tudi realno in dejansko.

OPOMBE

¹ Iz teh besed bi lahko celo sklepali, da pomeni pot ali vsaj smerokaz, ki vodi iz kraljestva nujnosti v kraljestvo svobode (Dokler 1984).

² Nekoč, po pogovoru o tem, je študentka izvedla poskus in na oglasno desko napisala: »Instrukcije iz angleščine nudim zastonj.« Poklicalo ni veliko ljudi, dva ali trije. Hoteli so vedeti, kakšne »instrukcije« ponuja.

³ N.B.: V nekaterih okoljih, kjer so mezde nizke, npr. v nerazvitem svetu, med vojno na Hrvaškem in v Bosni, v deželah v tranziciji, so lahko nagrade, ki jih ljudje dobijo za svoje prostovoljno delo, bistveno večje od njihove plače v redni službi.

⁴ Moderni rejec živine sicer lahko poje svojo kravo, vendar mora to ceno odšteti od zaslužka na trgu govedine. Poje jo zato, ker je cenejša od tiste, ki bi jo kupil na trgu.

LITERATURA

- BASAGLIA, F. (1981), *Negacija institucije. Vidici* (Beograd), 5.
- BULMER, M. (1987), *Social Basis of Community Care*. London: Allen and Unwin.
- DOKLER, J. (1984), Solidarnost in nepoklicno prostovoljno delo. V: MESEC, B. (ur.) *Prostovoljno delo na področju prostovoljnih dejavnosti*, Ljubljana: DDU Univerzum (37-39).
- DUBY, G. (1985), *Trije redi ali imaginarij fevdalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- FLAKER, V. (1996), Rojstvo totalne ustanove in racionalizacija dobroteljnosti v dobi razuma. *Socialno delo*, 35, 3: 185-196.
- FLAKER, V., PAVLOVIČ, Z. (1985), *MDA med krizo in perspektivo*. Ljubljana: RK ZSMS.
- GILLI, G. A. (1977), *Kako se istražuje*. Zagreb: Školska knjiga.
- GRAMŠI, A. (1973), *Problemi revolucije*. Beograd: BIGZ.
- GUATTARI, F., NEGRI, T. (1985), *Les nouveaux espaces de liberté*. Paris: Éd. Dominique Bedou.
- ILIČ, I. (1985), *Pravo na zajedništvo*. Beograd: Rad.
- JONES, C. (1989), *The Charitable Imperative*. London: Routledge.
- KAJOA, R. (1977), *Igre i ljudi*. Beograd: Nolit.
- KOS, A. (1984), Organizacija in oblike prostovoljnega dela z ljudmi. V: MESEC, B. (ur.), *Prostovoljno delo na področju družbenih dejavnosti*. Ljubljana: DDU Univerzum (109-118).
- RANDALL, R., SOUTHGATE, J. (1988) *Skupinska dinamika v skupnosti*. Ljubljana: ZKOS in VŠSD.
- STRITIH, B., KOS, A. (1978), *Nepoklicno in prostovoljno delo pri varstvu duševnega zdravja*. Ljubljana: Inštitut za sociologijo in filozofijo.
- SUPEK, R. (1963), *Omladina na putu bratstva: Psihosocioloigja radne akcije*. Beograd: Mladost.
- ŠELIH A., MATELIČ, I., ČAČINOVIČ VOGRINČIČ, G., STRITIH, B. (1969), *Možnosti za uvedbo prostovoljnih sodelavcev v socialno delo*. Ljubljana: Višja šola za socialno delo (raziskovalno poročilo).

Jože Ramovš

PROSTOVOLJSTVO PRI DELU Z LJUDMI IN ZA LJUDI

Spoznanja o prostovoljstvu, ki jih bomo poskušali sistematično prikazati v tem članku, temeljijo na onih o socialnoimunskem sistemu samopomoči in solidarnosti (Ramovš 1992; 1995: 65-74). Glavni vir zanje so naše izkušnje s prostovoljstvom pri delu z mladimi in v socialni gerontagogiki ter raziskovanje na tem polju.

Eno naših temeljnih spoznanj je, da deluje sodobno prostovoljstvo po svoji lastni paradigmi, ki jo je treba upoštevati od pridobivanja prostovoljcev prek njihovega usposabljanja in izvajanja prostovoljskega dela in akcij vse do skrbi za vzdrževanje dobre prostovoljske kondicije. Vsi ti procesi na prostovoljskem področju se torej zelo razlikujejo od vzporednih procesov na profesionalnem, čeprav gre za isto polje dela.

Drugo vprašanje, ki se prepleta skozi ves članek, pa so razmerja med prostovoljstvom in socialno stroko: njuna skupna nevarnost patologije pri delu z ljudmi in za ljudi, poklicno higienska zaščita pred njo in sistemska komplementarnost prostovoljstva in laičnega socialnega dela s strokovnim in službenim v sodobni sociali.

KAJ JE PROSTOVOLJSTVO?

Ustavimo se najprej pri besedi prostovoljstvo.

V socialnem in pedagoškem delu in na sorodnih področjih pogosto slišimo o »prostovoljnem« delu. To je pomembna nova, postmoderna oblika socialnega delovanja, zato je nov tudi strokovni pojem zanj. Z vidika razvoja socialne stroke je pomembno, da zanj najdemo čim primernejšo besedo.

Beseda prostovoljec izraža nasprotje obveznika. Maistrovi prostovoljci so bili vojaki ob koncu prve svetovne vojne, ki so se svobodno zbrali v boj za severno slovensko mejo, v nasprotju z

vsemi drugimi vojaki, ki so morali v boj obvezno, pod grožnjo smrtne kazni. Pri sklenitvi zakonske zveze mora vsak od partnerjev izjaviti, da vstopa vanjo prostovoljno, to pomeni brez kakršne koli prisile. V krogu razigrane družbe izbira vodja za družabno igro prostovoljce, ki se priglasijo, da se nadaljuje skupna zabava.

Pojem prostovoljno izraža nasprotje neprostovoljnega ali prisilnega. Ali torej hočemo poudariti, da »prostovoljci« v socialnem in vzgojnem delu opravljajo svoje delo po svobodni odločitvi, vsi drugi, npr. poklicni socialni delavci in pedagogi, pa neprostovoljno ali prisilno? Gotovo ne. Izraziti hočemo, da prvi delajo ljubiteljsko, nepoklicno, neplačano, volontersko, drugi pa poklicno in plačano delo. Če je mogoče, moramo torej najti za tako vsebino pojma namesto »prostovoljnega socialnega dela« drugo besedo, ki ne bo namigovala, da morajo vsi drugi socialni delavci in pedagogi opravljati svoje delo nesvobodno, na primer »za ljubi kruhek«, ker drugega dela ne dobijo ali ne znajo. Kajti samo prave besede, ki izražajo jasno definirane pojme – ti pa imajo v ozadju življenjsko izkušnjo v vsakdanji praksi – so porok za napredovanje in uveljavljanje določene stroke v družbi.

Menim, da je za nepoklicno in neplačano socialno in pedagoško delo dobro uporabljati besedo *prostovoljsko socialno delo*, za splošen pojem te dejavnosti pa *prostovoljstvo*. Besedi povesta, da gre za ljubiteljsko, prosto izbrano, volontersko, nepoklicno in neplačano dejavnost, vendar pa nova oblika besede, ki je povsem v duhu slovenskega besedotvorja, zlahka sprejme nov pojmovni poudarek, za katerega nam gre.

Preidimo od besede k vsebini. Kaj je prostovoljstvo v socialnem delu?

Prostovoljstvo je osnovna sodobna oblika osebne solidarnosti v socialnem delovanju. Je speci-

fično postmoderna oblika solidarnosti, ker gre za osebno izbiro smiselne solidarnostne socialne dejavnosti, ki se ji človek posveti del svojega prostega časa ob rednih službenih in življenjskih obveznostih.

Prostovoljstvo je specifična sodobna oblika temeljne človeške lastnosti – solidarnosti, v veliki meri pa tudi samopomoči, kajti v zdravem prostovoljstvu se najbolje vidi neločljiva povezanost med osebno koristjo in pomočjo drugim, torej med samopomočjo in solidarnostjo. Poraja se v človekovem notranjem dialogu med njegovo zavestjo in zunanjimi okoliščinami lastne (samo)uresničitve. Prostovoljstvo je tudi kompleksen socialni odnos prostovoljca – in s tem prostovoljske organizacije – z ljudmi, ki jim prostovoljci in prostovoljske organizacije pomagajo. Je dialog med prostovoljcem, ki v sebi doživlja potrebo po solidarnosti in samopomoči, in človekom, ki doživlja socialne stiske zaradi drugih nezadovoljenih socialnih potreb. Potreba prostovoljca po solidarnosti in potreba človeka v stiski po solidarnostni pomoči sta enakovredni in med seboj komplementarni potrebi, obe enako človeški in častni. Njuna zadovoljitev je v obeh primerih pogoj za ohranjanje in rast kakovosti življenja in osebnostnega (samo)uresničevanja vsakega od njiju. Če ni tako, ne gre za prostovoljstvo, ampak za »pomagaštvo«.

Pomagaško prostovoljstvo ni ne učinkovito ne zdravo, ker ni socialni odnos, ampak socialna samovolja; ni dialog, temveč monolog prostovoljca ali prostovoljske organizacije. Znani prostovoljec in organizator prostovoljstva Mario Picchi pravi: »Prostovoljstvo ni nadomeščanje, ampak spodbujanje človeških in družbenih moči in zmožnosti, da bi vse imele pomembno vlogo, je lastno uveljavljanje oseb, ki svojo stisko spreminjajo v pričevanje in prizadevnost.« (Picchi 1995: 41.)

Prostovoljsko socialno delo je vsako strokovno ali laično delo na informativnem, preventivnem, kurativnem, skrbstvenem, raziskovalnem ali katerem drugem področju socialnega dela, ki ga kdo opravlja:

- nepoklicno in brez plačila,
- v delu svojega razpoložljivega ali prostega časa ob svojih siceršnjih vsakdanjih obveznostih,
- kot svojo osebno smiselno odločitev,
- na temelju solidarnostnega stališča do človeških težav in potreb.

Glavnina sodobne organizirane samopomoči in solidarnosti, zlasti v dobrodelniških organizacijah, temelji na prostovoljstvu. V nekaterih razvitih

državah Evrope in Amerike se je v zadnjih desetletjih zelo razvilo, v Italiji so npr. leta 1990 sprejeli zakon o prostovoljstvu, da bi z njim uredili delovanje milijonov prostovoljcev v državi. Zdi se, da bo v naslednjih desetletjih precejšen del kakovosti življenja na socialnem področju odvisen od razvitosti in organiziranosti samopomoči in solidarnosti, torej od prostovoljstva. Če to drži, je temeljna znanstvena dolžnost socialne stroke raziskovanje temeljev, pojavnosti, metodičnega uresničevanja in drugih vidikov prostovoljstva. Menim, da še zlasti potrebujemo:

- antropološko in psihosocialno razčlenjevanje in utemeljevanje prostovoljstva,
- razvijanje specifičnih metod za pridobivanje primernih prostovoljcev, za njihovo primerno usposabljanje in za sodobno organizacijo njihovega delovanja v socialnih mrežah,
- razvijanje smiselnih in poštenih sodobnih organizacijskih razmerij med prostovoljci in službenci, med laičnimi prostovoljci in strokovnjaki,
- razvijanje antrophigienskih načinov za ohranjanje stalne svežine pri prostovoljskem delu kot protiutež patologiji prostovoljskega in poklicnega socialnega dela.

O nekaterih od teh vidikov sem že pisal (Ramovš 1995; 1996 a; 1996 b). Tukaj bom povzel nekaj misli in dodal nova, zlasti z vidika prostovoljstva v sodobnih mrežah za kakovostno starost.

ŠTIRJE NAČINI SOCIALNEGA DELOVANJA

V zgodovini človeštva so socialno pomoč pri reševanju stisk in krepitvi socialne klenosti opravljale predvsem družina, sorodstvo in soseska, širša organizirana družba pa le deloma. To velja za obe področji socialnega dela: za materialno prekrbo in za medčloveško sožitje. Ljudje so pomagali sebi in drugim samodejno po ustaljenih vzorcih in normah njihove tradicije. Vsa sociala se je torej v zgodovini (Bregant 1995; Hudej 2001) do nedavna vršila brez posebne izobrazbe in brez posebnega plačila za delo – na laični in prostovoljski način.

V Sloveniji je začela odpovedovati živa tradicija šele dobro generacijo nazaj, ko se je razširila industrija, tako da je postal velik del prebivalstva zaposlen in je prenehal z vaškim ter začel z urbanim načinom življenja. Strokovno šolanje socialnih strokovnjakov se je začelo že kmalu po drugi

svetovni vojni, kar je glede na razmere razmeroma zgodaj; že pred tem pa so bili seveda posamezni socialni zavodi za posebne kategorije ljudi v potrebah in stiskah. Vsekakor se pri nas izkušnje s poklicnim in strokovnim načinom socialne pomoči kopičijo kvečjemu zadnja dva rodova.

Pri socialnem delovanju so torej štirje osnovni načini:

- laični in strokovni,
- prostovoljski in poklicni.

Danes so vsi štirje načini komplementarna celota sodobnega socialnega delovanja, zato jih na kratko opišimo.

Laično socialno delo je tisto, ki ga opravljajo ljudje, ki niso končali šolanja v ustreznih šolah za pomoč ljudem v socialnih stiskah in težavah; nasprotje laičnega je strokovno socialno delo.

Strokovno socialno delo je tisto, ki ga opravlja strokovnjak, ki je za to delo dokončal ustrezno šolanje; njegovo nasprotje je laično socialno delo.

Poklicno socialno delo je tisto, ki ga strokovnjak ali laik opravlja v službeni zaposlitvi z ustreznimi organiziranim in plačanim delovnim mestom s polnim ali delnim delovnim časom; nasprotje poklicnega je prostovoljsko socialno delo.

Prostovoljsko socialno delo je tisto, ki ga opravlja laik ali strokovnjak v socialnem delu brez plačila in organiziranega delovnega mesta, bodisi samostojno ali v okviru prostovoljske ali dobrodelniške organizacije.

Za naš okvir zadostuje ta kratka razmejitev. Obširnejši prikaz štirih načinov socialnega delovanja je v priročniku o socialnem delu *Slovenska sociala med včeraj in jutri* (Ramovš 1995: 120-128).

NEKATERE DILEME POKLICNE POMOČI LJUDEM V STISKI

Pri medčloveških povezavah je dobro razlikovati med medčloveškimi odnosi in medčloveškimi razmerji. Z vidika Frommove polaritete »biti, imeti« (Fromm 1976) ali Bubrove »jaz-ti, jaz-ono« (Buber 1999), so medčloveški odnosi prvi od teh dveh polov in so na osebni človeški ravni, razmerja pa drugi od navedenih polov in so na predmetni ravni materialnega preživetja. Za kakovost življenja so pomembni tako odnosi kakor razmerja. Malo prej smo dejali, da se je v zgodovini človeštva socialna pomoč v stiski dogajala zvečine v okvirih temeljnega medčloveškega odnosa, to je,

v družini, med sorodniki in sosedi. Pomoč v obliki neosebnega razmerja doživlja človek kot nekaj, kar ga ponižuje in razčloveči, ali pa ob tem doživljajsko otopi, da ne čuti človeške odtujenosti niti prejemnik niti dajalec pomoči. *Zdi se, da je socialna pomoč človeku v stiski po naravi sestavljena iz pretežnega dela medčloveškega osebnega odnosa in manjšega dela objektivnega razmerja.*

V industrijski družbi se je uveljavila institucionalizirana pomoč posebnih služb in organizacij. *Sodobna socialna pomoč je družbeno organizirano poklicno razmerje.* To v celoti velja za socialno delo kot javno družbeno službo, saj mora delati po zakonskih predpisih, če hoče biti poštena do države in svojih potencialnih klientov. Tudi če bi kdo še tako želel biti oseben z vsemi ljudmi v stiski, je to človeško nemogoče, če se pri njem vrstijo taki ljudje osem ur dnevno in so mnogi v komunikaciji zelo težavni in neprijetni.

Iz tega, da je postala pomoč ljudem v stiski bolj poklicno razmerje kakor oseben medčloveški odnos, izhajajo zahtevne dileme socialnega dela, in sicer tako za tistega, ki pomaga, kakor za tistega, ki pomoč potrebuje oziroma sprejema. Poglejmo si nekatere od njih.

Za učinkovito pomoč človeku v stiski je potrebno *obojestransko zaupanje*: socialni delavec mora zaupati človeku, ki mu pomaga, da se lahko ta v resnici izkoplje iz zagat; človek, ki pomoč sprejema, pa mora zaupati socialnemu delavcu, da ne bo zlorabil njegove stiske, da bo držal poklicno molčečnost o njem in njegovem stanju, zaupati mora njegovemu znanju in sposobnosti, da mu lahko pomaga v njegovi situaciji, pa naj je to poklicni strokovnjak ali prostovoljski laik. Zaupanje je značilnost medčloveškega odnosa. V medčloveških razmerjih praviloma ni veliko zaupanja, tu vladata previdnost in preverjanje. Prva dilema službene pomoči ljudem v stiskah je torej vzpostavljanje zaupanja in medčloveškega odnosa. Ali priostreno rečeno: Bi lahko človeku v osebni stiski pomagal do nezmotljivosti izpopolnjen, toda neoseben in brezdušen robot, ki v sebi ne doživlja nikakršnega sočutja, naklonjenosti in človekoljubja? Medčloveška razmerja namreč lahko tehnološko nadomestimo z roboti, osebnih odnosov pa ne.

Naslednja dilema pa je: *Ali je mogoče biti »poklicno dober človek« – delati ljudem dobro zgolj zaradi plačila?* Trstenjak je ob svoji bogati življenjski izkušnji svetovalne pomoči ljudem v stiski dosledno ponavljal vsakomur, ki mu je hotel po

svetovanju plačati: »Če je treba človeku v stiski za vsako dobro besedo plačati z denarjem, je blizu konec sveta!« Duhovna izkušnja človeštva je bila, da bi bilo žaljivo ljudem za človeško dobroto ali pa duhovnim učiteljem za njihovo duhovno uslugo ponujati plačilo, kajti to so najvišje človeške kakovosti, ki nimajo nič skupnega z materialno količinskimi dobrinami, čeprav so tudi te absolutno nujne za preživetje. V tradicionalnih kulturah so »klienti« samodejno oskrbovali take ljudi po svojih zmognostih s tistim, kar so potrebovali za preživljanje. O tem sva se ne dolgo pred njegovo tragično smrtjo pogovarjala z Janezom Svetino, ki je bil pretanjeno oplemeniten slovenski duh, obenem pa poglobljen poznavalec vzhodnih kultur. Ugotovitev je bila: enako je bilo v zahodno-evropski duhovnosti, enako se je godilo z ruskimi starci, enako z jogiji in drugimi duhovnimi ljudmi v Indiji ali na Japonskem. Pri tem gre za osnovno vprašanje stališča do svojega življenja in sožitja: ali doživljamo svoje bivanje kot dar in poskušamo živeti »biti« po principu darovanja, ali pa ga jemljemo kot pravico, ki si jo kupujemo, podkupujemo in izbojujemo, ter poskušamo z narcistično grabežljivostjo in skopostjo živeti po principu »imeti«. Danes brez poklicnih socialnih delavcev ne gre, ti pa morajo seveda živeti in prav je, da so za svoje delo pošteno plačani, saj je dovolj težko in zahtevno. Pri tem pa pravkar navedena antropološka dilema ostaja in terja od profesionalnega socialnega delavca dodatno človeško zrelost, da ga kvantitativni princip tržne zaposlitve ne potegne v vrtnec količinskega gledanja na ljudi, njihove probleme in njihove možnosti. Zdi se, da je eno najboljših zdravil proti temu, če profesionalni socialni delavec opravlja tudi nekaj prostovoljskega dela v svojem prostem času – enako kakor to priporoča ali morda celo organizira za prostovoljce drugih poklicev.

V sodobnih državah in družbah ostaja trajno nerešeno tudi vprašanje nadzora nad poklicnimi zlorabami ljudi, ki so v težavah in stiskah. Kako v demokratični družbi izoblikovati primerne modele za pravšnjo kontrolo nad delom z ljudmi in za ljudi? Stroka mora biti strokovno avtonomna, toda njena avtonomija ni absolutna, saj so poklicne zlorabe ljudi v stiski pogoste. Inšpekcijske službe ne jemljejo strokovne avtonomije na primer prehrambeni stroki, bdijo pa nad namernimi in nenamernimi spodrsiljaji, ki bi kupcem škodili. Pri delu z ljudmi in za ljudi je mogočih prav toliko in prav tako hudih spodrsiljajev, namernih in

nenamernih: od podkupljivosti prek birokratsko oblastniškega odnosa do profesionalnih zmot. Del spodrsiljajev prepreči upravna in strokovna »inšpekcija«, del pa profesionalna etika (Toplak 1996) in profesionalna združenja kot njeni nosilci. Zelo dober in nevsiljiv način socialne kontrole nad izvajanjem socialnih storitev ljudem v težavah je kombinacija poklicnega in prostovoljskega dela v javni ali zasebni socialni ustanovi.

Naslednja dilema: izbira poklicnega dela z ljudmi in za ljudi. Raziskovalci in terapevti profesionalnih delavcev z ljudmi ugotavljajo (Schmidbauer 1977; 1983; Guggenbühl-Craig 1997), da se za poklicno in prostovoljsko delo z ljudmi in za ljudi dokaj pogosto odločajo ljudje, ki imajo sami nerešene socialne ali osebne težave in motnje. Delo z ljudmi in za ljudi ne more biti uspešno, če strokovnjak, ki to delo opravlja, ne preseže svoje osebne patologije ali če je njegova motnja prehuda, da bi to zmožel. Vsekakor je uspešnost strokovnjaka ali prostovoljca pri delu z ljudmi in za ljudi odvisna enako od njegovega znanja kakor od njegove osebnosti; za uspeh dela z ljudmi in za ljudi velja formula: x krat y je z ; pri čemer je x znanje, y osebnost strokovnjaka, z pa uspeh njegovega dela. Torej:

- če je osebnost strokovnjaka zelo pozitivna, se z njo množi njegovo znanje; tako pri laičnem prostovoljskem delu lahko zelo kakovostna osebnost ob razmeroma majhnem znanju dosega izjemno dobre uspehe,
- če je njegova osebnost »ničla«, še tako veliko znanje daje vedno rezultat »nič«; primer za to so denimo poklicno izgoreli vrhunski strokovnjaki,
- ob negativni osebnosti pa večanje znanja samo povečuje škodo, ki jo tak človek dela – pomislimo na sposobne zdravnike, ki so v nacističnih taboriščih delali poskuse na ljudeh.

Poklicno izobraževanje daje in veča le znanje, osebnosti strokovnjaka pa ne sme in v normalnih demokratičnih razmerah tudi ne more spreminjati. Je pa enako pomembna kakor strokovno znanje. Vse to seveda velja enako za poklicno in strokovno delo in za prostovoljsko in laično delo z ljudmi in za ljudi. Iz te dileme se med drugim poraja tudi pomembno vprašanje, kako oblikovati dobre modele za motiviranje primernih ljudi za določeno prostovoljsko socialno delo.

Težka dilema je tudi, kako se pri nenehnem stiku s socialnimi motnjami zaščititi pred »socialno infekcijo«, ki jo pozna že stari pregovor: »Povej mi, s kom se družiš, in povem ti, kakšen si.« Kako

se pri dolgoletnem delu z človeškimi stiskami obvarovati pred lastno doživljajsko otopelostjo? Izkušnja kaže, da pri poklicnem delu z ljudmi v človeških stiskah in težavah in z duševno motenimi ljudmi ti »delavci« neredko postajajo čedalje bolj brezčutni, birokratsko odljudni in drugače socialno manj zmožni za dobro opravljanje dela z ljudmi in za ljudi. Prav tako govorijo podatki, da je po izteku polovice delovne dobe velik del socialnih delavcev in drugih poklicev, ki delajo z ljudmi in za ljudi, naveličanih svojega dela – »izgorelih«. Ljudska izkušnja govori o ljudeh, ki na drugih rešujejo svoje nerešene probleme, pri čemer ne uspejo prav pomagati ne sebi ne drugim. Vse to so pojavi poklicne patologije pri delu z ljudmi in za ljudi, ki se porajajo tako iz osebnosti človeka, ki to delo opravlja, kakor iz same narave tega dela. Vprašanje in odgovori nanj so tudi v okviru prostovoljskega dela s starimi ljudmi tako pomembni, da se jim bomo posvetili v posebnem naslovu.

Vse, kar smo pravkar našli, so realni problemi in dileme, ki izhajajo iz profesionalizacije pomoči človeku v stiski, ko preide pomoč iz domene medčloveškega odnosa v medčloveška razmerja. Prostovoljstvo jih seveda ne rešuje, nakazuje pa nekatere rešitve. Profesionalna socialna pomoč je danes nepogrešljiva, vendar pa je civilna samoorganizacija prostovoljskega dela njeno prav tako nepogrešljivo dopolnilo in korektiv. Vsi načini socialnega dela zahtevajo poklicno higiensko zaščito pred patologijo pri delu z ljudmi in za ljudi, zato spregovorimo najprej o tem.

PATOLOGIJA PRI DELU Z LJUDMI IN ZA LJUDI IN POKLICNO HIGIENSKA ZAŠČITA PRED NJO

Pri delu z ljudmi in za ljudi – poklicnem in prostovoljskem – se največkrat pojavljajo naslednje štiri vrste patologije:

Patološko in patogeno žrtvovanje (Lukas 1989). *Patološko* je tisto žrtvovanje, ki je nesmiselno in vsiljivo, z njim človek ne ustvari ničesar vrednega ne sebi ne drugim, le škoduje si. Tako žrtvovanje okolje zavrača in prezira. *Patogeno* žrtvovanje pa ustvarja nekaj vrednega na svetu; njegova napaka je le, da ne izhaja iz osebne duhovne moči človeka, ki dela za druge, temveč rabi zakrivanju njegove nemoči. Pri patogenem žrtvovanju člo-

veka ne privlači vrednota solidarnosti s človekom v potrebi, ampak ga ženejo notranji bolešni vzgibi ali pa zunanji motivi, na primer, da bi ga hvalili, da bi si »kupil« naklonjenost, žrtvuje se pod pritiskom javnega mnenja in podobno. Tovrstne žrtve okolje pogosto priznava in pridno izkorišča, ni pa zanje kaj prida hvaležno. Po daljšem času človeka poškodujejo, ker trati prevelik del svoje energije za nesmiselno delo. *Zdravo žrtvovanje* (Ramovš 1994: 258-263) pa je eden od osnovnih načinov za človekovo zrelo samouresničitev v življenju z opravljanjem smiselnih nalog v medčloveških odnosih, v kulturi, družbi in poslovnem življenju. Vsako pravo prostovoljstvo je zdravo žrtvovanje.

Izgorelostni sindrom (Burish 1989) nastopi, če človek po daljšem času dela z ljudmi in za ljudi notranje omaga. Njegova osebnotna struktura za to delo ni bila ustrezno pripravljena, ali pa ni gojil potrebne poklicne higiene.

Pomočniški sindrom (Schmidbauer 1977; 1983) pri poklicnem ali prostovoljskem delu z ljudmi in za ljudi se kaže zlasti v tem, da sami osebnotno ne prepoznavajo in ne morejo izražati lastnih čustev, potreb in šibkosti, pri tem pa kažejo navidezno vsemogočno in nedotakljivo fasado na področju pomoči ljudem.

Birokratski sindrom se kaže kot brezosebno, »službeno«, »uradno« razmerje strokovnjaka ali prostovoljca do ljudi v stiski. Strokovnjak ali prostovoljec s to motnjo ne doživlja svojega klienta kot človeka, ne sodoživlja njegove osebne stiske, ne posveča se njemu, ampak se predaja predvsem izpolnjevanju obrazcev, predpisov in drugih formalnih pogojev, razčiščevanju krivde za nastalo težavo pri človeku v stiski in podobno. Pred osebnim stikom z ljudmi je »zaščiten« z uniformo (bele halje), z veliko pisarniško mizo, ki je založena z dokumentacijo ... Ponavadi se za tem skriva oblatniško stališče do človeka v stiski (Guggenbühl-Craig 1997), nezmožnost za učinkovito pomoč ali poklicna izgorelost.

Pred vso to in drugo patologijo pri delu z ljudmi in za ljudi ter pred socialno infekcijo in drugimi nevarnostmi, o katerih smo govorili pred tem, se morata profesionallec ali prostovoljec zavestno zaščititi, podobno kakor se morajo ščititi pred okužbami in drugimi nevarnostmi pri delu ljudje, ki delajo na drugih področjih. Poklicna ali prostovoljska zaščita na tem področju je *poklicna higiena pri delu z ljudmi in za ljudi*. Njene osnovne sestavine so:

• veselje do dela z ljudmi in za ljudi neredko izvira iz osebnostne stiske in nerešene socialne problematike; v tem primeru je treba osebnostne stiske preseči,

• dobro znanje za delo, ki ga opravlja; pridobiti si ga mora z osnovnim usposabljanjem, preden začne delati, nato pa se trajno izobraževati ob svojem delu,

• zavestna osebnostna rast med šolanjem oziroma usposabljanjem in pozneje pri poklicnem ali prostovoljskem delu,

• povezanost, sodelovanje in izmenjava izkušenj z drugimi, ki delajo podobno delo,

• dobra organiziranost dela, ki ga opravlja z ljudmi in za ljudi, in organizacije, v okviru katere to delo poteka,

• strokovna in osebnostna rast, ki ju danes združujejo nekateri modeli skupinskega strokovnega povezovanja, kot so Balintove skupine (Norell 1992), osebna ali skupinska supervizija (Milošević *et al.* 1999), v socialni mreži medgeneracijskih programov za kakovostno starost pa zlasti intervizijske skupine,

• zmernost, to je, smiselna, zdrava mera poklicnega ali prostovoljskega dela z ljudmi in za ljudi v razmerju z vsem drugim, kar človek poklicno ali zasebno dela; stara grška modrost je štela zmernost med štiri glavne človeške odlike ali kreposti, naš filozof Janez Janžekovič (1901-1988) pa je prepričljivo pokazal, da je prav zmernost glavna človekova krepost, ker so pogoj zanjo druge tri glavne kreposti grške in s tem vse naše zahodne kulture: modrost, pravičnost in pogum (Janžekovič 1978).

RAZLOGI ZA SODOBNO PROSTOVOLJSTVO

Prostovoljsko delo je vedno osebna odločitev človeka iz njegove temeljne socialnoimunske potrebe po solidarnosti. Kakor ima solidarnost v vsakem času drugačne oblike, tako so tudi konkretni družbeni razlogi, ki ljudi nagibajo k solidarnosti, v vsakem času drugačni. Poglejmo nekatere značilne razloge za solidarno prostovoljsko socialno delovanje v današnjih razmerah evropske kulture.

V industrijskem in poindustrijskem času ljudje preživijo v službi »tretjino budnega časa«, svojega dela pa pogosto ne doživijo kot osebno samouresničevanje, pač pa kot suhoparno »službo za zaslužek«. S sodelavci so v tesnih povezavah, toda

večinoma brezosebnih razmerjih. Tako delo človeka odtuja in ne prispeva k njegovi človeški samouresničitvi, zato kliče po izravnavi in dopolnilu. Najpomembnejša izravnava je lastna družina in prijateljska družba, vendar ne edina. Precejšen del ljudi živi brez družine ali ne uspeva zadovoljivo oblikovati družinskih in prijateljskih odnosov. V tem kontekstu je kakšna ura socialnega prostovoljstva tedensko zelo dobro uravnoteženje k odtujojoči in popredmeteni službi, z druge strani pa prava učilnica za ustrezne socialne odnose in komuniciranje, ki obogati človekovo sožitje v lastni družini. Prostovoljstvo je torej za današnjega človeka košček osebnega časa za »biti« v nasprotju v glavnino njegovega časa za »imeti«.

Za prostovoljsko socialno delo se najpogosteje odločajo ljudje srednjega sloja. Srednji sloj je bil vedno kazalec napredka in prihodnjega razvoja družbe. To kaže, da je prostovoljsko socialno delovanje v sodobnih razmerah nova niša za iskanje zdravega ravnotežja med osebno in skupno blaginjo, med delom za materialno korist in neprofitnim človeškim delovanjem, med individualno svobodo in komunikacijsko povezanostjo v socialni mreži.

Za prostovoljsko socialno delo se odločajo večinoma ženske. Ob koncu večtisočletne moške premoči še vedno živi vsa zahodna kultura v povsem patriarhalnih institucijah. Te pa so v hudi krizi, ker njihova paradigma ne zmore več proizvajati zadovoljivih vzorcev za medčloveško sožitje na mikro (družinski) in na makro (družbeni) ravni, za odnos do okolja in za človekov osebni odnos do svojega notranjega, duhovnega sveta. V tej luči lahko žensko prostovoljstvo razlagamo kot znamenje novih socialnih struktur. Kaže, namreč, da ženske, ko zasedejo stare patriarhalne strukture, v tekmovanju z moško večino po navadi tudi same ponavljajo tipične patriarhalne pomanjkljivosti. Prostovoljstvo pa je nova socialna struktura z novo, postmoderno paradigmo, v kateri se zdi, da živijo ženske in moški brez negativnih spon patriarhalne kompetitivnosti.

V današnji družbi se ljudje počutijo negotove v vsakdanjih medčloveških odnosih. Marsikdo je negotov, ali bo uspel v svojih medčloveških odnosih ali ne, ga kdo sprejema ali so do njega vsi brezbrizni, je komu v resnici pomemben ali pa se morda kdo celo zavzema, da bi zgubil samostojnost in svobodo. V prostovoljski socialni mreži, ki povezuje zelo različne ljudi, pa po navadi vsakdo hitro najde sebi primerno socialno nišo ljudi

in odnosov, s katerimi je tako blizu, kot to ustreza vsakemu od njih, ne da bi se pri tem med seboj ogrožali. Dobre socialne izkušnje medčloveškega sožitja v prostovoljski socialni mreži pa seveda človek spontano prenaša v druge, bolj obvezujoče socialne mreže svojega vsakdanjega življenja.

ORGANIZACIJSKA PARADIGMA SODOBNEGA PROSTOVOLJSTVA

Sodobno prostovoljstvo ima svojo lastno paradigmo. Če zanj uporabljamo strokovno paradigmo, ne uspeva. Temeljna značilnost *prostovoljske paradigme* je samokrmilnost in samospodbujevalnost ali avtopoetičnost (Stritih, Možina 1992) vseh procesov, ki so povezani s prostovoljstvom. To pomeni, da je vse dogajanje:

- osebno – izhaja iz osebne odločitve prostovoljca kot človeka,
- dialoško – se odvija v človeškem dvogovoru in pogovoru med vsemi udeleženci,
- celotno – zajema celega človeka, celotno življenjsko izkušnjo in celotni življenjski kontekst, v katerem se odvija,
- temeljno – dosega najgloblje človeško jedro prostovoljca in tistih, ki z njimi dela.

Logiko posebne prostovoljske paradigme je treba upoštevati v vseh fazah prostovoljskega procesa, torej:

- pri pridobivanju *prostovoljcev*: začne se lahko le z osebno odločitvijo,
- pri usposabljanju *prostovoljcev*: potekati mora po principih socialnega učenja iz življenjskih izkušenj in ne intelektualnega učenja,
- pri izvajanju *prostovoljnega dela ali akcije*: biti mora osebni odnos človeka s človekom, posamezno ali v skupini, in ne brezosebno razmerje prostovoljske organizacije z brezsebnimi potrebami družbe,
- pri skrbi za *prostovoljce v prostovoljski organizaciji*: prostovoljsko kondicijo je mogoče vzdrževati le z doživljanjem lastne človeške bogatitve in ne z zunanjimi nagradami, s pristnimi odnosi v prostovoljski organizaciji in ne z izpopolnjeno organiziranostjo institucije, z bazičnim intervizijskim samoučenjem in samopotrjevanjem prostovoljcev iz lastnih izkušenj – to je, v rednem srečevanju temeljne intervizijske skupine prostovoljcev – in ne le s teoretskim in metodičnim stalnim izpopolnjevanjem ali z zagotavljanjem vrhunske strokovne supervizije.

Z vidika prostovoljske paradigme je pridobivanje *prostovoljcev* sestavni del celostnega procesa za zadovoljevanje določene potrebe v skupnosti ali reševanje določene težave. Povezano je s širšim informacijskim ozaveščanjem celotne socialne mreže o tej potrebi ali težavi. Če gre za pristno potrebo ali težavo ljudi in če je informativno ozaveščanje vse socialne mreže ustrezno, se za prostovoljsko usposabljanje in sodelovanje spontano odloči potrebno število primernih ljudi.

Iskanje in pridobivanje prostovoljcev, ki so primerni za določeno socialno, vzgojno ali drugo delo z ljudmi in za ljudi, je eno od osrednjih vprašanj prostovoljskih organizacij. Navedli bomo nekaj spoznanj in izkušenj o tem:

- veliko dobrih sodobnih prostovoljcev je izmed ljudi, ki to dejavnost potrebujejo zase ali za svoje najbližje – v tem primeru je njihova prostovoljska solidarnost nadaljevanje samopomoči ali strokovnega reševanja lastnih težav in nalog te vrste;
- veliko dobrih prostovoljcev je izmed ljudi, ki so življenjsko usmerjeni v tovrstno delo, pa imajo na voljo nekaj prostega časa: socialni, vzgojiteljski, izobraževalni, zdravstveni in podobni strokovnjaki, ki poklicno in službeno delajo z ljudmi in za ljudi;
- neizčrpna rezerva za prostovoljstvo so zgodaj upokojeni ljudje, ki so kronološko v poznih srednjih ali zgodnjih starostnih letih;
- zelo smiselno je pridobivati in usposablјati prostovoljce med dijaki, študenti in mladimi strokovnjaki za delo z ljudmi in za ljudi, ki še niso dobili ustrezne službe v svojem poklicu;
- v razvitem evropskem svetu je velik del prostovoljk izmed nezaposlenih žensk.

Za prostovoljstvo se v določenem okolju danes odloča tem več primernih ljudi, čim bolj je prostovoljstvo v tem okolju razvito, znano in uspešno.

Večino *prostovoljskega socialnega dela* opravljajo laiki, ki niso šolani za socialno delo. Šibka stran tega so napake pri izvajanju pomoči, zlasti pri zahtevnejših socialnih težavah. Temu se izogibamo z dobrim osnovnim usposabljanjem prostovoljcev ob začetku njihovega dela in nato s stalnim usposabljanjem ob delu, zlasti v obliki mesečnega intervizijskega srečevanja prostovoljcev. Velike prednosti laičnega prostovoljstva v socialnem delu pa so zlasti:

- v reševanje socialne težave ali v preventivno socialno akcijo prinašajo realizem sistemske

celote vsakdanjega življenja,

- ljudje v hudih socialnih težavah, ki jih vodijo zverženo bolni obrambni mehanizmi (npr. zasvojenosti in njihovi svojci), pogosto lažje najdejo stik s prostovoljcem in pridejo ob njegovi pristni življenjski izkušnji lažje do uvida v bistvo svoje težave in v stvarne rešitve kakor ob informaciji strokovnjaka,

- v socialnem okolju se krepijo socialnoimunske zmožnosti in dviga zavest odgovornosti za njihovo krepitev,

- nizka cena ali zastojnost reševanja težav ali preventivnih akcij za družbeno skupnost oziroma za ljudi v težavah.

Prostovoljci pa so tudi socialni strokovnjaki. Izkušnje kažejo, da je kombinacija poklicnega socialnega dela s prostovoljstvom večstransko koristna; med drugim deluje tudi kot odlično zdravilo proti poklicni patologiji izgorelostnega in birokratskega sindroma. Seveda mora biti službeno delo od prostovoljstva jasno ločeno po načelu »služba je služba, družba je družba«. Kakšna ura poživljajočega prostovoljskega vodenja medgeneracijske skupine ali osebnega družabništva z osamljenim starim človekom tedensko v prostem času je zdravilo proti socialni otopitvi v štiridesetih urah delovnega tedna poklicnega socialnega dela. Prav tako je ura ali dve prostovoljskega socialnega dela tedensko rešitev za številne socialne delavce, ki so v službi izven svojega poklica; z rednim prostovoljskim socialnim delom ohranjajo svojo strokovno svežino in povezavo s poklicem.

Odločilnega pomena pa je *prostovoljsko delo uslužbencev v prostovoljskih organizacijah*; le na ta način je rešljiv problem usklajevanja prostovoljske večine in profesionalnega administrativno-strokovnega servisa v prostovoljski organizaciji. Profesionalni uslužbenci, ki skrbijo za pridobivanje prostovoljcev, njihovo usposabljanje in organizacijo dela, morajo izhajati iz istega duha prostovoljstva kakor vsi drugi prostovoljci v tej organizaciji. Pa ne le v stališčih in besedah, ampak tako, da je vsak ob svoji zaposlitvi v prostovoljski organizaciji tudi prostovoljec nekaj ur tedensko pri bistveni prostovoljski dejavnosti, ki jo opravlja vsi drugi prostovoljci v organizaciji.

Ob zakonu o prostovoljstvu v Italiji so doživljali pravo krizo identitete »prostovoljci« v solidarnostnih organizacijah, ki imajo tradicionalno socialno strukturo. Zakon pravi, da je prostovoljstvo »tista dejavnost, ki je opravljena brezplačno na

oseben in spontan način ter zastopa organizacijo, ki ji prostovoljec pripada, samo za solidarnostne namene«.

Picchi navaja v članku Zakaj smo prostovoljci (Picchi 1992) bridko javno izjavo nekega voditelja komune za socialno urejanje zasvojenec, ki – verjetno kot zdravljene zasvojenec – »poklicno« vodi komuno, obenem pa ima zavest, da je popoln prostovoljec:

Ker nimam lastnih sredstev, ki bi jih porabil za to, da bi poravnal stroške svoje dejavnosti, in ker imam celo potrebo po tem, da jem, se oblačim, spim, da bi lahko delal poln delovni čas pri svojem združenju, ugotavljam, da nisem več (ali da nisem nikoli bil) prostovoljec. Postaja pa mi tudi jasno, da prostovoljci niso niti redovniki ali nune, niti don Pierino, don Picchi, don Ciotti, niti mati Terezija iz Kalkute, niti njihovi bližnji sodelavci, kajti vsi jedo, se oblačijo, spijo, potujejo in morda tudi malo počivajo na račun institucije, združenja, društva, ki mu pripadajo.

Gre za izrazit nesporazum med postmodernim prostovoljstvom, ko človek del svojega prostega časa posveti solidarnostnemu delu za druge, in med dobrodelnostjo v tradicionalni ustanovi pred moderno družbeno delitvijo dela, ko ljudje še niso »hodili v službo«, ampak so se preživljali v svojem temeljnem mikrosocialnem življenjskem okolju, ki je bilo lahko tudi izrecno usmerjeno v dobrodelnost, npr. v samostanih. Današnje prostovoljstvo se energetske napaja iz istega vira solidarnosti ali dobrodelnosti in ima enake vrednote, organizacijsko pa je prilagojeno današnji delitvi časa na »službo« za zaslužek in preživljanje ter na prosti čas, katerega večji ali manjši del lahko človek nameni prostovoljskemu socialnemu delu. To je splošen način današnjega uresničevanja solidarnosti. Mati Terezija in redovniške skupnosti, ki imajo tradicionalno organizacijsko obliko življenja, so pri tem deloma izjema, povsem pa tudi ne, saj so praviloma pri svojem socialnem, vzgojnem ali podobnem delu tudi ti ljudje formalno zaposleni.

PROSTOVOLJSTVO V SODOBNI SOCIALNI GERONTAGOGIKI

Socialna gerontagogika se vrši pretežno na prostovoljski način. To ne pomeni, da socialna stroka in socialno varstvene službe ne delajo veliko za stare ljudi in z njimi. Toda stroka dela z manjšino prebivalstva, ki ima posebne potrebe, večina prebivalstva pa poskrbi za svojo starost in za starost svojih bližnjih sama s samopomočjo in solidarnostjo. Redburn navaja, da je v razvitem svetu vsaj 75% ljudi, starih nad 60 let, ki so zmožni skrbeti za svoje vsakdanje potrebe brez tuje pomoči (Redburn 1998: 14), nadaljnjih 10% in več pa je povsem v oskrbi domačih, tako da delna profesionalna in službena socialna pomoč doseže nekako osmino starih ljudi. V popolni, domski strokovni oskrbi je pri nas – in enako v Zahodni Evropi – vsak dvajseti človek, star nad 65 let.

Na samopomoči temeljijo osebna in družinska priprava na kakovostno starost in civilna združenja samopomoči, na primer društva upokojencev, seniorski klubi, univerza za tretje življenjsko obdobje in podobno. V takih organizacijah je velik delež dejavnosti prostovoljski.

Povsem na prostovoljstvu delujejo dobrodelniške organizacije, ki materialno ali medčloveško skrbijo za potrebne stare ljudi, na primer Karitas, Rdeči križ in podobni.

V razvitem svetu je tudi delovanje zavodov za stare ljudi, kakršni so domovi za stare, kombinacija strokovnih služb in prostovoljskega sodelovanja. Tudi v naših domovih in zavodih za stare ljudi se prostovoljstvo čedalje bolj širi, zlasti prostovoljstvo srednješolcev, ki lahko izberejo to dejavnost za izbirno šolsko vsebino. Nekateri domovi so to možnost ne samo naklonjeno sprejeli, ampak so jo začeli sistematično razvijati. V vsaki ustanovi za stare ljudi bi se morala polno posvečati prostovoljcem za to specializirana socialna delavka.

Tudi medgeneracijski programi krajevne mreže za kakovostno starost, ki jih razvijamo (Ramoš 2000), delujejo povsem na prostovoljstvu. Izkušnje pri iskanju, usposabljanju in intervizijskem sodelovanju več sto prostovoljcev v teh programih je pokazalo nekatere posebne značilnosti prostovoljstva na področju gerontagogike. Ena od njih je zelo visoka in zavestna motivacija, ki vedno združuje osebno energijo samopomoči in solidarnosti, pogosto pa to notranjo energijo poveča še zunanja motivacija ugodnih zunanjih okoliščin ali sprožilec v okolju; prostovoljec včasih reče: »Do-

bro je, da človeka kdo malo brčne, sicer se ne zbudi za tako dobro stvar!« Ta zunanji sprožilec je največkrat dober glas pri uvajanju medgeneracijskih programov v kraju in ugled teh programov, ko že delujejo. Konkretno se prostovoljci v medgeneracijskih programih za kakovostno starost odločajo za prostovoljsko delo predvsem:

- zaradi starejšega svojca,
- zaradi sebe in svojega strahu ob pogledu na starajoče se vrstnike,
- zaradi poklicne humanitarne usmerjenosti, torej socialni delavci, pedagogi, medicinske sestre in podobni.

Dosedanje izkušnje pri uvajanju medgeneracijskih programov za kakovostno starost so pokazale, da se je zanje odločilo vedno dovolj zelo dobrih prostovoljk in prostovoljcev, ki pri svojem prostovoljskem delu vztrajajo leta in leta, pri tem pa poudarjajo svojo izkušnjo, da so sami več dobili kakor dali.

SKLEP

Ob koncu bi rad poudaril odločilno spoznanje: *prostovoljstvo ni samo delanje dobrega drugemu, ampak enako tudi sebi*. Prostovoljec se mora zavesti svoje motivacije, ki je vedno tudi zadovoljevanje lastnih potreb s prostovoljstvom. Prostovoljstvo je zdravo za prostovoljca in koristno za tiste, ki jim ponuja socialno pomoč, če je prostovoljec zavestno prostovoljec zaradi samega sebe, ker ve in doživlja, da njegovo prostovoljsko socialno delo koristi njemu samemu, obenem pa je v enaki meri zavestno prostovoljec zato, ker doživlja v sebi solidarnost do ljudi s potrebo ali v stiski. Skrivnost dobrega prostovoljstva je torej uravnovešena dvocentričnost motivacije iz samopomoči in iz solidarnosti.

V današnjih razmerah se naravni socialno-imunski zmožnosti samopomoči in solidarnosti najbolj razvijata in izražata v prostovoljstvu, razvito in organizirano prostovoljstvo pa vzvratno v družbenem okolju pospešuje zavest skrbni za razvoj socialnoimunskih zmožnosti in dviga raven njihovega delovanja v tem okolju. Prostovoljstvo se bo torej razvijalo tem bolje, čim bolj zavestno bomo odkrivali in čim skrbneje gojili imunske energetske vzgibe zanj v človeški naravi in v sedanjih družbenih razmerah. Raziskovanje socialne imunologije v socialni znanosti je ena pomembnih osnov za razvoj socialnega prostovoljstva.

LITERATURA

- Veronika BREGANT (1995), *Zgodovina socialne pomoči do druge svetovne vojne na območju Kranjske gore in Jesenic*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Visoka šola za socialno delo (diplomska naloga).
- Martin BUBER (1999), *Dialoški princip*. Ljubljana: Dvatisoč.
- Matthias BURISCH (1989), *Das Burnout-Syndrom: Theorie der inneren Erschöpfung*. Berlin, Heidelberg, New York: Springer Verlag.
- Erich FROMM (1976), *Haben oder Sein*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt.
- Adolf GUGGENBUHL-CRAIG (1997), *Pomoč ali premoč: Psihologija in patologija medčloveških odnosov pri delu z ljudmi*. Ljubljana: Fors, Založba Sophia.
- Bojana HUDEJ (2001), *Socialni problemi in njihovo reševanje v zgodovini Zgornje Savinske doline*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Visoka šola za socialno delo (diplomska naloga).
- Janez JANŽEKOVIČ (1978). Salomon s palico. V: *Osnove spoznavoslovja in druge razprave*. 5. zvezek. Celje: Mohorjeva družba (244-253).
- Elisabeth LUKAS (1989), *Psychologische Vorsorge: Krisenprävention und Innenschutz aus logotherapeutischer Sicht*. Freiburg im Breisgau: Herder.
- Vida MILOŠEVIČ ARNOLD, Marta VODEB BONAČ, Doris ERZAR METELKO, Miran MOŽINA (1999), *Supervizija – znanje za ravnanje*. Ljubljana: Sociana zbornica Slovenije.
- Jack NORELL (1992), Vidiki samopomoči in samoorganizacije v Balintovih skupinah. *Socialno delo*, XXXI, 1-2: 90-97.
- Mario PICCHI (1992), Zakaj smo prostovoljci. *Socialno delo*, XXXI, 1-2: 180-184.
- (1995), *Projekt človek*. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka.
- Jože RAMOVŠ (1992), Socialni imunski sistem. *Socialno delo*, XXXI, 1-2: 130-143.
- (1994), *Sto domačih zdravil za dušo in telo 2: Antropohigiena*. Celje: Mohorjeva družba.
- (1995), *Slovenska sociala med včeraj in jutri*. Druga, predelana in dopolnjena izdaja. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka.
- (1996 a), Logotheoretische Grundlagen der Anthropohigiene. *Journal des Viktor-Frankl-Instituts / An International Journal for Logotherapy and Existential Analysis*, 4, 1 (Spring): 78-96.
- (1996 b), Psihosocialne dimenzije prostovoljnega dela na socialnem področju. V: *1. slovenski kongres prostovoljcev: Zbornik prispevkov*. Ljubljana: Slovenska fondacija in Socialna zbornica Slovenije (44-53).
- (2000), Krajevna mreža medgeneracijskih skupin za kakovostno starost. *Kakovostna starost*, 3, 1-4: 2-18.
- David E. REDBURN (1998), The »Graying« of the World's Population. V: David E. REDBURN, Robert P. McNAMARA (ur.), *Social gerontology*. Westport, London: Auburn House (1-16).
- Wolfgang SCHMIDBAUER (1977), *Die hilflosen Helfer*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.
- (1983), *Helfen als Beruf*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.
- Bernard STRITIH, Miran MOŽINA (1992), Avtopoeza: Procesi samoorganiziranja in samopomoči. *Socialno delo*, 31, 1-2: 18-73.
- Ludvik TOPLAK (ur.) (1996), *Profesionalna etika pri delu z ljudmi*. Maribor: Univerza, Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka.

Charles A. Elmet

NEFORMALNI OSKRBOVALCI STAREJŠIH ODRASLIH

OBREMENITEV OSKRBOVALCEV IN KORISTI OZ. PREDNOSTI SKUPIN ZA SAMOPOMOČ

Zdravstveni delavci, ki poznajo gerontološko literaturo in izvajajo oskrbo starejšim odraslim, se zavedajo, kako pomembna je pri skrbi za pomoči potrebne odrasle družina. Člane družine, ki oskrbujejo starejše odrasle, imenujemo neformalni oskrbovalci. Z izrazom neformalni oskrbovalec definiramo posameznike, npr. družinske člane, ki izvajajo brezplačno oskrbovanje. Ti ljudje so lahko primarni ali sekundarni oskrbovalci, tako polno zaposleni kot zaposleni za določen čas. Živijo lahko pri svojih oskrbovancih ali ločeno od njih. (Family Caregiver Alliance 1988.) Cicereili (1992) pravi, da je »cilj oskrbovanja predvsem v tem, da ponuja dolgoročno oskrbo, nadziranje kronične bolezni prizadetih in šibkih starejših oseb in zadovoljevanje njihovih potreb v vsakdanjem življenju«. Zdravstveni delavci morajo pri starejših uporabnikih upoštevati pomembnost uporabnikovega neformalnega podpornega sistema (oskrbovalcev). Veliko gerontološke literature vidi kot uporabnike le starejše ljudi in ne upošteva družine kot souporabnika ali sooskrbovalca (Malone Beach *et al.* 1992). Noelker in Schaffer (1986) menita, da je ocena mreže prejemnika oskrbovanja (uporabnika storitev) pomembna za ugotavljanje stanja prizadetih posameznikov, za določanje njihovih dejanskih in potencialnih vlog, za oceno zadovoljstva in pritiskov, ki jih doživljajo v medsebojnem odnosu, in za oceno njihove odprtosti oz. pripravljenosti in pričakovanj za spremembe. Vključenost oskrbovalca pri ugotavljanju stanja je torej bistvena zaradi štirih razlogov:

1. Mnoge starejše osebe oskrbujejo na domu neformalni oskrbovalci. Raziskava, opravljena pri Nacionalnem centru za zdravstveno statistiko, kaže, da 60% od 5,1 milijona pomoči potrebnih starejših ljudi dobiva pomoč le od svojih družinskih članov (Nacionalni center za zdravstveno

statistiko 1990). Ti podatki kažejo, da se bodo profesionalci, ki ocenjujejo stanje v domovih pomoči potrebnih starejših odraslih, verjetno srečali z neformalnim oskrbovalcem.

2. Vključevanje neformalnih oskrbovalcev lahko pripelje do večjega soglasja o ciljih oskrbe. Njihovo vključevanje v ocenjevanje stanja in določanje ciljev lahko sicer zahteva dodaten čas, vendar lahko tudi veliko prispeva k terapiji. Neupoštevanje družinskih članov in drugih podpornih sistemov lahko celo ogrozi načrtovano delo s starejšimi pacienti (Brubaker 1987). Veliko primarnih ali sekundarnih oskrbovalcev je tesno povezanih z izvajanjem različnih vidikov terapije, ki so rezultat predhodnega procesa določanja stanja. Malone Beach in sod. (1992) pripominjajo, da želijo biti družine vključene v pripravo oskrbovalnih načrtov. Svoje sodelovanje povezujejo z zadovoljstvom glede storitev.

3. Prekomerno in neprepoznano breme oskrbovanja poveča verjetnost zlorabe starejših oseb. Zanj so namreč večinoma odgovorni družinski člani, ki pogosto tudi živijo z zlorabljen osebo (Steinmetz 1981). Nezmožnost za ustrezno ravnanje z odvisnostjo in zavračanje oskrbovalske vloge sta dejavnika, ki spodbujata nastanek zlorabe (Kongres ZDA 1990). Kalifornijska zveza okrožnih direktorjev socialnega skrbstva ugotavlja, »da lahko pritiski oskrbovanja ustvarijo situacije, v katerih tudi najbolj predani in ljubeči družinski člani občutijo, da breme odgovornosti vpliva na njihovo ljubezen in spoštovanje do odvisnega odraslega« (County Welfare Directors of Association of California 1988). Ker lahko vsak oskrbovalec zlorablja, je treba posebno pozornost posvetiti oskrbovalčevim odnosom do odvisnega odraslega in odgovornosti oskrbovalca.

4. Čezmerna obremenitev z oskrbovanjem je povezana z namestitvijo izven doma. Ugotovljeno

je bilo, da sta odsotnost zakonskega partnerja ali drugega dosegljivega oskrbovalca in čezmerna obremenitev z oskrbovanjem povezani z večjo verjetnostjo namestitve v oskrbovalnih domovih. Poleg tega mlajši oskrbovalci (ki niso zakonski partnerji oskrbovane osebe), doživljajo več stresa in nezadovoljstva v zvezi s svojimi oskrbovalskimi dolžnostmi in zato pogosteje želijo namestitve oskrbovanca v instituciji – kot alternativo za nadaljnjo domačo nego (Biegel *et al.* 1991). Glede na povedano je torej mogoče, da lahko neprepoznan stres oskrbovalca in/ali njegovo/njeno nezadovoljstvo vplivata na njegovo/njeno sposobnost, da nadaljuje svoje delo.

Vloga oskrbovalca je lahko vir stresa in depresije. Pri skoraj polovici primarnih oskrbovalcev oseb z Alzheimerjevo boleznijo se razvijejo znaki psihološke stiske. Študije kažejo, da je 49% oskrbovalcev klinično depresivnih. Približno 49% oskrbovalk in 31% oskrbovalcev doživlja depresijo kot posledico svojega oskrbovalskega dela (Gallagher *et al.* 1989).

VRSTE OSKRBOVALSKIH BREMEN

Danes se vsi strinjajo, da breme, ki ga občutijo oskrbovalci, ni monolitno, enovrstno, temveč gre pri tem za večdimenzionalne obremenitve. Razdelimo jih lahko na fizične, psihološke/čustvene, socialne in finančne (George, Gwyther 1986).

FIZIČNA OBREMENITEV

Fizična obremenitev se nanaša na škodljive učinke, ki jih ima oskrbovanje na telesno počutje oskrbovalca. Mnogi od njih se pritožujejo zaradi spremembe apetita in slabšega zdravja. Poročila primarnih oskrbovalcev kažejo, da ima oskrbovanje negativne učinke na njihovo zdravje (Biegel *et al.* 1991). Tako npr. 16% oskrbovalcev meni, da se je njihovo zdravje poslabšalo, odkar so postali oskrbovalci (Family Caregiver Alliance 1998). Za oskrbovalce je bolj verjetno kot za ostale ljudi, da bodo o sebi menili, da so slabega zdravja; prav tako je bistveno manj verjetno, da bodo svoje zdravje ocenili za dobro ali celo odlično. Poročila glede fizičnih bremen se razlikujejo tudi med samimi oskrbovalci. Tako so npr. oskrbovalci-zakonski partnerji ocenjevali svoje zdravje kot slabše, v primerjavi z ostalimi oskrbovalci so

potrebovali večje število obiskov pri zdravniku (George, Gwyther 1986).

PSIHOLOŠKA IN ČUSTVENA OBREMENITEV

Psihološki učinki skrbi za prizadetega starejšega odraslega so lahko resna ovira za njune medsebojne odnose. Psihološka obremenitev se kaže na različne načine in vključuje slabši čustveni odnos do prejemnika oskrbe, povečano psihiatrično simptomatiko in povečano rabo psihotropnih drog. Chenoweth in Spencer (1986) sta ugotovila, da občutijo oskrbovalci v primerjavi z drugimi člani skupnosti, ki niso oskrbovalci, trikrat močnejše simptome stresa. Oskrbovalci dva- do trikrat pogosteje od ostalih ljudi uporabljajo zdravila proti depresiji, tesnobi in nespečnosti, za katere je potreben recept.

SOCIALNA OBREMENITEV

Socialna obremenitev, ki jo občutijo oskrbovalci, je lahko mnogovrstna. Lahko se pojavi v obliki zahteve po spremembi vlog ali v obliki konflikta med vlogami in občutka socialne izoliranosti. Znajti se v vlogi oskrbovalca lahko pomeni, da morajo posamezniki razširiti svoje vloge in povečati število opravil in obnašanja, za katere niso usposobljeni (Biegel *et al.* 1991). Na primer, ko mora soprogo prevzeti vodenje gospodinjstva, za kar nima ustreznega znanja. Thompson in sod. (1993) so ugotovili, da oskrbovanje omejuje sposobnost družabnega in rekreacijskega angažiranja in obiskovanja prijateljev. George in Gwyther (1986) sta ugotovila, da oskrbovalci ne morejo sodelovati v družabnih aktivnostih v takem obsegu, kot bi si želeli.

FINANČNA OBREMENITEV

Stroški oskrbovanja se lahko kažejo v različnih oblikah. Scharlach, Lowe in Schneider (1991) menijo, da lahko ekonomska obremenitev oskrbovanja vključuje direktne finančne prispevke oskrbovancu, delna plačila stroškov oskrbovalca (npr. plačilo zdravstvenega zavarovanja) in nadomestilo za izgubljen zaslužek zaradi odsotnosti od dela. Podatki njihove raziskave kažejo, da je

moralo 45% zaposlenih oskrbovalcev kot neposreden rezultat svojih oskrbovalskih obveznosti zmanjšati število ur na delu. V primerjavi z zaposlenimi, ki niso tudi oskrbovalci, so oskrbovalci 1,5-krat pogostejše omenjali konflikte v družini in na delu.

SKUPINE ZA SAMOPOMOČ, KI PONUJAJO PODPORO OSKRBOVALCEM STAREJŠIH ODRASLIH

Skupine za samopomoč lahko definiramo kot skupine članov, ki imajo enake probleme, situacije, zgodovino, simptome ali izkušnje (Lieberman 1985). Sodelovanje s skupinami za samopomoč je lahko za oskrbovalce velik vir podpore, informacij in medsebojne pomoči. Skupinski proces lahko rabi različnim funkcijam in vključuje sočustvovanje, skupno reševanje problemov in pogovore o stresnih izkušnjah. Skupine za samopomoč so lahko tudi ventil za dajanje duška občutkom jeze, frustracij in krivde. Na tej ravni lahko člani skupine pomagajo oskrbovalcem pri izražanju čustev, ne da bi se morali bati obsodbe ali posmehovanja. Druga pomembna vloga skupin za samopomoč je priznanje oskrbovalcem za njihovo delo. Vse prepogosto namreč družba kot celota ne ceni in ne nagraduje dela, ki ga opravljajo za oskrbovance.

Sodelovanje v skupinah za samopomoč ima za uporabnike številne prednosti. Pri oskrbovalcih lahko namreč izboljša počutje, poveča možnost za pridobitev socialne pomoči, ki je na voljo oskrbovalcem; prav tako izboljša odnos med oskrbovalci in oskrbovanci (Toseland *et al.* 1989). Sodelovanje s skupinami za samopomoč tudi zmanjšuje občutke tesnobe in depresije pri oskrbovalcih (Green, Monohan 1989). Izkazalo se je tudi, da so bili oskrbovalci, ki so obiskovali skupine za samopomoč, redkeje institucionalizirani (Green, Monohan 1987). Skupine za samopomoč lahko vodijo profesionalci ali sami člani skupin. Po Zaritu (1990) sodita obe skupini v okvir psihološko izobraževalnega pristopa. Tak pristop združuje didaktično predstavitev materialov s skupinskimi procesi.

SKUPINE BREZ PROFESIONALNEGA VODJE

Skupine za samopomoč, ki nimajo profesionalnega vodje, so v veliki meri samostojne. Kot skupina poudarjajo zanašanje na lastne sile. Očitna razlika med skupinami, ki jih vodijo neprofesionalci, in tistimi, ki jih vodijo profesionalci, je, da prve nimajo strokovno izobraženega vodje. Seveda pa lahko te skupine povabijo medse strokovnjake, ki jih seznanijo z različnimi temami in jih izobražujejo. Skupine, ki jih vodijo neprofesionalci, imajo nekaj slabosti, npr. verjetnost, da pri vodenju ali usmerjanju skupinskih procesov ni na voljo človeka s strokovnimi izkušnjami. Pa vendar se je izkazalo, da take skupine koristijo oskrbovalcem. Pri izboljšanju in razvoju neformalnih podpornih mrež (Toseland *et al.* 1989) so učinkovitejše od skupin, ki jih vodijo profesionalci.

Lieberman (1985) razlaga, da je v takih skupinah poudarek na povezavah ljudi s podobnimi izkušnjami, kar pelje k nastajanju novih mrež, te mreže pa pripeljejo do pozitivnih rezultatov.

SKUPINE, KI JIH VODIJO STROKOVNJAKI

Kakor smo že omenili, se profesionalno vodene skupine razlikujejo od skupin, ki nimajo profesionalnega vodje, zlasti v tem, da vodja skupine ni strokovnjak. Značilnost profesionalno vodenih skupin je, da so bolj strukturirane. Toseland in sodelavci (1989) ugotavljajo, da profesionalno vodene skupine ugodno vplivajo na dobro počutje oskrbovalcev in njihovo psihološko funkcioniranje v primerjavi s skupinami, ki nimajo profesionalnega voditelja. Druga značilnost je, da se profesionalno vodene skupine bolj osredotočajo na strategije reševanja problemov. Eden od modelov profesionalno vodenih skupin za oskrbovalce npr. vključuje tri primarne elemente: interveniranje, izobraževanje in skrb zase in svojo sprostitev (Green, Monohan 1987). Interveniranje vključuje skupinske diskusije, ki imajo za cilj, da pomagajo oskrbovalcem konstruktivno ravnati z negativnimi občutki, ki izhajajo iz oskrbovanja, npr. z jezo, zaskrbljenostjo, sovražnostjo itn. Izobraževanje ponuja oskrbovalcem informacije in tehnike pomoči. Razpravljajo o procesih staranja, boleznih, ki so jih preboleli oskrbovanci, fizičnih spretnostih kakor dvigovanje, kopanje in dajanje

zdravil. Zadnja komponenta se nanaša na skrb zase in svojo relaksacijo. Oskrbovalci so se naučili sprostitvenih tehnik, ki jim pomagajo doseči mir in večjo zbranost.

Profesionalci, ki poskušajo usmeriti uporabnike k najustreznejšemu viru pomoči, morajo upoštevati več dejavnikov. Prvi in najočitnejši je njena dostopnost (na podeželju je na primer manj možnosti). Drugič, treba je ugotoviti, ali bo za oskrbovalca koristno, če ga usmerimo v skupino, ki se ukvarja s specifičnimi boleznimi (npr. Alzheimerjevo ali Parkinsonovo bolezen), ali pa bo morda zanj primernejša kakšna splošnejša skupina. Za oskrbovalce, ki potrebujejo informacije, dodatno znanje in nasvete o tem, kako obvladovati nastalo situacijo pri določeni bolezni, bo morda primerna usmeritev v skupino, ki se ukvarja s to boleznijo. V situacijah, ko oskrbovalci skrbijo za kronično bolne in oslabele starejše, bi bila glede na probleme, s katerimi se srečujejo, primernejša splošnejše usmerjena skupina za samopomoč. Naslednja dva primera ilustrirata izbiro skupine za samopomoč, ki je v enem primeru osredotočena na specifično bolezen, v drugem pa gre za splošnejšo skupino.

67-letna gospa L. je primarna oskrbovalka svojemu možu, ki ima Parkinsonovo bolezen.

Usmerili so jo v program za ravnanje z geriatričnimi bolniki, vendar je od moževega zdravnika izvedela zelo malo o njegovi bolezni. Imela je veliko vprašanj glede sprememb, ki jih je v zadnjih letih opazila na njem pri hoji in kognitivnem stanju. Skrbele so jo njegove motnje spanja in hotela je govoriti »s kom, ki tako stanje pozna«.

Gospa J., ki je sedaj stara 48 let, zadnja tri leta skrbi za svojo mamo. Mama se je preselila k njej, potem ko so ji hud artritis in težave s srcem onemogočili samostojno življenje. Gospa J. občasno doživlja konflikte zaradi razpetosti med dolžnostmi oskrbovalke in dolžnostmi, ki jih ima do ostalih družinskih članov. Motene so družinske počitnice. Gospa J. se počuti ambivalentno glede možnosti, da bo potrebna dolgotrajna oskrba.

Gospo L. so napotili v lokalno skupino za samopomoč pri Parkinsonovi bolezni, ker je potrebovala informacije o tej bolezni. Gospo J. pa so usmerili v skupino za samopomoč oskrbovalcev oslabelejših starejših oseb. Ker oskrbovalka ne ve, kako dolgo bo potrebno oskrbovanje, ki ga bo zmogla oziroma hotela nuditi, in kako ga bo uskladila z ostalimi dolžnostmi, je napotitev v tako skupino zanj primernejša pomoč.

LITERATURA

- BIEGE, D. E., SALES, E., SCHULZ, R. (1991), *Family Caregiving in chronic Illness*. Newbury Park, CA: Sage.
- BRUBAKER, E. (1987), *Working with the Elderly: A social systems approach*. Newbury Park, CA: Sage.
- CHENOWETH, B., SPENCER, B. (1986), Dementia: The experience of family caregivers. *Gerontologist*, 26: 267-272.
- CICIRELLI, V.G. (1992), *Family Caregiving: Autonomous and paternalistic decision making*. Newbury Park, CA: Sage.
- COUNTY WELFARE DIRECTORS ASSOCIATION OF CALIFORNIA (1988). *Protecting the silent Population: Remediating elder and dependent adult abuse*. Sacramento, CA.
- FAMILY CAREGIVER ALLIANCE (1998), *Fact Sheet: Selected caregiver statistics*. http://www.caregiver.org/factsheets/caregiver_stats.html.
- GEORGE, L. K., GWYTHYR, L. P. (1986), Caregiver well-Being: A multidimensional examination of family caregivers of demented adults. *Gerontologist*, 26: 253-259.
- GREEN, V. L., MONAHAN, D. J. (1987), The Effects of a professionally Guided Caregiver Support and Education Group on Institutionalisation of Care Receivers. *The Gerontologist*, 27: 716-721.
- (1989), The Effect of a Support and Education Program on Stress and Burden among Family Caregivers to frail elderly Persons. *The Gerontologist*, 29: 472-477.
- LIEBERMAN, M. (1985), Selfhelp Groups: An overview. *Generations*, 10, 1: 45-49.
- MALONE BEACH, E. E., ZARIT, S. H., SPORE, D. L. (1992), Caregivers' Perception of Case Management and Community Based Services: Barriers to service use. *Journal of Applied Gerontology*, 11, 2: 146-159.
- NATIONAL CENTER FOR HEALTH STATISTICS (1990), *Long Term Care for the functionally dependent Elderly*. Hyattsville, MD: U.S. Public Health Service (DHHS Publication No. PHS 90-1765, Vital and Health Statistics, 13, 104).
- NOELKER, L. S., SHAFFER, G. (1986), Care Networks: How they form and change. *Generations*, 10, 4: 62-64.
- STEINMETZ, S. K. (1981), Elder Abuse. *Aging*, January/February: 6-10.
- SCHARLACH, A., FRENZEL, C. (1986), An Evaluation of Institution-Based Respite Care. *Gerontologist*, 26: 77-82.
- SCHARLACH, A. E., LOWE, B. F., SCHNEIDER, E. L. (1991), *Elder Care and the Work Force: Blueprint for action*. Lexington, MA: Lexington.
- THOMPSON, E. H., JR., FUTTERMAN, A. M., GALLAGHER-THOMPSON, D., ROSE, J. M., LOVETT, S. B. (1993), Social Support and Caregiver Burden in Family Caregivers of frail Elders. *Journal of Gerontology: Social Sciences*, 48: 245-254.
- TOSLAND, R. W., ROSSITER, C. M., LABRECQUE, M. S. (1989), The Effectiveness of Peer-Led and professionally Led Groups to Support Family Caregivers. *Gerontologist*, 29: 465-471.
- U. S. CONGRESS, HOUSE SELECT COMMITTEE ON AGING (1990), *Elder Abuse: A decade of shame and inaction*. Washington, DC: U.S. Government Printing Office.
- ZARIT, S. H. (1990), Interventions with frail Elders and their Families: Are they effective and why? V: STEPHENS, M. A., CROWTHER, J., HOBFOLL, S., TENNENBAUM, D. (ur.), *Stress and Coping in later-Life Families*. Washington, DC: Hemisphere.

Bojana Mesec

NOVA GENERACIJA PROSTOVOLJCEV, KI PRIHAJA

UVOD

Dobrodošli v povsem nov svet. Internet, o katerem bo govora v tem članku, je spremenil družbo v mnogih nepričakovanih smereh. Prinesel je komuniciranje, ki si ga še nedavno tega nismo mogli predstavljati, s tem pa je razvil neslutene možnosti tudi na področjih, ki so temeljila predvsem na osebnem stiku med ljudmi. Z novim tisočletjem je na ta področja (zlasti socialna) prišla tudi nova oblika pomoči prek interneta. Tako danes poznamo različne oblike svetovalnic, forumov, klepetalnic ipd. Oblika, o kateri bi rada napisala nekaj več, se imenuje »virtualno prostovoljstvo«. Zanj je značilno, da sodelujejo živi ljudje, le usluge, ki jih ponujajo, so elektronske (virtualne).

Zanimivo in dobrodošlo je, da celoten koncept takega prostovoljstva ni substitut za tradicionalno »osebno« prostovoljstvo. Narobe, ena izmed najbolj presenetljivih novosti pri tej inovativni rabi tehnologije je, da pogloblja in povečuje kvantiteto tradicionalnega načina s tem, da vključuje tudi prostovoljce, ki do sedaj niso mogli ali želeli sodelovati.

Virtualni način ponuja več poti, več možnosti v celotni skupnosti, zlasti pa v nevladnih organizacijah, društvih, šolah, zdravstvenih ustanovah ...

Najpogosteje se prostovoljci odločajo za kombinacijo virtualnega in osebnega prostovoljstva, s tem pa pridobijo čas, saj vemo, da ljudje, ki že imajo plačano delo, le malokdaj sodelujejo kot prostovoljci. Z novim načinom jim tako sodelovanje olajšamo, saj lahko številne, predvsem birokratske zadeve postorijo prek lastnega računalnika.

Nova tehnologija in novi načini komuniciranja povezujejo ljudi in organizacije. Z njo si pridobivamo nova in nova znanja, privzemamo pa tudi nove tehnike in metode, ki so se izkazale za boljše,

hitrejša in učinkovitejša. Vendar spremembe vedno terjajo težko delo. Uporaba nove tehnologije zahteva investicijo v opremo, ljudi z znanjem, usposabljanje oz. izobraževanje, zahteva pa tudi voljo za napredek.

V slovenskem prostoru se neprofitni sektor srečuje s finančnimi težavami, ki so povezane s tem, kako ta sektor deluje in razmišlja. Da bi sektor dobil javno priznanje, mora dokazati, da je sposoben delovati na vseh ravneh: servisni, managerski, marketinški in tehnološki. Postati mora podjetniški, pa ne zato, da bi finančno bogatel, ampak da bo v tekmi s profitno naravnano družbo dokazal, da sta človek in njegova želja po pomoči sočloveku enakovredna ali celo močnejša od gonje za profitom.

Marca 2001 je v Washingtonu potekala konferenca, na kateri so se zbrali strokovnjaki z vseh kontinentov in razpravljali o vplivu, ki ga ima internet na civilno družbo. Ena izmed glavnih iztočnic posveta je bilo spoznanje, da ima internet največji vpliv na področju zbliževanja ljudi s podobnimi interesi in željami. Gradi se nova skupnost, ki ni omejena na geografske meje, pa vendar deluje v javno dobro. Formirajo se različne skupine ljudi, ki se srečujejo na internetu kot sosed s sosedom.

Za ljudi, ki so vključeni v katero koli vejo slovenske socialne, je raba računalnika in interneta zelo nova in tuja metoda dela, zato je pomembno, da se načini, kakršno je virtualno prostovoljstvo, vpeljujejo z zmanjšano hitrostjo in postopno. Delo z novo tehnologijo je stresno in poleg tega ni treba na silo uvajati nekaj, česar ljudje ne sprejmejo. Čas vedno prinese svoje in prinesel bo tudi generacijo, ki bo tako prostovoljstvo sprejela nemara zlasti zato, ker je virtualno. Celoten proces je izobraževalni in zajema veliko mero vizije.

Razlogi, ki govorijo v prid virtualnemu prostovoljstvu, so številni.

Na internetu ni obrazov, ni rok, da bi se z njimi rokovali in ni govornice telesa. Vse to nas včasih ovira in daje o nas napačen vtis; tu pa nam ostane le vizualna predstavitev, ki pokaže, kakšni smo, in z njo lahko ustvarimo dober vtis.

Vključijo se lahko ljudje, ki doslej niso imeli priložnosti priti do informacij o takem delu – ljudje, ki ne sledijo vsakodnevemu svetovnemu dogajanju na tradicionalen način (časopis, TV, radio).

Hitrost informacije in komuniciranja je skoraj trenutna.

Pošiljamo lahko neomejeno število sporočil, ki terjajo zelo nizke stroške.

Sporočila so asinhrona, zato jih lahko pošiljamo kadar koli se nam zahoče in bodo počakala na odgovor – časovni okvir postane nepomemben.

Prav tako nepomemben postane geografski okvir, saj lahko komuniciramo kjer koli na svetu za enake stroške in z enako hitrostjo.

Nov način prek lastnega računalnika bo bližji tudi ljudem, ki prostovoljno ne delajo zaradi pomanjkanja časa. Informacije so na voljo na internetu, zato si jih lahko ogleda vsakdo, ki to želi. Za tak korak ni treba obiskovati organizacije in navezovati osebnih stikov z njo.

Virtualni pristop izključuje osebne ovire, ki preprečujejo posameznikom, da bi se odločili za prostovoljstvo. So ljudje, ki raje komunicirajo po elektronski pošti in podobnih novih oblik, ki jih ponuja računalnik.

Tak pristop je popolna novost pri vključevanju prostovoljcev z drugačnimi potrebami. Izključijo se stereotipi, pomembno postane le to, kako znamo izliti svoje mnenje na papir oz. internet.

Internet privablja populacijo med 20. in 30. letom, zato je velika verjetnost, da iz nje pride novi val virtualnih prostovoljcev, ki bodo s seboj prinesli sveže ideje in znanje za prihodnost.

Kljub dobrim besedam se v vsaki stvari najde tudi nasprotno mnenje, ki je pri delu z računalnikom največkrat vezano na odpor do nove tehnologije in njene »neosebности«, zato bom našela tudi nekaj pomanjkljivosti, ki jih je treba upoštevati, kadar se odločamo za virtualno delo.

Za vsako delo je potreben čas, ki ga je treba prišteti k vsem drugim vsakdanjim opravilom, zato je to lahko ovira za ljudi, ki imajo preveč natrpane urnike. Delo na internetu lahko postane dolgotrajno, če imamo počasno in zastarelo tehnologijo, vse to pa nas spravlja v slabo voljo.

Internet lahko deluje zelo neosebno, lahko postane celo vzrok za izostajanje osebnih stikov, kar v socialnem in svetovalnem delu ni priporočljivo oz. je nedopustno.

Vprašljiva je dostopnost, čeprav je tako komuniciranje med najcenejšimi – tehnologija, ki jo potrebujemo, je namreč draga in ni dosegljiva vsakomur.

Pomembno je izražanje, to pa povzroča težave velikemu številu ljudi.

Tehnologija se tako hitro spreminja, da nadgradnja in dopolnjevanje postane preveč moteče.

Številni managerji se sprašujejo o varnosti interneta, zlasti kadar se vključujejo mladoletni prostovoljci.

Virtualno prostovoljstvo se širi tako hitro, da prostovoljci izgubljajo osebnost in identiteto; postajajo le še številke.

KAJ JE VIRTUALNO PROSTOVOLJSTVO?

Zanj najdemo več izrazov, kot so »on-line« prostovoljstvo, »cyber« servis, telementorstvo, tutorstvo in podobno. Organizacije si s takim pristopom omogočajo večje število prostovoljcev, ti pa zaradi specifičnosti takega dela odkrivajo in posegajo v vedno nova področja dela.

Leta 1996 so v ZDA ustanovili projekt, imenovan *Virtual Volunteering Project*, ki je nastal na podlagi ideje ljudi z močno željo sodelovati na internetu. Projekt je kmalu prerasel vse okvire in postal neke vrste biblija virtualnega prostovoljstva v ZDA. Zaradi dostopnosti interneta ga danes spoznavamo tudi v Sloveniji. Projekt definira dve vrsti formalnega prostovoljstva: tehnično pomoč virtualnih prostovoljcev zaposlenim in drugim prostovoljcem v določeni organizaciji (iskanje informacij po bazah podatkov, svetovanje na področju financ, managementa, priprava informativne strani na internetu, pomoč glede uporabe interneta, vpeljevanje e-pošte itn.) in direktni kontakt med prostovoljcem in uporabnikom (po e-pošti ali v klepetalnicah – elektronski »obiski«, inštrukcije in pomoč npr. učencem pri nalogah ali pri učenju, pomoč in svetovanje pri iskanju dela ipd.).

Med neformalne oblike virtualnega prostovoljstva vsekakor sodijo vse vrste klepetalnic, ki jih najdemo na internetu. Tam lahko vsakdo vpraša, kar želi, in dobi odgovore in mnenja vseh, ki jih

to zanima. Tak način prostovoljstva je tudi v Sloveniji pogost in priljubljen zlasti na področju zdravstva. Zdravniki različnih specializacij svetujejo prek forumov z zdravniško tematiko, poleg tega pa se najdejo tudi klepetalnice s povsem vsakdanjimi težavami, npr. za nosečnice, mlade mame in očke, ki med seboj klepetajo o problemih in lepih trenutkih s svojimi dojenčki. Taki pogovori pomirijo v trenutku, ko je pomoč potrebna, in ne šele dan ali dva pozneje, nasveti pa so včasih bolj konkretni in strokovni, kakor če bi jih poiskali pri strokovnjaku.

VEČ PRILOŽNOSTI ZA PRIZADETE IN HENDIKEPIRANE PROSTOVOLJCE

Tako kot vsi ostali lahko tudi prizadeti in hendikepirani ljudje želijo sodelovati kot prostovoljci. To možnost jim sedaj daje internet. Omogoča jim ne le sodelovanja, temveč tudi enakopravno obravnavo. Ti prostovoljci so v prvi vrsti prostovoljci in ne »moteni« ali »invalidni« prostovoljci. Delo na internetu jim omogoča, da je pomembno le njihovo delo in strokovnost, zabrišejo pa se predsodki, ki bi lahko nastali pri osebnem kontaktu. Tu je treba poudariti, da problemi, ki nastajajo, niso vezani na njihovo »oviranost«, ampak na odzive okolice in družbene stereotipe. Vendar s tem ni izključeno, da ti prostovoljci delajo v osebnih kontaktih. To je le ena od novih možnosti, ki daje priložnost tistim, ki doslej niso zmogli ali hoteli sodelovati.

Težko je predstaviti, kaj vse ponuja tako prostovoljstvo prizadetim in hendikepiranim ljudem, zato bodo najbolje govorile njihove besede; povzemam jih iz pričevanj ameriških prostovoljcev, ki so se lotili virtualnega prostovoljstva samo zaradi lažjega pristopa in dela:

Živimo v zelo ruralnem področju, ki daje človeku na vozičku občutek, da je odrezan od sveta. Zaradi oviranosti, ki me spremlja, sem se morala odpovedati vožnji z avtomobilom. Doma imam otroke, kar še bolj omeji moje odhode od doma. Vendar zdaj prostovoljno pomagam kar od doma. Občutek imam, da se s tem tudi sama učim in pridobivam od ljudi, ki jim pomagam. Internetna tehnologija omogoča ljudem, da svojo oviranost puščajo za seboj. Na internetu smo vsi enaki. Tu ni invalidnosti, prizadetosti, ras ali religije. Združeni

smo, kakor da smo eno. Nedavno sem izvedela, da imam slepega prijatelja, s katerim sodelujem na internetu. Je čudovita osebnost in njegova slepota tega nikakor ni spremenila ali prizadela. Bila je enkratna izkušnja.

Sem približno tri leta priklenjen na dom. Razumem velikansko pridobitev, ki nam jo je prinesel internet, in bi rad posredoval to izkušnjo ostalim, ki se še borijo s svojo neodvisnostjo. Svoje informacije in dognanja bi rad posredoval raziskovalcem, ki bi me nato lahko poučili o tem, kako naučiti še druge. Dal bom ves svoj čas in energijo v kateri koli projekt, ki bo namenjen takemu delu in učenju.

Imam veliko zdravstvenih problemov, ki mi onemogočajo vožnjo na dolge razdalje in nepretrgano dolgotrajno delo. S pomočjo virtualnega prostovoljstva lahko širim svoje znanje, delam po svojem urniku in še vedno »srečujem« (na internetu) zanimive ljudi. Zdravje mi včasih načne spomin, z računalnikom pa si vse dokumentiram in se lahko lotem veliko bolj zahtevnih in kompleksnih projektov.

RAVNI VIRTUALNEGA PROSTOVOLJSTVA

Prva raven: najti informacijo na internetu je najosnovnejša sposobnost, ki jo moramo vključiti v raziskovanje različnih baz prostovoljstva.

Druga raven: komuniciranje po e-pošti in formiranje raznih komunikacijskih skupin, ki delijo enaka zanimanja in interese.

Tretja raven: oblikovanje informacije na internetu zahteva, da je program celotnega delovanja prostovoljstva po internetu formiran do zadnje podrobnosti. Ko se na internetu pojavi informacija, bodo v istem trenutku nastala vprašanja o delovanju programa, na katera je treba odgovoriti. Zainteresirane posameznike je treba čim bolj informirati, da bi čim prej postali pravi prostovoljci.

Četrta raven: formiranje mreže z resničnimi prostovoljci in njihovimi nalogami; pridobivanje prostovoljcev in ponujanje prostih del; komuniciranje (po e-pošti) s prostovoljci in zagotavljanje stalne motivacije, prenos novih informacij in posredovanje povratnih informacij ostalim prostovoljcem; objavljane izkušenj in doživetij v elektronskih časopisih; razvijanje lastnega infor-

macijskega vira; objave zanimivih člankov, ki jih pišejo prostovoljci in možnost objave vseh odzivov bralcev; zagotavljanje učenja na daljavo; *online* knjižnice, časopisi, izobraževanje s pomočjo video in avdio tehnike, možnost opravljanja testov za preverjanje svojih spretnosti pri delu na internetu.

Peta raven: virtualno prostovoljstvo z vsemi elementi, ki so opisani zgoraj (gl. »Kaj je virtualno prostovoljstvo«).

SKLEPNE BESEDE

Ni prostovoljnega dela brez prostovoljcev. Kako jih pridobiti, ali še pomembneje, kako jih obdržati? Vedno bolj prihaja v veljavo izrek »človek potrebuje človeka«. Svojo vlogo pri tem morajo imeti tudi javne službe in profesionalci, ki jih je treba za sodelovanje s prostovoljci usposabljeni že v času rednega izobraževanja na vseh ravneh. Pri tem je nezamenljiva vloga vodstev nevladnih organizacij in njihovih strokovnih organov ter vseh sredstev javnega komuniciranja.

Nova tehnologija in novi načini komuniciranja povezujejo ljudi in organizacije. Z njo si pridobivamo nova in nova znanja, privzemamo pa tudi nove tehnike in metode, ki so se izkazale za boljše, hitrejšje in učinkovitejše. Vendar spremembe terjajo težko delo. Uporaba nove tehnologije zahteva investicijo v opremo, ljudi z znanjem, usposabljanje oziroma izobraževanje in ne nazadnje voljo za napredek.

Prostovoljno delo na socialnem področju v Sloveniji je predvsem področje mladih. Usmeritev v to populacijo je večkratno upravičena in pomembna. Mladi, ki so kot izvajalci ali kot uporabniki izpostavljeni solidarnemu delovanju, začutijo, kaj pomeni dajati in kaj prejemati. Ob tem velja omeniti, da med koristmi organiziranega prostovoljstva opažamo tudi to, da ustvarja nova delovna mesta.

Delovna mesta odpira tudi razvoj tehnologije, ki je prav na tem področju najmanj prisoten. Potreba po novostih in spremembah je zelo velika in z uveljavitvijo novih načinov in novih medijev se bo pokazalo, da so za to potrebni dodatne moči in znanja. Neprofitne organizacije, javne in zasebne, so zelo skromno in zastarelo opremljene za delo, ki ga opravljajo. Informacijski medij, ki ga je prinesla globalizacija, je spremenil delovanje tako profitnih kakor neprofitnih organizacij, vendar so predvsem zaradi pomanjkanja sredstev neprofitne organizacije ta izziv pustile za seboj.

Vseeno pa so dejanski primeri zlasti v zahodnem svetu pokazali, da je mogoče vse napake popraviti. Tehnologija se namreč hitro spreminja tudi za profitni svet. Neprofitne organizacije lahko sprejmejo tehnološki izziv na stopnji, ki ga dosega profitna sfera. Z drugimi besedami, neprofitnost mora postati podjetniška v tolikšni meri, da bo lahko s svojo socialno in humano miselnostjo enakopravno komunicirala s profitno naravnano družbo in se odzivala na njene potrebe.

LITERATURA

- S. J. ELLIS, J. CRAVENS (2000), *The Virtual Volunteering Guidebook*, Austin: University of Texas.
- INDEPENDENT SECTOR (2001), The impact of Information on civil society. *Facts and Findings*, 3, 2.
- B. MESEC (2000), *Organiziranost vodenja v neprofitno-volonterskih organizacijah*. Kranj: Fakulteta za organizacijske vede (magistrsko delo).
- (2000), Prostovoljci imajo srce in voljo, *Socialno delo*, 39, 3: 207-212.
- M. MESEC (2001), Socialno delo in internet. V: *Management in organizacija* (Zbornik). Portorož: Moderna organizacija (441-448).
- Virtual Volunteering Project* (1998). www.serviceleader.org/vv
- D. ZAVIRŠEK (2000), *Hendikep kot kulturna travma*. Ljubljana: Založba *cf.

KONKRETNA RAST PROSTOVOLJCEV

Na temelju razprave o pripravljenosti prostovoljcev, ki se sodelujejo na sodelovalnostnih tabornih društvih Odrinov, je pomembno vplivale moja lastna izkušnja sodelovanja v prostovoljnem delu in izkušnja sodelovanja v mreži prostovoljcev, ki sama sama sodelovalnostni društveni poljanje svojih velikih in prostovoljnih kmetov in prostovoljnih prostovoljcev.

Leonida Kobal

»ZLIMAM SE Z LJUDMI«

UGOTAVLJANJE TERAPEVTSKIH UČINKOV PRI PROSTOVOLJCIH Z VIDIKA TEORIJE NAVEZANOSTI

Začeti pri sebi, toda ne končati pri sebi,
izhajati iz sebe, a ne imeti sebe za cilj,
dojeti se, a ne se vrteti okrog sebe.
(M. Buber 1981, po Moeller 1995)

UVOD

V članku bom prikazala nekaj rezultatov raziskave o terapevtskih premikih pri prostovoljcih, ki so se udeležili poletnega socioterapevtskega tabora Društva za psihosocialno pomoč in prostovoljno delo Odmev. Razlike med prostovoljci in njihove terapevtske premike sem interpretirala s pomočjo teorije navezanosti.

Zametki zanimanja za raziskovano temo segajo v obdobje, ko sem se leta 1996 prvič udeležila poletnega socioterapevtskega tabora društva Odmev za otroke in mladostnike s težjimi vedenjskimi in čustvenimi težavami. V prvi fazi sodelovanja sem spoznavala tabore predvsem izkustveno, ko sem tri leta nabirala nove izkušnje, ki so se pogosto precej razlikovale od izkušenj v drugih življenjskih kontekstih. Osebna udeležnost mi je omogočila, da sem spoznavala novo kulturo mišljenja in delovanja ter da sem sčasoma začela razumeti osnovna načela tabora in interakcije, ki so nastajale v tem kontekstu. To je okrepilo mojo željo po znanstvenem, to je, bolj sistematičnem raziskovanju tabornega dogajanja in njegovih učinkov na udeležence.

Osebna udeležnost na taboru je prispevala k temu, da sem se bolje zavedela, kako občutljiv je taborni kontekst. To je pomembno vplivalo na definiranje sebe kot raziskovalca in definiranje tabora kot raziskovalnega polja. Teoretsko podlago sem našla v temeljnih načelih kvalitativnega raziskovanja (Mesec 1998). Eno od načel npr.

poudarja, da raziskovanje drugačne kulture, kar tabor je, ne more potekati objektivno ali nesodelujoče, temveč zahteva od raziskovalca najprej spoznavanje novega konteksta in večanje občutljivosti za to, kaj so pomembna vprašanja v danem, realnem kontekstu.

Raziskovanje prostovoljskih projektov, kakršen je tabor društva Odmev, omogoča izboljšanje delovanja v praksi in evalvacijo učinkov dela, na eni strani avtopoetskih, samo-organizacijskih ciljev, na drugi strani pa psihoterapevtskih (Mesec 1994). Dolgoletno spremljanje prostovoljskih projektov je pokazalo, da se terapevtski učinki projekta ne kažejo samo pri otrocih (uporabnikih), temveč tudi pri prostovoljcih oz. pomagajočih.

Kos in Mesec (1984; 1994) sta tudi na podlagi izkušenj v akcijsko raziskovalnih projektih na taborih od leta 1975 izdelala klasifikacijo možnih učinkov prostovoljnega projekta, med katerimi ima svoje mesto tudi ugotavljanje učinkov pri prostovoljcih (npr. spremembe v stališčih, vrednotah, samopodobi). Na podlagi lastnih izkušenj in opažanj sem v procesu interakcije z vodilnimi člani in strokovnjaki društva Odmev (Bernard Stritih, Miran Možina, Mojca Lorbek) oblikovala idejo za raziskavo – ugotavljanje terapevtskih učinkov tabora na prostovoljnih sodelavcih.

OSEBNOSTNA RAST PROSTOVOLJCEV

Na raziskovanje sprememb pri prostovoljcih, ki so sodelovali na socioterapevtskih taborih društva Odmev, je pomembno vplivala moja lastna izkušnja sodelovanja v prostovoljnem delu in izkušnja vstopanja v mrežo prostovoljcev, ko sem se na začetku svoje strokovne poti jasneje zavedla razlik med prostorom institucije in prostorom prostovoljstva.

Prve priprave prostovoljcev na socioterapevtski tabor so name naredile močan vtis. Bila sem pozitivno presenečena nad vzdušjem, ki je vladalo med udeleženci. Prvič sem sedela v malih skupinah in na veliki skupini, ki so bile vodene po principih skupinske dinamike. Reflektirala sem lastno doživljanje v skupini in prisostvovala refleksiji medosebnega dogajanja. V drugih skupinah sem bila do takrat navajena bolj distanciranega, uradnega vedenja, kjer je bilo zelo pomembno držati se v vlogi, osebno pa je ostalo rezervirano le za najbolj intimne odnose. Čutila sem olajšanje, ko sem lahko spregovorila o lastnih strahovih, čeprav takrat še zelo previdno. Zlasti pa je bilo zame pomembno, da so drugi prostovoljci precej iskreno govorili o svojih težavah, hkrati pa o pozitivnih trenutkih novega učenja na taboru. Presenečena sem bila, da so vodje posvečale toliko pozornosti odnosom tukaj in zdaj ter doživljanju vsakega posameznika, vprašanju lastnega osebnega iskanja in zorenja. Šele na drugih in tretjih pripravah so bile v fokusu organizacijske teme in podatki o otrocih in mladostnikih, ki se bodo udeležili tabora.

Seveda mi je z današnjega stališča, ko poznam proces psihoterapevtske edukacije, zelo jasno, da ne moremo delati v vlogi pomagajočega, če ne delamo tudi na sebi, če ne razrešujemo svojih problemov in osebnih primanjkljajev. Takrat pa je bil to zame nov pristop, ki me je na eni strani privlačil, hkrati pa vzbujal strahove in tudi krepil obrambno varovalno vedenje.

Prva taborna izkušnja je bila pozitivna, hkrati pa tudi pretresljiva, saj sem se srečala z lastnimi problemi in nezavednimi temami. Tabor ponuja veliko priložnosti za preskušanje novih vlog in učenje, hkrati pa se zaradi intenzivnega skupnega življenja v stresnih pogojih pokažejo tudi manj zreli načini vedenja. V kulturi taborov društva Odmev ne poskušajo tega vedenja odstraniti, ovrednotiti kot patološkega in ga s tem ožigosati kot slabega, temveč poskušajo tako za otroke kakor za odrasle ustvarjati tak kontekst, kjer se lahko v pogojih medsebojnega zaupanja razvijajo novi, še neodkriti vzorci doživljanja in odzivanja. Če uporabim prispodobo, torej ne gre za »rezanje stran« nezrelih delov, temveč za dodajanje novih, bolj vitalnih »oprimkov«, ki se lahko razvijajo v pogojih konstruktivne socialne energije. Konstruktivna socialna energija pa pomeni »imeti razumevanje, zanimati se za drugega, zaplesti se z drugim, spoprijeti se z drugim, ga vzeti resno z njego-

vimi zanimanji, dosežki, veselji, pa tudi z njegovimi strahovi in skrbmi. Socialna energija je rezultat človeških stikov in razreševanja medosebnih konfliktov« (Ammon, po Fabian 1995).

Tabori so se pokazali za prostovoljce, ki so do zdaj na njih sodelovali, kot zelo stresni. Na taboru je prejel ali slej za vsakega prostovoljca prišel trenutek, ko je izgubil nadzor nad svojim vedenjem in doživljanjem, ko je odreagiriral navzven ali navznoter na nezrel način. Po takih doživetjih so bili prostovoljci zelo pretreseni, večkrat negativno presenečeni nad sabo, ali pa so svojo stisko projicirali na kakšnega sodelavca ali otroka, ki sem ji zazdel kot »živ hudič«. Ob takih osebnih »potresih« je marsikaterega prostovoljca zamikalo, da bi predčasno odšel s tabora (Možina 2000).

V okoliščinah, ki so frustrirajoče, se lažje pokažejo stari strahovi in primanjkljaji. Tabor je za vodnike naporen, ker od njih zahteva neprestano budnost, spremljanje otrok in medsebojno sodelovanje, ker se v *laissez-faire* ali nestrukturiranem ozračju pri problematičnih otrocih začne destruktivnost hitro stopnjevati do katastrofalnih dogodkov. Prostovoljci so postavljeni v kontekst, ko se sodelovanju ne morejo izogniti zaradi same dinamike skupine, v kateri so. Prostovoljci se npr. ne morejo umakniti v svoje sobe, pobegniti na zabavo, v gostilno. V takih pogojih »terapevtske abstinence« se manj zreli načini odzivanja jasneje pokažejo, hkrati s tem pa se zvečajo tudi možnosti za učenje in spreminjanje.

Prostovoljci se v vlogi vodnikov izpostavijo v mnogih projektih. Priprave na ključne vloge na tematskih dnevih (npr. indijanski dan, dan ljubezni) prostovoljce pogosto ravno tako pretresejo kot otroke. Ob pripravah na kresovanje, ko vodi in prostovoljci predstavljajo svoje točke, mnogi doživljajo precejšnje stiske; nihajo med obupom in presenetljivimi trenutki kreativnosti, ko se prebudijo v skupini in v posamezniku sinergični procesi. V vseh naštetih primerih se ponujajo številne priložnosti za novo učenje. Marsikdo se ne bi izpostavil v kakšnem drugem kontekstu, na taboru pa ob podpori skupine in v atmosferi medsebojnega zaupanja zmore nove korake, ki pogosto še dolgo odzvanjajo in lahko pomenijo premike v novo smer tudi v vsakdanjem življenju.

Večkrat nam je prostovoljec kakšen zunanji opazovalec rekel, le kaj vam je treba takih naprov, in pogosto smo se to spraševali tudi prostovoljci. Ali ne bi bilo enostavneje iti na počitnice s kolegi, na potovanje v tujino ali na vsaj kakšno

bolj udobno prakso, mi pa tri tedne počitnic ali dopusta žrtvujemo za tako garanje? Odgovor pa je bil vedno znova občutek smisla in vrednosti, ki smo ga doživljali v odnosih med prostovoljci in z otroki, ko smo se precej bolj neposredno kot v vsakdanjem življenju srečevali s temami zapuščenosti, čustvene zanemarjenosti, ujetosti v destruktivne ali deficitne interakcijske vzorce in na drugi strani s preseganjem primarnih vzorcev prikrajšanosti. Doživljanje smisla je izhajalo iz občutka, da je šlo na taborih za resnično življenje, da je šlo zares, da so se v težkih trenutkih odigravale pomembne eksistencialne teme, s katerimi smo se ob podpori drugih lažje soočali in jih integrirali v svoje vsakdanje življenje. Po taboru smo prostovoljci praviloma poročali o močni utrujenosti, vendar nam je polna malha doživetij dajala elan za vsakdanje življenje, ki se nam je glede bogastva odnosov in neposrednosti v človeških stikih pokazalo kot bolj skromno od življenja na taboru.

Ko ljudje (zlasti mladi) sledijo svojemu navdušenju, ko v prostovoljskem projektu zagledajo nekaj privlačnega, se jim odprejo tudi možnosti tudi za osebnostno rast. »S tem dobijo priložnost, da povezujejo in primerjajo lastne (in vzgojne) ideale z dejanskostjo (ki je v veliki meri svet institucij). V takem delu posamezniki lahko doživijo take samopotrditve, pa tudi zglede (modele za eksperimentiranje z lastnim vedenjem), ki jih ni več možno dobiti niti v družini niti v institucijah, ki so specializirane za doseganje določenih ciljev.« (Stritih 2000.)

Možina (2000) navaja, da so se vodilni sodelavci društva Odmev v devetdesetih letih začeli zavedati, da delujejo kot majhna socialna podpora mreža okoli sedemdesetih ljudi (uporabnikov in pomagajočih). Postalo je tudi vse bolj jasno, da se novi prostovoljni sodelavci poleg altruističnih vzgibov (želja po pomoči drugim) vključujejo v projekte društva tudi zato, da bi pomagali sami sebi. Seveda je šlo za krožni proces: bolj ko so vodje prostovoljcem omogočali delo na sebi oz. možnosti za osebno zorenje, bolj so se za sodelovanje v društvu odločali taki, ki so to iskali. »Vsi, ki smo kar po nekaj let sodelovali pri izvajanju prostovoljskih projektov oz. v raznih oblikah pomoči otrokom, smo bili [...] v dobrem smislu nepovprečni ljudje. Ni res, da bi k nam kot sodelavci prihajali ljudje s hujšimi psihičnimi problemi, kot pa jih imajo povprečni ljudje, ali ljudje, zaposleni v etabliranih institucijah, res pa je, da

so vsi, ki so se nam kdaj pridružili, tako ali drugače izrazili željo po spoznavanju sebe in po tem, da bi želeli pridobiti osebne izkušnje, ki bi sprostile blokirane potenciale osebnostne rasti in izboljšale duševno zdravje. Menim, da je možno pomagati ljudem pri ohranjanju njihovega duševnega zdravja le, če človek sam nenehno aktivno skrbi za svoje ravnotežje.« (Stritih 1992: 243-49.)

STILI NAVEZANOSTI KOT OPIS OSEBNEGA DOŽIVLJANJA IN MEDOSEBNIH INTERAKCIJ

V procesu sodelovanja na socioterapevtskem taboru, ki zahteva intenzivno udeležnost v odnosni mreži, se pri posameznikih bolj izrazijo tudi implicitni, nezavedni vzorci vzpostavljanja odnosov večje medosebne bližine. Implicitne odnosne sheme nenehno delujejo tudi v vsakdanjih odnosih večje bližine, vendar se posameznik lažje izogne »robu« oz. mejnim situacijam, kjer bi lahko prišlo do novih medosebnih izkušenj. Na ta način pogosto ponavlja in utrjuje utečene interakcijske vzorce. Dogovori v skupini prostovoljnih sodelavcev na taboru (npr. dogovori o aktivnosti, zaupanju – natančneje gl. Možina 2000) pa od prostovoljcev zahtevajo, da so pripravljeni na samorefleksijo osebnega doživljanja in medosebnih interakcij (odnosov s sodelavci in odnosov z otroci) in da so pripravljeni sprejemati in dajati osebni *feedback* (kako doživljajo druge in kako jih drugi doživljajo). V ta namen rabijo sestanki tima (dvakrat dnevno), skupine za samopomoč, sociogrami. Metakomunikacija seveda ne steče spontano, saj vzbuja neprijetna čustva strahu, sramu, skupaj z mislimi, na primer: če bodo drugi v resnici vedeli, kakšen/kakšna sem, me ne bodo imeli radi; me bodo zapustili; ugotovili bodo, da sem nesposoben/nesposobna. Nekateri prostovoljci se svojih strahov zavejo, nekateri pa lahko ohranjajo občutek, da sami nimajo problemov, in predvsem vidijo probleme pri drugih. Udeleženi prostovoljci tudi navadno niso imeli te sreče, da bi odraščali v družini, kjer bi se zelo dobro naučili odprte komunikacije čustev in konstruktivnega razreševanja konfliktov. Ko pa se ob pomoči vodij ali supervizorjev tabora vzpostavi proces refleksije osebnega in medosebnega dogajanja, to praviloma sproži pozitivne premike v osebem doživljanju udeležencev, pa tudi v delovanju skupine.

Prostovoljci lahko v procesu samorefleksije in

skoz povratne informacije sodelavcev prepoznajo ujetost v določen destruktivni ali deficitarni interakcijski vzorec in včasih lahko opišejo tudi terapevtske premike v pozitivno smer. V taborni zgodovini so primarne odnosne vzorce opisovali z uporabo psihoanalitične teorije in pozneje sistemske teorije. Zelo primerna teorija za razumevanje razlik v osebnih in interakcijskih vzorcih prostovoljcev pa je tudi teorija navezanosti. V nadaljevanju bom predstavila temeljna izhodišča teorije navezanosti. Najprej bom opisala njen vir, raziskovanje navezanosti v otroštvu, potem pa bom predstavila model stilov navezanosti v odraslosti.

NAVEZANOST V OTROŠTVU

Navezanost so najprej raziskovali pri živalih, nato pri dojenčkih in šele pozneje so se raziskovalci usmerili na vprašanje navezanosti pri odraslih. Začetnik teorije navezanosti je John Bowlby, ki je v šestdesetih letih razvil t. i. kontrolno teorijo navezanosti. Po Bowlbyju (1969; 1991) razumemo navezanost kot univerzalno otrokovo težnjo, da vzdržuje bližino z zase pomembno osebo (oz. v jeziku, ki ga uporablja Bowlby, s preferiranim objektom), ki je običajno, ne pa nujno, mama. Pri starših govorimo o vedenju »skrbni«, ki je recipročno vedenju navezanosti.

Navezanost je le del širšega sistema vedenja med mamo in otrokom (prav tako je npr. pomembno vedenje, ki izraža otrokovo radovednost in ga vodi v raziskovanje sveta izven naročja). Med mamo in otrokom se do konca prvega leta razvije prepoznaven vzorec interakcije, ki ima značilnosti vztrajanja in predvidljivosti. Bowlby meni, da je vzorec interakcije v paru veliko bolj nespremenljiv, kot je v tistem obdobju sama psihična struktura otroka. Vzorec interakcije prikazuje vse tisto, kar sta se mama in dojenček v prvem letu naučila drug o drugem in drug z drugim, in to, kar sta se naučila, je povratno delovalo na vsakega posebej.

Ainsworthova (1963, po Bowlby 1969) je opazovala razvoj navezanosti pri otrocih v Ugandi. Opazila je, da so nekateri otroci, ki so bili videti varno navezani na svoje mame, izkazovali malo protestnega vedenja in ločitvene bojazni (separacijske tesnobe). Kvaliteta navezanosti se je pri teh otrocih pokazala v pripravljenosti, da izberejo mamo kot varno bazo, iz katere lahko odhajajo v raziskovanje sveta in ustvarjanje novih naveza-

nosti. Tesnobni otroci so lahko videti močnejše navezani na mamo, vendar oklepanje mame in strah pred raziskovanjem bolj odražata negotovost otroka kakor občutek varnosti.

Ainsworthova je s sodelavci oblikovala tole predpostavko: v starosti od dvanajstega do osemnajstega meseca je otrokovo reagiranje na materino odsotnost oziroma na ponovno snidenje z njo v nepoznanem laboratoriju kazalec otrokove navezanosti na mamo, torej izraža, ali ima otrok v odnosu do mame občutek varnosti ali ne. Za to predpostavko se je v znanstveni literaturi uveljavil izraz »tuja situacija«. Eksperimenti »tuje situacije« so potekali takole:

Mama in otrok sta v sobi z igračami, mama bere, kasneje skuša otroka zainteresirati za igrače, če se sam ne zanima zanje.

Vstopi tuja oseba, se pogovarja z mamo, nato pa se zbliža z otrokom.

Mama zapusti sobo, otrok pa ostane sam s tujo osebo v neznanem okolju.

Mama se čez nekaj časa vrne, poskuša otroka zainteresirati za igrače, tuja oseba pa odide.

Mama ponovno zapusti sobo, otrok ostane sam.

V vseh situacijah je Ainsworthova skupaj s sodelavci opazovala (tako da jih nihče od sodelujočih ni videl) otrokove reakcije na spremenjene okoliščine. Odkrila je tri tipe navezanosti pri otrocih:

Varno navezani otroci (tip B): v novih situacijah lahko precej svobodno raziskujejo in mamo uporabijo kot varno bazo; materina odsotnost jih vznemiri, vendar lahko prenesejo kratka obdobja brez razburjenja; ob materini vrnitvi iščejo njeno bližino (želijo si v naročje, so v njeni bližini), potem pa se kmalu vrnejo k igri; razvijejo bolj raznoliko in sofisticirano obliko komunikacije z mamo; so bolj kooperativni, ko se soočijo z materinimi željami in zahtevami, in manj izražajo jezo, ko jim kaj preprečijo.

Tesnobno izogibajoče se navezani otroci (tip A): po ponovnem srečanju z materjo se stiku izogibajo (še zlasti po drugem odhodu mame). Otroci se materi približajo, vendar potem obstanejo ali celo tečejo v drugo smer. Ko so poleg matere, se je ne dotaknejo, ali pa se dotaknejo le periferne dela, npr. stopala. Če jih mati dvigne v naročje, se otroci ob materinem telesu ne namestijo udob-

no, temveč ostanejo napeti, in ko jih mati poskuša odložiti, protestirajo bolj kot drugi otroci; večkrat izražajo jezo do predmetov; veliko se jih bolj prijateljsko vede do tujca kot do matere.

Tesnobno ambivalentno navezani otroci (tip C): pri ponovnem snidenju nihajo med iskanjem bližine in stika ter odporom do bližine in stika z mamo in se le težko potolažijo; v tuji situaciji se ne morejo »odlepiti« od matere; še posebej izražajo odpor in jezo, ko mati poskuša, da bi se igrali stran od nje; v času materine odsotnosti kažejo močan stres; nekateri so agresivnejši od drugih otrok, veliko več pa jih je pasivnejših – v situacijah, ko bi se drugi otroci igrali, ostajajo pasivni.

Poznejše raziskave so pokazale še en tip nevarne navezanosti, t. i. dezorganizirani-dezorientirani tip (Main, Solomon 1968, po Hopkins 1990). Za ta tip otrok je značilna mešanica izogibajočega se in ambivalentnega vedenja. To so otroci, ki so imeli izkušnje hudega zanemarjanja ali so bili žrtve različnih zlorab. V neznanih situacijah lahko uporabljajo protislovne oblike vedenja, npr. približevanje z glavo nazaj, pojavijo se tiki, ohromijo.

Sternova subjektivna perspektiva »biti-z-drugim« dopolnjuje vedenjske opise stilov navezanosti, npr. izogibanje otroka v »tuji situaciji«. Z vidika evolucije ima vedenje varne navezanosti psihobiološke temelje (varovanje pred nevarnimi naravnimi sovražniki), zato lahko sklepamo, da si mora otrok precej prizadevati, da izklaplja vedenje tipa B. Ob tem doživlja precejšen stres (to kažejo tudi raziskave hormonskih in fizioloških odgovorov). Stern (1995: 106) opisuje nastalo situacijo med materjo in otrokom z uporabo koncepta »biti-z-drugim«. Mati vstopi v sobo in se pomika v smeri otroka, vendar ne direktno proti ali k njemu (pogosto se tudi mati izogiba). Navadno se med njima nič ne zgodi (mati mogoče subtilno oddaja negativne signale). Možnost, da se lahko zgodi kaj slabega, pa je v obliki tihe grožnje stalno prisotna. Konec trenutkov, ko se nič ne zgodi, postane razviden na dva načina. Prvič, ko mine dovolj časa, ne da bi se kaj sovražnega zgodilo, in lahko akterja neopazno zdrsne v druge aktivnosti. Drugič, ko mine dovolj časa in eden ali drugi vnese v medosebni prostor novo temo (npr. novo igračo), ki ni povezana s ponovnim snidenjem. Na ta način se izogneta trenutkom snidenja in slednje ostaja vedno znova nedotaknjena tema. Te trenutke »biti-z-drugim« zaznamujeta napetost, ki se prične z materinim prihodom

v sobo, in »mimohodka« otroka in matere, ki se izteče s preusmeritvijo pozornosti k drugim aktivnostim (to bi lahko opisali kot tesnobno čakanje brez aktivacije, dokler trajajo nevarni trenutki). Ti trenutki oblikujejo sheme »biti-z-drugim«, ki se aktivirajo tudi v odraslosti, npr. ob partnerjevem prihodu.

Skoz medosebno interakcijo v primarnem odnosu navezanosti (navadno je to odnos med materjo in otrokom) otrok razvija t. i. »notranje delovne modele« (Bowlby 1998), notranje sheme o sebi in drugih, kar pomeni tudi sheme o interakciji s pomembnimi drugimi. Na njihovo oblikovanje vpliva zaupanje, da je objekt navezanosti poleg dosegljivosti tudi odziven. To se odraža skoz dve spremenljivki:

- ali posameznik presoja objekt navezanosti kot osebo, ki se navadno odzove na klice po podpori in zaščiti (model drugega);
- ali je posameznik taka oseba, na katero drugi, še zlasti objekt navezanosti, odgovori na pomagajoči način (model sebe).

Rezultat tega procesa je, da se model sebe in model drugega razvijata komplementarno in se vzajemno potrjujeta. Če je otrok imel izkušnjo zanesljivega in odzivnega skrbnika, bo razvil delovni model sebe kot ljubečega in kompetentnega, pa tudi zaupanje v to, da ga bodo drugi ljudje kot takega sprejemali in videli. V primeru, ko je doživel veliko zavračanja, bo razvil model sebe kot nevrednega pomoči in udobja.

S starostjo vzdrževanje vzorca navezanosti postane vse bolj stvar samoregulacije. Vzorec navezanosti tako postane del otroka samega. »Sedanje kognitivne in vedenjske strukture določajo, kaj bo posameznik zaznal in kaj bo ignoriral, kako bo konstruiral nove situacije in kakšne akcijske plane bo ustvaril za soočanje z njimi. Sedanje strukture določajo, kakšne vrste ljudi in situacij bo posameznik iskal in katerim se bo izmikal. Na ta način posameznik vpliva na oblikovanje svojega okolja.« (Bowlby 1998.)

V teoriji navezanosti so torej ključne tri predpostavke (Bowlby 1998):

Prvič: če posameznik zaupa, da mu bo objekt navezanosti na voljo, kadar koli bo želel, bo doživel manj intenzivni ali kronični strah kakor posameznik, ki takega zaupanja iz kakršnega koli razloga nima.

Drugič: za razvoj zaupanja so ključnega pomena za to občutljiva obdobja dojenčka, otroštva in adolescence. Pričakovanja, ki se razvijejo v teh

obdobjih, ostajajo relativno nespremenjena celo življenje.

Tretjič: različna pričakovanja o dosegljivosti in odzivnosti objekta navezanosti, ki se razvijejo v občutljivih obdobjih, so odsevi posameznikovih resničnih izkušenj.

NAVEZANOST V ODRASLOSTI

Začetek raziskovanja odnosa med različnimi stili navezanosti ter socialno in čustveno prilagoditvijo odraslih sega v drugo polovico osemdesetih let. Raziskovanje so najprej usmerili v odkrivanje odnosa navezanosti med otrokom in starši. Main (1987, po Bartholomew, Horowitz 1991) je razvila intervju o navezanosti za odrasle (*Adult Attachment Interview* – AAI), ki sprašuje po predstavah, ki jih je razvila odrasla oseba o izkušnjah navezanosti na svoje starše v otroštvu. Na podlagi teh intervjujev so razvrstili matere v tri stile navezanosti, ki so jih odkrili pri otrocih (Bartholomew, Horowitz 1991). V to smer sta raziskovali tudi Wardova in Carlsonova (1995, po Cugmas 1998), ki sta dokazali, da niso toliko pomembne zgodnje življenjske izkušnje mater kolikor njihova razlaga teh izkušenj. V njuni raziskavi so sodelovale matere, ki so bile še mladostnice (ob otrokovem rojstvu so bile stare povprečno 16,5 leta) in njihovi otroci. Večina mater je bila kronično odtujenih od enega ali obeh staršev, nosečnosti ni načrtovala in je bila neporočena. Proti koncu nosečnosti so sodelovale v intervjuju o navezanosti za odrasle (AAI). Kljub temu, da so imele vse matere, ki so sodelovale v raziskavi, negativne pretekle in sedanje izkušnje, so se pokazale velike razlike v njihovi prilagojenosti in prilagojenosti njihovih otrok, in sicer od ustrezne do povsem problematične. Rezultati kažejo, da je bilo veliko mladih mater kljub težavnim preteklim izkušnjam, stresu in pomanjkanju sposobnih oblikovati dovolj varno navezanost s svojimi otroki. Na podlagi raziskave avtorici menita, da navezanost odraslih posameznikov na svoje starše ni toliko odvisna od izkušenj, ampak zlasti od posameznikovega razumevanja in razlaganja teh izkušenj, od tega, kakšne notranje delovne modeli so razvili na osnovi teh izkušenj.

Druga smer raziskovanja navezanosti izhaja iz psihologije osebnosti in socialne psihologije in uporablja samo-ocenjevalne tehnike. Pomanjkljivost teh tehnik je, da posameznik nezavedno daje socialno zaželene odgovore in da vprašalnik na

more doseči vidikov navezanosti, ki so nezavedni ali jih posameznik le težko prepozna (Mikulincer, Florian 1999). V raziskavi sem zato samo-ocenjevalne tehnike kombinirala z intervjuji, ki sem jih skonstruirala sama.

STILI NAVEZANOSTI V ODRASLOSTI

Pred teoretsko predstavitevijo stilov navezanosti v odraslosti bom navedla tri primere prostovoljcev, ki so sodelovali v intervjujih. Opisi se nanašajo na uravnavanje bližine in razdalje v odnosih z drugimi prostovoljci.

Lili: »Zlimam se z ljudmi. S človekom, s katerim sem tako blizu, sem rada veliko časa. Želim biti v vsem enaka, imeti interne fore, ki jih drugi ne štekajo. Fajn mi je, da si podobno oblečen. Fajn mi je veliko objemanja. Ugotavljam, da sem imela z vsemi ljudmi na taboru stike [...] Zanimivo, da sem bila na začetku tabora najprej zelo veliko s skupino prostovoljk, ki sem jih poznala že od prej. To je bilo skoraj preveč. Nato pa mi je prišlo, kdo je sploh Lili. Nato en dan, dva nisem imela toliko stikov, potem pa so bili bolj v ospredju fanti. Sedaj pa Julija in Tina.«

Tara: »Dobila sem toliko grozno črnih pušic na sociogramu. Saj rdeče [pozitivne] izbire ne more biti, ker nimam z nobenim kakih globljih stikov. Ful se mi zdi težko to – za tak kratek čas en globlji stik navezat [...] Težko je, ker se potem prekine [...] Mogoče pa ne bi bilo treba, da se prekine, samo jaz imam tako v glavi.« (Tara se v pogovoru zamisli in nadaljuje:) »Tako razmišljanje o tem mi bo čisto spremenilo mišljenje. Se mi že nekaj odpira.«

Vili: »Motenj ni, ker se ne držim z eno in isto osebo dlje časa. Z drugimi imam zelo kratke pogovore. Ne družim se z isto osebo, skoz mal švigam, se pogovarjam mal z enim, mal z drugim. Sem so prišli ljudje, ki se posvečajo odnosu. Jaz nisem ta. Rabim svoj mir [...] Nikoli se ne počutim osamljenega, ker ni velik časa.«

Vili (drugi intervju): »Ni mi do tega, da bi se družil z drugimi vodniki. Čutim, da mi preveč vzamejo. To so ljudje, ki imajo malo energije, potem se prilepijo nate. Kakšno rečemo, potem pa se izmuznem.«

Predvidevam, da so tudi vam izstopile razlike v doživljajskih opisih prostovoljcev. V nadaljevanju vas bom povabila, da mogoče sami razvrstite te tri prostovoljce v različne stile navezanosti, ki jih bom zdaj predstavila in na podlagi katerih sem razlagala razlike med prostovoljci in razlike v njihovih terapevtskih premikih.

Kako mislimo, čutimo, se vedemo, vstopamo v interakcijo z okoljem in pomembnimi drugimi, je rekurzivni ples naše zgodovine interakcij z okoljem, v katerem smo odraščali (kar se odraža skozi našo konstrukcijo sveta in podobe o sebi), trenutne interakcije v osebni niši in vključenosti v širši fizični, socialni in kulturni prostor.

Stile navezanosti lahko razumemo kot poskus razlage in razumevanja temeljnih razlik v interakcijskih vzorcih v odnosih večje bližine. Raziskave navezanosti v odraslosti predpostavljajo več temeljnih stilov navezanosti, ki omogočajo razumevanje, zakaj se ljudje razlikujemo pri razreševanju nekaterih ključnih vprašanj v medosebnih odnosih, kot so npr. uravnavanje bližine/razdalje, iskanje čustvene opore, razreševanje in komuniciranje konfliktov, reagiranje na spremembe in stresne okoliščine, npr. ločitev, smrt bližnjega.

Model štirih stilov navezanosti v odraslosti, ki sta ga razvila Bartholomew in Horowitz (1991) temelji na Bowlbyjevi predpostavki o dveh tipih notranjih delovnih oz. mentalnih modelov – notranjem modelu sebe in notranjem modelu drugih. Vsak model se razdeli na pozitivni in negativni vidik. Tako dobimo štiri stile navezanosti.

Model sebe kaže, koliko je posameznik ponotranjil občutek lastne vrednosti in pričakuje pozitiven odziv s strani drugih. Ta model se povezuje s stopnjo tesnobe in odvisnosti. Model drugega kaže, koliko posameznik doživlja, da so drugi dosegljivi in da so lahko v podporo. Model drugega se povezuje s težnjo iskanja bližine ali izogibanja bližini v odnosih z drugimi. Model sebe in model drugega predstavljata generalizirana pričakovanja o vrednosti sebe in dosegljivosti drugih. Štirje vzorci navezanosti pa so konceptualizirani kot prototipične strategije za uravnavanje občutka varnosti v odnosih, kjer je prisotna večja čustvena bližina (Griffin, Bartholomew 1994).

Bartholomew in Horowitz (1991) sta podala sledeče opise štirih stilov navezanosti (glej sliko 1):

Kvadrant I: posameznik doživlja občutek lastne vrednosti in pričakuje, da so drugi ljudje v

glavnem sprejemajoči in odzivni. Posameznik je pozitivno naravnán do intimnih odnosov, lahko jih vzdržuje, ne da bi izgubil osebno avtonomijo, izraža premišljenost in koherentnost v diskusiji o odnosih. Ta kvadrant ustreza kategoriji varne navezanosti po Hazanu in Shaverju (1987) in Mainu (1985), zato so ga avtorji poimenovali varen.

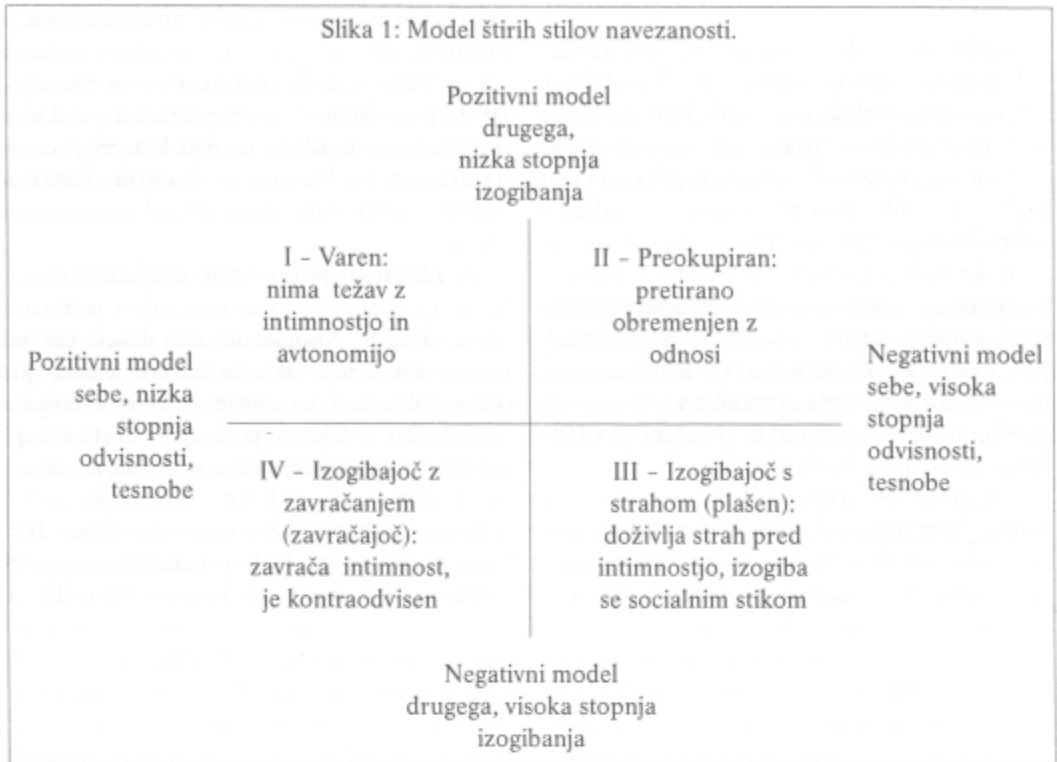
Kvadrant II: posameznik doživlja občutek lastne ne-vrednosti, ki se povezuje s pozitivno oceno drugih. Posameznik želi doseči sprejemanje samega sebe tako, da išče sprejemanje pri cenjenih drugih. Tako je njegovo samospoštovanje odvisno od sprejemanja drugih. Pretirano je vpleten v odnose večje čustvene bližine, pretirano išče bližino drugih in je tako bolj ranljiv, kadar njegove potrebe po bližini niso zadovoljene. Teži k idealizaciji drugih ljudi in nekoherentnosti in pretirani čustvenosti v diskusiji o odnosih. Ta kvadrant ustreza kategoriji ambivalentne navezanosti (Hazan, Shaver 1987) in kategoriji zapletenosti ali preokupacije (Main 1985), zato so ga avtorji poimenovali preokupiran.

Kvadrant III: posameznik doživlja občutek lastne ne-vrednosti, ki se povezuje s pričakovanji, da mu drugi ne bodo naklonjeni. Posameznik se z izogibanjem čustveni bližini, vpletenosti z drugimi brani pred vnaprej pričakovano zavrnitvijo drugih. Ta stil lahko v določeni meri sovпада z izogibajočim se stilom navezanosti (Hazan, Shaver 1987), zato so ga avtorji poimenovali »izogibajoč se s strahom« (plašen).

Kvadrant IV: posameznik doživlja občutek lastne vrednosti, ki se povezuje z negativno predpostavko o drugih. Podcenjuje pomembnost odnosov z večjo čustveno bližino, njegovo čustveno izražanje je omejeno, poudarja neodvisnost in zanašanje na samega sebe, v pogovorih o odnosih manjka jasnost ali verodostojnost. Pred razočaranji se brani tako, da se izogiba odnosom z večjo čustveno bližino in vzdržuje občutek neodvisnosti in neranljivosti. Ta stil se ujema z ne-navezanim ali zavračajočim stilom navezanosti (Main 1985), zato so ga avtorji poimenovali »izogibajoč se z zavračanjem« (zavračajoč).

Dimenzija odvisnosti (horizontalna os) se nanaša na odnos do sebe. Dimenzija izogibanja intimnosti (vertikalna os) se nanaša na odnos do drugih. Odvisnost se lahko giblje od nizke (pozitivno samospoštovanje je ponotranjeno in ne potrebuje zunanjega potrjevanja) do visoke (pozitivno samospoštovanje se lahko vzdržuje samo, če me drugi

Slika 1: Model štirih stilov navezanosti.

sprejemajo). Izogibanje intimnosti odseva stopnjo, do katere se ljudje izogibajo odnosom z večjo čustveno bližino, ker pričakujejo, da bodo zavrnjeni. Razlika med izogibanjem s strahom in izogibanjem z zavračanjem je ta, da zavračajoči posameznik za vzdrževanje pozitivnega samospoštovanja ne potrebuje drugega. Razlika med preokupiranim in plašnim posameznikom je v tem, koliko se je posameznik pripravljen zaplesti v odnose z večjo čustveno bližino.

Posameznik navadno nima le enega modela objekta navezanosti ali enega modela sebe. V tem primeru se modeli razlikujejo med seboj glede na vir, svojo dominantnost in stopnjo zavedanja, ki jo ima posameznik o njih. Pri čustvenih motnjah ima lahko ključno vlogo model, ki razvojno sega v zelo zgodnje obdobje, vendar se ga posameznik ne zaveda, ker je pozneje razvil drug model, ki je lahko prvemu celo nasproten. Posameznik napačno misli, da je drugi model dominanten. Ženska, ki je menila, da je brez težav navezovala odnose večje bližine, je v novem partnerskem odnosu ugotovila, da je bila v prejšnjih odnosih v resnici zelo izogibajoča, npr. izrazito samoza-dostna in kontrolirajoča.

OHRANJANJE IN SPREMINJANJE STILOV NAVEZANOSTI

Teorija navezanosti predpostavlja, da socialni razvoj vključuje neprestano konstrukcijo, revizijo, integracijo in abstrakcijo mentalnih modelov. Tako stališče omogoča predpostavko, da je na osnovi novih informacij in doživetij mogoča sprememba, čeprav jo otežuje ponavljanje modelov ali shem, ki so prišle v navado. Sedanje oblike mentalnih modelov o sebi in socialnem življenju še vedno nosijo podobnosti in povezave s svojimi predhodniki – pomembnimi dogodki, razpotji. Zelo malo starih struktur pa obstaja nespremenjenih ali v mentalni izolaciji, kot naj bi to veljalo za predstavo o regresiji ali fiksaciji (Hazan, Shaver 1987).

Ljudje potrebuje tako bližino drugih kakor povratno informacijo, odgovor, odziv drugih. Kaže, da ljudje najbolj cenijo to, da si jih drugi želijo, da jih imajo radi ali da so cenjeni (Birtchnell 1993). Ljudje procesirajo socialne informacije in kažejo vedenje, ki izzove specifične reakcije pri drugih ljudeh. Povratne socialne informacije interpretirajo tako, da jim potrdijo njihove notranje modele sebe in drugega (Caspi, Elder 1988; Swann 1987, po Bartholomew, Horowitz 1991).

Za vzdrževanje vzorcev navezanosti naj bi bila ključnega pomena selektivnost pri navezovanju, ki se kaže v izogibanju ali iskanju socialnih stikov in v selekciji socialnih partnerjev, ki lahko potrdijo posameznikove notranje modele (Collins, Read 1990). Notranji modeli usmerjajo pozornost in zaznavo, organizirajo in filtrirajo nove informacije ter določajo dosegljivost preteklih izkušenj. Dvoumne informacije se tako asimilirajo v obstoječe modele (Bartholomew, Horowitz 1991).

Raziskovalci pa tudi navajajo, da so nekateri starši kljub povezanosti med lastno zgodovino navezanosti in stilom navezanosti pri svojih otrocih pretrgali verižno ponavljanje iz generacije v generacijo. Nekateri starši, ki so bili nevarno navezani s svojimi starši, so vzgojili otroke, ki so bili pri šestem letu starosti varno navezani. Podrobna študija teh primerov je pokazala, da so ti odrasli mentalno predelali neprijetne izkušnje s starši in razvili modele navezanosti, ki so bolj značilni za varno navezane odrasle (Main 1985, po Hazan, Shaver 1987). Opuščanje staršem za njihove slabosti oz. napake v starševski vlogi ali doseganje avtonomnega odnosa do staršev naj bi tudi pripomoglo k preseganju vplivov modelov iz zgodnjega otroštva (Main 1985, po Bartholomew, Horowitz 1991).

Nove čustvene izkušnje, ki se ne ujemajo z obstoječimi modeli, zahtevajo spremembo modelov (Epstein 1980, po Bartholomew, Horowitz 1991). Do korektivnih izkušenj lahko pride v terapevtskem odnosu, pa tudi v partnerskih ali zakonskih odnosih in drugih osebno pomembnih odnosih, kjer doživljamo bližino. Raziskave so pokazale potencialno terapevtsko vrednost supportivnega zakonskega odnosa v moderiranju učinkov, ki izhajajo iz težkih zgodnjih odnosov navezanosti. Reorganizacija mentalnih modelov se lahko zgodi na pomembnih življenjskih prelomnicah, ki zahtevajo prilagajanje novim socialnim pravilom (npr. odhod od doma zaradi študija, poroka, rojstvo otroka, upokojitve) (Caspi, Elder 1988; Ricks 1985, po Bartholomew, Horowitz 1991).

Mikulincer (1998) navaja, da lahko nekateri kontekstualni dejavniki po eni strani preprečijo izklapljanje kognitivno-čustveno-vedenjskih/interakcijskih shem, ki so del sistema navezanosti, po drugi strani pa zmanjšajo njihovo pretirano aktivacijo:

- z zmanjšanjem čustvenih koristi, ki jih prinašajo te sheme (npr. drugi odgovori na poskuse manipulacije s prijaznostjo, sprejemanjem, ven-

dar ne poskuša zadovoljiti partnerjevih, prijateljevih ali pacientovih regresivnih teženj);

- če se z aktivacijo teh shem poveča ogroženost drugih ciljev, prepričan in vrednot (posameznik lahko s svojim regresivnim vedenjem ogrozi odnos s partnerjem, prijateljem, delovno mesto);
- s kognitivno interferenco pri uporabi strategij v specifični situaciji (v eksperimentu so zavračajoče izogibajočim se posameznikom posredovali informacijo, da samozadostnost ne pomeni, da nimaš napak, ampak da napake lahko priznaš, in pri teh posameznikih se je težnja k »napihovanju«, samoprecenjevanju zmanjšala).

PREMIKI V POZITIVNO SMER

Na tem mestu želim še opredeliti koncept pozitivnega, terapevtskega premika, ki ga uporabljam v raziskavi. Zavedam se, da so kognitivno-čustveno-vedenjsko/interakcijski modeli navezanosti, ki jih raziskujem, razmeroma stabilni in je njihovo spreminjanje vedno dolgotrajen proces. Za opisovanje sprememb pri prostovoljcih sem izbrala koncept »premik v pozitivno smer«. S tem konceptom se poskušam izogniti predstavi o velikih spremembah in želim poudariti pomen malih korakov, majhnih, a pomembnih sprememb, kakor jih razumejo sistemsko orientirane terapije, npr. k rešitvam naravnana terapija, ki temelji na delu Centra za kratko družinsko terapijo v Milwaukee (De Shazer, Kim Berg), münchenska družinska terapija (Nemetschek), kibernetika psihoterapije (Barnes). S temi pristopi sem se srečala na izkustvenih seminarjih in edukacijskih skupinah, ki sta jih v preteklih letih organizirala društvo Odmev in Šola kibernetike psihoterapije.

V omenjenih terapijah imajo osrednjo mesto koncepti »dobro oblikovani cilj«, »izplen«, »želeni razplet«. Haley (1987) navaja: če hočemo terapijo na pravi način zaključiti, potem jo moramo na pravi način začeti – tako da izluščimo rešljiv problem. Značilnosti dobro oblikovanega cilja (Kim Berg, Miller 1992) razumem tudi kot značilnosti dobro definirane pozitivnega premika:

- Pomemben za posameznika: v okviru njegove resničnosti, njegovega sveta.

- Cilji (premi) morajo biti majhni: »kaj je prvi mali korak, s katerim bi začel?« ali: »kaj so bili majhni premiki v pozitivno smer v zadnjem tednu (mesecu, letu itn.)?«

- Konkretni, natančni, povezani z vedenjem: na

realnih tleh vsakdanje resničnosti, npr. »postal sem bolj sproščen/srečen« je presplošen premik. Ko sem dobivala podobne odgovore v intervjujih s prostovoljci, sem jih vprašala po natančnejših interakcijskih in doživljajskih opisih, npr. »kdaj, s kom, kje, v kakšnih okoliščinah si doživel večjo sproščenost?«, »kako si to začutil v svojem telesu?«, »kako so se na to odzvali drugi?« itn.

Cilji (premiki) morajo kazati na obstajanje in ne na odsotnost nečesa. Bolje kot: »ni me več tako strah« je, če dobimo opis, kaj doživlja namesto strahu.

Cilji (premiki) so v posameznikovem življenjskem kontekstu realni in uradničljivi; mogoči so konkretni vsakdanji čudeži kakor: »na sestanku sem se sam javil za neko nalogo in nisem kakor navadno čakal, da me bodo določili«.

Uresničevanje ciljev (premikov) je »trdo, dolgotrajno delo«: moraš se vedno znova, iz dneva v dan lotevati, narediti konkretne stvari, da ohranjaš, vzdržuješ novo orientacijo.

Premik v pozitivno smer torej ne pomeni končne razrešitve problema, pomeni pa pomembno novo doživetje, vedenje, akcijo, interakcijo, refleksijo, ki posameznika vodi v zeleno smer spremembe. Posameznik praviloma še ponavlja stare vzorce, hkrati pa razvija tudi nove načine doživljanja in vedenja. Doseganje varne navezanosti, na primer, je zelo dolgoročen in za nekatere doživljenjski cilj, lahko pa posameznik naredi male, konkretne korake, ko npr. v določenem odnosu izrazi svoje nestrinjanje in hkrati lahko sprejme, da drugi misli drugače.

DOSEGANJE VARNEJŠE NAVEZANOSTI V KONTEKSTU SOCIOTERAPEVTSKEGA TABORA

V okviru magistrskega dela sem izvedla raziskavo, s katero sem želela ugotoviti, ali ima tabor terapevtske učinke na intrapsihični in medosebni ravni pri prostovoljcih na taboru in po njem, in če jih ima, kakšni so. Z vprašalniki in intervjuji sem zbrala opise prostovoljcev na taboru 2000 o njihovih značilnostih in pomembnih diadnih odnosih in o drugih zanje pomembnih dogodkih na taboru in po njem. Pozitivne premike na taboru in po njem sem pogledala skoz prizmo teorije navezanosti.

Pri enaindvajsetih prostovoljcih, ki so bili v vlogi pomagajočih, sem najprej ugotovila razlike

med njimi glede na prevladujoči stil navezanosti. Podatke sem zbirala z Vprašalnikom medosebnih odnosov (Bartholomew, Horowitz 1991), intervjuji in opazovanjem. Nato pa sem glede na prevladujoči stil navezanosti na medosebni in intrapsihični ravni ugotavljala pozitivne terapevtske premike, ki jih razumem kot male, a pomembne korake. V ta namen sem naredila kvalitativno analizo intervjujev (izvedla sem jih trikrat – na taboru dvakrat in tri mesece po taboru), zapiskov opazovanja in pogovorov z vodji in supervizorji tabora.

V nadaljevanju bom predstavila nekaj ugotovitev o pozitivnih premikih prostovoljcev na področju iskanja/izogibanja bližine. Med seboj sem primerjala tri skupine prostovoljcev: preokupirane, tesnobno izogibajoče in zavračajoče izogibajoče. Med skupinama izogibajočih se so bile razlike pogosto nejasne, zato večkrat govorim le o skupini izogibajočih se prostovoljcev. Med prostovoljci nisem identificirala skupine, za katero bi bil značilen prevladujoče varen stil navezanosti.

POVZETEK KVALITATIVNE ANALIZE ZA KATEGORIJU ISKANJE ALI IZOGIBANJE BLIŽINE

S kvalitativno analizo sem analizirala razlike v značilnostih prostovoljcev, njihovih diadnih odnosih in pozitivnih premikih, ki so jih doživljali na taboru in po njem glede na prevladujoči stil navezanosti. Za vsak prevladujoči stil navezanosti sem izdelala tabelo, v kateri navajam:

- značilnosti opisane kategorije, ki izhajajo iz teorije navezanosti;
- značilnosti prostovoljcev in njihovih diadnih odnosov, ki temeljijo na analizi intervjujev, opazovanju na taboru in pogovorih z vodji in supervizorji tabora (v nadaljevanju bom ta sklop imenovala »opazovanja iz tabora«);
- pozitivne premike prostovoljcev na taboru glede na omenjeno kategorijo, npr. iskanje ali izogibanje bližini na taboru;
- pozitivne premike prostovoljcev po taboru.

Tabela 1. Iskanje ali izogibanje bližine pri preokupiranih prostovoljcih.

<i>Značilnosti stilov navezanosti, ki jih navajajo različne raziskave</i>	<i>Opažanja iz tabora</i>	<i>Pozitivni premiki na taboru</i>	<i>Pozitivni premiki po taboru</i>
aktivno iščejo odnose in se spuščajo vanje; iščejo pretirano bližino drugih; ugotavljajo, da se drugi ne želijo toliko zbližati, kot bi si želeli sami; v intimnih odnosih izražajo močno potrebo po recipročnosti in združitvi.	na začetku tabora vstopajo v številne odnose, nato pa so doživljali občutek, da so sebe »izgubili« v odnosih; iščejo »sorodno dušo« in upajo na odnos večje bližine; zaradi predhodnih izkušenj se odločijo, da se ne bodo zapletali v odnose, da bodo na večji distanci; razvijajo diadne odnose z značilnostmi zlivanja, koluzije, in izgubljajo stik s skupino.	lažje prenašajo samoto; lažje poskrbijo zase, ko doživljajo stisko; začenjajo se zavedati, da v odnosih »izgubijo sebe«.	lažje prenašajo samoto; lažje poskrbijo zase, ko doživljajo stisko.

RAZPRAVA O KATEGORIJI ISKANJE ALI IZOGIBANJE BLIŽINI

Najizrazitejša razlika med preokupiranimi in izogibajočimi se prostovoljci se je pokazala v intenzivnosti odnosov oz. v čustveni vpletenosti v odnose, ki so jih imeli z drugimi prostovoljci. Razlika med tesnobno izogibajočimi se prostovoljci in preostalima dvema skupinama prostovoljcev pa je bila tudi v količini odnosov. Medtem ko so se preokupirani prostovoljci zapletli v večje število diadnih odnosov večje bližine, so se tesnobno izogibajoči se zapletli z razmeroma malo odraslimi. Zavračajoči prostovoljci so imeli širšo mrežo odnosov z odraslimi, vendar so se le nekateri zapletli v nove odnose večje bližine, in če so se zapletli, je prišlo do zlivanja.

Večina preokupiranih prostovoljcev je po prvem tednu tabora poročala, da so »izgubili« sebe, ko so se spuščali v različne odnose oz. poskušali najti stik z večino prostovoljcev. Nekateri so poročali, da so iskali »sorodno dušo«. Izražali so potrebo po zaupnem odnosu z drugim in potrebo po sprejemanju. Še zlasti se je želja po bližini intenzivirala, ko je bil prostovoljec v stiski, in

pogosto je doživljal prikrašanost, če bližina z izbrano osebo (pogosto je to vodja tabora) ni bila mogoča.

Suzana: »Prve dni bi bila kar zraven Mije [vodja tabora]. Bi se nanjo prilepila. Opozarjala sem se, da ima druge naloge, funkcije. S pogledi večkrat iščem njeno potrditev. Zelo pogosto.«

Suzana: »Jaz grem večkrat v to smer, da človeka začnem utesnjevati. Kot nek strah, da mi bo pobegnil; da ga moram zapreti v škatlico, da ne bi ostala sama.«

Jasmina: »Sem prilagodljiv človek. Z vsemi temi ljudmi sem imela stik. Prvi, drugi dan sem doživela krizo. Toliko novih odnosov. Hotela sem vse spoznat – kdo je sorodna duša. Potem se je toliko dogajalo, da nisem vedela, kdo sem jaz. Sedaj se je bolj umirilo. Ne moreš imeti z vsemi stika.«

Preokupirani prostovoljci so se zapletli v različne diadne odnose, v katerih so pogosto doživljali tudi večjo konfliktnost, nihanja med očaranji in razočaranji. Izogibajoči se pa so ohranjali več

Tabela 2. Iskanje ali izogibanje bližine pri tesnobno izogibajočih se prostovoljcih.

<i>Značilnosti stilov navezanosti, ki jih navedajo različne raziskave</i>	<i>Opažanja iz tabora</i>	<i>Pozitivni premiki na taboru</i>	<i>Pozitivni premiki po taboru</i>
se ne počutijo prijetno v tesnejših stikih z drugimi; težko drugemu popolnoma zaupajo in težko se zanešajo na drugega; ne počutijo se udobno, če drugi izražajo čustveni stres;	ne doživljajo problemov z odnosi, kjer vzdržujejo čustveno distanco; njihovi odnosi so površinski, razpršeni (le sodelavski odnosi); manj razvijajo intimnejše stike; za odnose z vodniki nimajo časa, bolj so v fokusu otroci; sprašujejo se, zakaj se jim v odnosih nič ne dogaja, se počutijo »na suhem«; bojijo se prekinitve odnosa in zato se raje ne zapletejo v odnose; imajo občutek, da za odnose ni časa, ker so na taboru v vlogi; izogibajo se stikom, ker bi za to porabili preveč energije (še posebej, če gre za odrasle, ki izražajo veliko svojih problemov); če se zapletejo v diadni odnos večje bližine, pride do procesov zlivanja; takoj po taboru imajo manj stikov z drugimi prostovoljci kot preokupirani.	podelijo z drugimi tudi osebna doživetja; doživijo občutek povezanosti in stik v odnosu; doživijo občutek boljše razumejenosti v odnosu.	doživljajo večjo intimnost, večje zaupanje v bližnjih diadnih odnosih (manj se bojijo izraziti lastno mnenje); bolj so občutljivi za druge; vzpostavljajo nove stike z ljudmi ali reaktivirajo stare socialne mreže.
čustvene distance tako, da so se držali v vlogi odraslega, so bili »delavni«, »pridni«, ali pa so se umikali pred zapleti z večjo bližino tako, da so sodelovali pretežno le pri delovnih pogovorih. Če so se zapletli v bližnji odnos, je prišlo do procesov zlivanja.		- z nekaterimi se malo tipamo, občasno pride do pogovorov, vendar bolj na nivoju čveka, kakih spominov, kot pa da bi zares prišlo do enega stika. Ne vem, če je to bolj moja stvar. Kot da bi se bolj orientiral, da smo tu zaradi otrok, sebe pa sem v smislu odnosov dal bolj na stranski tir med prostovoljci.	
Vojko (tesnobno izogibajoč se, na začetku tabora): »Ker sam nimam velikega občutka povezanosti, me ne preseneča, da na sociogramu nisem bil velikokrat izbran.«		Vojko (ob koncu tabora): »Z nekaterimi iz skupine za samopomoč sem se fajn ujel. Z nekaj ljudmi nisem skoraj nič imel. S parimi si sploh ne morem predstavljati. Med ta stari mi gredo stvari precej čudno. Čeprav smo na	

Tabela 3. Iskanje ali izogibanje bližine pri zavračajoče izogibajočih se prostovoljcih.

<i>Značilnosti stilov navezanosti, ki jih navedajo različne raziskave</i>	<i>Opažanja iz tabora</i>	<i>Pozitivni premiki na taboru</i>	<i>Pozitivni premiki po taboru</i>
Se ne počutijo prijetno v tesnejših stikih z drugimi; težko drugemu popolnoma zaupajo in težko se zanesejo na drugega; doživljajo se samozadostne; ne počutijo se udobno, če drugi izražajo čustveni stres; kljub distanci ne izražajo občutka osamljenosti.	Površinski, razpršeni odnosi (le sodelavski), odnosi, kjer so na čustveni distanci; imajo odnos z nekaj starimi prostovoljci; doživljajo strah pred intimnejšimi stiki (doživijo strah, ko se drugi začne na njih navezovati, in doživijo impulz po prekinitvi odnosa); za odnose z vodniki nimajo časa, ker doživljajo, da so na taboru v vlogi; izogibajo se stikom, ker bi za to porabili preveč energije (še posebej, če gre za odrasle, ki izražajo veliko svojih problemov); se doživljajo samozadostni; če se zapletejo v odnose večje bližine, pride do procesov zlivanja; takoj po taboru imajo manj stikov z drugimi prostovoljci kot preokupirani.	Doživijo stik v odnosu; doživijo občutek povezanosti (pogosto se je to zgodilo v odnosu z otrokom); zapletejo se v odnos večje čustvene bližine; doživijo, da lahko drugemu zaupajo; delijo z drugimi tudi osebno doživljanje (se odprejo v odnosih); doživijo večjo intimnost v starih odnosih.	Doživljajo večjo intimnost v bližnjih odnosih, večje zaupanje, »odprtost« (manjši strah pred izražanjem lastnega mnenja); bolj so občutljivi za druge; vzpostavljajo nove odnose z ljudmi ali obnavljajo stare.

tako malem prostoru, ostajamo sodelavci – nič se ne zgodi; vsaj meni ne, nekaterim se. Dosti lažje se lahko pogovarjam o otrocih kot o sebi.«

Vili (zavračajoče izogibajoč se): »Pred taborom nisem niti za trenutek pomislil, da bi bil sam, da ne bi mogel navezati stikov. Nimam nobenih slabih izkušenj na taboru, veliko z vsakim komuniciram. Tudi drugi ne čutijo, da ne bi mogli pristopiti. Z enim se več pogovarjam, z drugim manj.«

Vili: »Sem so prišli ljudje, ki se posvečajo odnosu. Jaz nisem ta. Rabim svoj mir.«

Vili: »Negativno puščico na sociogramu za šotor sem dal Mirkotu. Ker je drugačen, bi

potekalo življenje drugače. Bi se čutil dolžnega skrbet zanj...«

Vili: »Nikoli se ne počutim osamljenega, ker ni veliko časa.«

Vili (drugi intervju): »Večjega druženja ni. Krajši pogovori. Gibal sem se v krogu znanih.«

Vili: »S Suzano sem se ujel [komentar vodje: razvila sta intenzivnejši diadni odnos in se umaknila skupini v zaljubljenost]. Če se ne bi z njo, pa bi se s kom drugim – da bi lahko zaupal. Ni mi težko navezovati stikov.«

Po teoriji navezanosti je za preokupirane značilno pretirano oklepanje drugih, za izogibajoče se pa umikanje in izogibanje odnosom večje bližine. Tukaj vidim povezavo z Balintovo (1985)

delitvijo na dve obliki primarnega odnosa – oknofilski in filobatski. Za oknofilski odnos je značilno, da se posameznik »lepi« na druge ljudi, jih introjicira, ker se brez njih počuti izgubljenega in negotovega. Posameznik, ki razvija filobatski odnos, pa ocenjuje okolico in druge precej ravnodušno. Drugim ne zaupa in se jim izogiba. Posameznik preveč zasede svoje funkcije jaza, tako da išče le malo pomoči pri drugih ljudeh.

Pogosto je prostovoljce presenetilo, kako intenzivno in neposredno so otroci iskali njihovo pozornost. Vsi izogibajoči se so doživeli vsaj kratkotrajni stik z otrokom. Skoraj vedno je sodilo to doživetje med za njih najpomembnejše dogodke tabora. Redkeje pa so z otrokom razvijali odnos večje bližine. Za ilustracijo stika bom navedla opis tesnobno izogibajoče se (plašne) prostovoljke:

Tara: »Zame je zelo pomemben stik z malim Žanom [hiperaktiven otrok, ki je zelo veliko preklinjal]. Zvečer smo bili ob ognju. Poleg naju je bil tudi mali Lan. Šli smo se eno igrice, ki je kar uspela. Imela sta eno poleno, ki sta ga imela za ljubico. Iz tega je nastala igra. Ravsala sta se, a ni bilo agresivno. Kot mlada mačka. Malo sem spodbujala, poleg sem pazila, da ne bi bilo kaj huje. Potem sem ostala z malim Žanom. Opazila sem, da včasih išče očesni stik. Skupaj sva šla na rim-šim-šim. Zmenila sva se, da bova prišla eden po drugega in sva tudi prišla. Zdi se mi eden boljših stikov, ker smo njega v pozitivnem pomenu zelo težko videli. Predvsem je deloval negativno. Tokrat pa se ni stregel in ni bilo toliko kletvic.«

V raziskavi se je pokazalo, da so bili zavračajoče izogibajoči se prostovoljci zaradi odrasle drže za otroke (pa tudi za odrasle, predvsem za novince, ki jih ne poznajo) pogosto še posebej privlačni. Ker so jih otroci iskali, se jim je včasih »zgodil« celo odnos večje bližine. V enem od teh dveh primerov pa je zavračajoče izogibajoča se prostovoljka tudi opisala, kako se je navezovanja otroka nase prestrašila in se je iz odnosa umaknila. Birtchnell (1993) navaja, da je lahko za posameznika, ki ima šibko identiteto, bližina grožnja za njegovo avtonomijo.

Silvija (iz intervjuja po taboru): »Nimam problema v skupini. Če vstopim v novo skupino, potem mi je lažje vzpostaviti več stikov z različnimi ljudmi, kot pa da se z enim bolj zbi-

žam. Bolj gledam, da so vsi vključeni; stranske spravljam noter. Kjer se razvijajo zaupni odnosi, pa kar puščam. Ko se je Cilka (otrok) začela preveč navezovat name, sem se kar ustrašila. Želela sem, da gre v drugi vod.«

Premiki v pozitivno smer na taboru so se pri preokupiranih pokazali kot lažje soočanje s samoto. To se je izrazilo zlasti kot manjša potreba po oklepanju drugega v stresni situaciji. Večina preokupiranih prostovoljcev je ugotovila, da so se na taboru preveč zapletli v odnose z drugimi prostovoljci, medtem ko je precej izogibajočih se poročalo, da v odnosu z drugimi prostovoljci ni prišlo do pomembnih stikov, da za odnose ni bilo časa, da so se naravnali bolj na »delo«. Premiki izogibajočih se na taboru so se pokazali, ko se je prostovoljec zapletel v odnos ali odnose večje čustvene bližine (z otrokom ali odraslim), ko je doživel občutek stika, povezanosti, razliko v doživljanju odprtosti do drugih in v zaupanju drugim. Za razliko od preokupiranih pa so bili izogibajoči se v poročanju o odnosih skromnejši.

Menim, da je za izogibajoče se prostovoljce značilna t. i. shizoidna dilema med dvema tvegajema: da bi bil prizadet in da bi ostal neopažen. Willi (1999) navaja, da se ta dilema kaže v nihanju med:

- ali stopim v odnos in upam, da dobim potrditev, vendar tvegam, da bom ranjen;
- ali si prihranim kritiko in ranjenost, vendar ostanem izoliran, prazen in neprepoznan.

Posameznik se poskuša na bolj ali manj konstruktiven način zavarovati pred tem, da bi tvegala narcisistično rano. Lahko vstopa v odnos in poskuša kontrolirati tveganje, da bi bil prizadet, npr. stopa v odnos z ljudmi, kjer je sam v superiornem položaju, razvije narcisistični odnos v dvojki (poišče partnerja, ki je inferioren, npr. komplementarni narcisizem).

In kako se je shizoidna dilema kazala pri izogibajočih se prostovoljcih na taboru? Mnogi med njimi so oblikovali odnose, kjer so bili v superiornem položaju in so lahko vzdrževali občutek kontrole in obvladovanja. Težko so tvegali bližino in s tem večjo ranljivost. Hkrati sem v intervjujih dobila opise, ki so pokazali konstruktivno razreševanje shizoidne dileme. Nekaj tesnobno izogibajočih se prostovoljcev je poročalo, da si želijo v naslednjem letu intenzivnejši odnos z enim otrokom in več stika v odnosih z odraslimi. Nekaj zavračajočih prostovoljk (v tem primeru gre za

tri ženske) pa je v odnosih tvegalo več intimnosti in so sestopile iz drže »nedosegljivih«. Vse tri so se tudi srečale z mehkejšimi čustvi. Navajam opis dveh zavračajočih prostovoljk:

Tina: »V različnih odnosih sem se odprla. Pomembno mi je bilo, da sem Suzani zaupala eno stvar, ko sploh nisem mislila, da bom. Povedala sem, da mi je mami umrla. Mislila sem, da sem to predelala. Pa sem ful padla v jok. Razmišljala sem, da dejansko še nisem dala iz sebe, ko se me je tako dotaknilo. Tisti dan je bilo prav težko. Potem je bilo manj težko. Padla sem v jok kot leto, dve nazaj. To me je presenetilo.«

Tisa: »Prvi sociogram – to je bilo tako grozno. Pričakovala sem nekaj takega in me je bilo ful strah, ker sem že imela eno tako izkušnjo, da sem dobila ful negativnih puščic; za stražo sem dobila pet ali šest negativih. Dobila sem feedbacke v zvezi s prvo stražo. Ostali taborniki me niso spoznal, niti otroci (sociogram iz voda). Če me že vodniki tako slabo poznajo, potem me otroci sploh ne. Že pri drugem sociogramu se je vse izboljšalo, pa me ni bilo strah. Na prvem me je bilo. Bila sem bolj prepričana sama vase potem. Postala sem bolj komunikativna, bolj sem se odprla, sama sem iskala stike.«

(Primer feedbacka Tisi na prvem sociogramu – Ana: »Nisem imela s teboj nobenega stika, razen včeraj. Občutek imam, da si nedostopna, ko sem te nekajkrat ogovorila. Nekajkrat si mi delovala dost hladna. Ne bi se imela kaj pogovarjat s tabo.«)

Tako preokupirani kot izogibajoči se prostovoljci so poročali o premikih glede na iskanje in izogibanje bližini po taboru. Nekateri preokupirani prostovoljci so lažje prenašali samoto, ki je niso doživljali kot osamljenost.

Ana: »Rada imam trenutke, ko sem sama s seboj. Po službi si prižgem glasbo. Si dam slušalke, se odklopim za dve uri. Včasih pa sem hitro nekoga poklicala, da bi bila z njim. Grem tudi sama na sprehod. To ni zame osamljenost, bolj samota. Če bi bila, bi poklicala fanta. Včasih sem samoto kot osamljenost doživela.«

Na drugi strani izogibajoči se sploh niso poročali o osamljenosti, čeprav so bili precej več sami.

Izogibajoči se, ki so v odnosih na taboru naredili korake v smeri večje odprtosti (v odnosu z otroci ali odraslimi), so po taboru poročali o večjem zaupanju v bližnjih odnosih, večji intimnosti, ne pa toliko o širši socialni mreži. Vseeno pa je nekaj zavračajoče izogibajočih se prostovoljcev, ki so se v preteklih letih po taborih distancirali od drugih prostovoljcev, poročalo o premikih v smislu ohranjanja odnosov z nekaterimi novimi prostovoljci tudi po taboru.

Vojko: »V tistih odnosih, v katerih sem zadovoljen, mi je sedaj precej lažje povedat mnenje, se pokazati zelo odkrito. Kot da bi se na nek način bolje zavedal tega, da taki odnos imaš le s parimi ljudmi, ne pa življenjska filozofija – »vsem povem«. V odnosih, ki mi veliko pomenijo, več povem kot prej in vedno več povem. V tistih odnosih, kjer se mi zdi, da so obtičali, pa manj, pogosto pa ne povem svojega mnenja. Če me kdo vpraša, pa kar pošteno povem, kakor mislim.«

Vojko: »Bistvenih razlik v socialni mreži ni. Z nobenim na taboru nisem razvil takega odnosa, da bi se še po taboru nadaljeval. Spremembe niso v smislu več manj. Bolj tako – s tistimi, ki sem bližje, sem še bližje. S tistimi, ki sem bil z njimi zaradi tradicije, pa smo šli bolj vsak k sebi. Z nikomer nisem prekinil odnosa, a na drugem nivoju.«

Doživljanje večje bližine se povezuje s tem, da so prostovoljci v pomembnem odnosu z drugim upali izraziti svoje mnenje, čustva. Nekateri so glede pomembnih odnosov, npr. prijateljskih, partnerskih in odnosov s starši, odprli teme o medsebojnih odnosih, ki so se jim sicer izogibali. Tako preokupirani kot izogibajoči se so v nekaj primerih opisali premik v smislu končevanja dolgoletnih partnerskih zvez ali večje distance v odnosih, v katerih so vztrajali bolj zaradi »tradicije« oz. navade (izogibajoči se) ali zato, da bi se izognili osamljenosti (preokupirani). Nekateri izogibajoči se so tudi opisali ponovno revitalizacijo stare socialne mreže. V odnosu do ljudi so nekateri izogibajoči se premike v smislu večje tolerantnosti, preokupirani pa večjo občutljivost za to, koliko druge bremenijo s svojimi problemi, zaznavali kot težnjo k bolj uravnoteženim odnosom (večja občutljivost za to, koliko, kje in komu povedo o sebi).

Suzana (preokupirana, po dolgoletni zvezi s fantom, ki je ni mogla končati): »S fantom sva se razšla dva tedna po taboru. Prišla sem do ugotovitve, da ne moreva več biti skupaj. Boleče je bilo za oba in je še. Vedno bolj se soočam s tem, da rabim čas zase. Tabor mi je dal pogum za to. Večkrat sem to poskušala – tabor mi je dal energijo, da naredim to na pravi način, da izrazim svoj dvom v odnos (da imam to pravico reči, da ne doživljam več najinega odnosa, kot sem ga) [...] Preblisk – blazno sem bila zapletena v odnos s fantom. Ta uvid je svoboda. Sedaj vedno več ljudi spoznavam, lažje stopam v odnose, bolj sem odprta, lažje navezujem stike. Prej je bilo par ljudi, s katerimi sem želela poznanstvo, sedaj pa sem postala pozorna na več ljudi. Čutim neko notranjo svobodo. Prej nisem niti razmišljala o tem, da bi koga drugega rabila. Prej sem vidla samo domači kraj – tam so moji ljudje. Prej se je vse nanašalo na pet ljudi. Sedaj pa se je to blazno razširilo. Tisto tam je še vedno pomembno, ni pa samo tisto.«

Suzana: »Ni mi več problem iti od doma. Prej sem šla takoj domov. Sedaj nisem bila že mesec in pol doma. Jutri grem domov in čutim veselje. Čutim veliko svobodo v sebi, da nisem ujeta v nekaj.«

Silvija (zavračajoče izogibajoča se): »V bistvu ni sprememb v socialni mreži, ker ni časa. Po taboru je bilo čisto isto. Niti s temi iz tabora mi po tednu dni ni več pasalo se družiti (prej zlo). Prehud tempo mi je bil, kar me je začelo omejevati. S sestro pa je definitivno bolj kvaliteten odnos – imava precej časa skupaj. Za par dobrih dolgoletnih prijateljev sem tudi opazila več stvari in sedaj sem v takem stanju, da bi to bila pripravljena povedat. Bolje lahko uporabim besede, a čakam na primeren trenutek, da povem. Na taboru se dogaja dosti hudih stvari, na nek način pa se jih posreduje človeku kot feedback. Dobiš občutek, da lahko hude stvari tudi poveš.«

Pia (preokupirana): »Čutim, da imam več distance. Včasih se mi zdi, da ko se pogovarjam in mi nekaj leži, večkrat razmišljam, če je primerno, da sedaj povem; ali mi ona res lahko nekaj da, ali se bom jaz samo olajšala. Pomislím tudi, da se bom mogoče s kom drugim pogovorila, ali tudi nočem obremenjevat stvari. Jaz ne bi imela nič od tega, prijateljico bi s tem samo obremenila.«

Raziskava je na eni strani razkrila podobnosti med prostovoljci, ki so se pokazale kot pomanjkanje resničnega zaupanja vase, pretirana občutljivost, pretirana potreba po sprejemanju, zrcaljenju in kot težave v uravnavanju bližine in razdalje v odnosih. To se ujema s Strithovo (1992: 324-25) ugotovitvijo, da se med sodelavci tabora aktivirajo doživljajski vzorci, ki odražajo globoko eksistencialno ambivalentnost in se kažejo kot brezmejna spontanost, a tudi kot iskanje lastnih meja, kot solidarnost, a tudi kot nezmožnost zaupanja in doživljanja bližine (ljubezni kot nežnosti in medsebojne vdanosti), kot borbenost, a tudi kot nezmožnost soočanja z medsebojnimi razlikami.

Na drugi strani so se med prostovoljci pokazale tudi razlike v pozitivnih premikih glede na prevladujoči stil navezanosti. Če so bili za preokupirane prostovoljce zelo pomembni premiki k večji samostojnosti, manjši odvisnosti od mnenja, ocene drugih, k samoaktivaciji, k manjši igri nemoci, k večjemu zaupanju v lastne sposobnosti, k manjši potrebi po oklepanju drugega v stresni situaciji itn., so bili za izogibajoče se pomembni premiki k večji tolerantnosti za druge, k večji odprtosti in zaupanju v odnosu z drugim, manj silovitemu odreagiraju, k manjšemu zatekanju v delo itn. Lahko trdim, da je izogibajoče se tabor socializiral, jih spodbujal k razvijanju odnosov navezanosti, preokupirane pa podpiral pri razvoju večje samostojnosti.

POMEN TEORIJE NAVEZANOSTI ZA POMAGAJOČE

Na podlagi opravljene raziskave menim, da lahko poznavanje teorije navezanosti koristi pomagajočim pri razumevanju in razlaganju osebnega doživljanja in medosebnih interakcij med pomagajočimi in med pomagajočimi in uporabniki, pri razumevanju in razlaganju diadne in skupinske dinamike, pri razumevanju procesov (samo)-pomoči in osebnostne rasti pri prostovoljcih in kot temelj za evalvacijo terapevtskih učinkov.

Obstajajo različni modeli opisovanja razlik v osebnem doživljanju in interakcijskih vzorcih posameznika. Nekateri modeli, npr. klasični psihoanalitični model, bolj poudarjajo in razlagajo notranji doživljajski svet posameznika, drugi, npr. sistemski model, pa postavljajo v ospredje tekoče medosebne interakcije. Razvojno psihološke

raziskave, med katere sodi tudi teorija navezanosti, so pomembno vplivale tako na psihoanalitični kot na sistemski model obravnave, s tem da so izostrile sočasnost in prepletenost obeh fokusov – notranjega in odnosnega sveta.

V teoriji navezanosti v odraslosti obstaja še veliko nedorečenosti, za katere avtorji menijo, da so posledica pomanjkanja longitudinalnih raziskav, s katerimi bi spremljali ohranjanje in spreminjanje temeljnih vzorcev navezanosti. Omejitve raziskovanja stilov navezanosti v odraslosti izhajajo tudi iz uporabe samo-ocenjevalnih tehnik, ker posameznik težko opiše pomembne odnosne sheme, ki so večinoma nezavedne. Kot protiutež tej pomanjkljivosti raziskovalci priporočajo uporabo intervjujev in opazovanja. Stili navezanosti so vedno odvisni tudi od konteksta opazovanja, tj., od trenutnih medosebnih interakcij, kar pomeni, da se lahko posameznik v različnih odnosih različno vede. Tipologija tudi nikoli ne more zajeti kompleksnosti osebnega in medosebnega sveta, njune raznolikosti in enkratnosti. Hkrati refleksija zahteva kategorije, enote, skozi katere lahko mislimo, gledamo, opisujemo. Torej problem ni toliko v kategorijah kot v tem, da kategorije pogosto popredmetimo in jih obravnavamo kot objektivno in oprijemljivo stvarnost (kar stili navezanosti seveda niso). Ob upoštevanju vsega naštetega menim, da model stilov navezanosti v odraslosti lahko ponudi dovolj dober razrez za opisovanje osebnega doživljanja in medosebnih interakcij, kakršne so interakcije med pomagajočimi in med pomagajočimi in uporabniki.

Skupaj z vodjami in supervizorji tabora sem bila presenečena, kako smo na podlagi modela stilov navezanosti v odraslosti lažje razložili dogajanje med prostovoljci. Že v prejšnjih letih smo opazili, da so se nekateri prostovoljci zelo intenzivno zapletli v odnose, da so izgubili stik s seboj, pogosto pa tudi s skupino. Temu je navadno sledila kriza, t. i. »udarec ob dno«, ko so doživljali, da niso dobili dovolj pozornosti, doživljali so se izkoriščene (ker so bili prej zelo požrtvovalni), motenj pa niso zmogli prijaviti na »pravi naslov«, temveč so ustvarili še večjo zmedo. Na drugi strani pa so bili na taboru vedno tudi prostovoljci, ki so bili zelo pridni, delovni in se niso zares zapletli v intenzivne odnose, a so po taboru doživeli občutek prikrajšanosti. Doživljali so bodisi, da so morali »sami prevzemati odraslo vlogo, medtem ko so si drugi prostovoljci večkrat privoščili kot otroci«, bodisi da niso razvili nobenega osebno

pomembnega odnosa. V prvem primeru gre za preokupirani stil navezanosti, v drugem pa za izogibajoči se stil. Prostovoljci s tako različnimi stili navezanosti se pomembno razlikujejo na številnih točkah, npr. v reakciji na stres, čustvenem reagiranju, reševanju konfliktov, vzpostavljanju odnosov z večjo intimnostjo itn.

V raziskovalnem delu sem tudi spremljala, kako se je razvijal odnos med vodjami v mali skupini otrok, kjer so sodelovali vodniki različnih stilov navezanosti. Preokupirani prostovoljci in tudi tesnobno izogibajoči se prostovoljci so si pogosto izbrali zavračajoče izogibajoče se prostovoljce za sodelavce, ker so v začetni fazi spoznavanja v njih zbujali občutek varnosti, delovali so jim zreli in odrasli. Pogosto pa so že pred polovico časa na taboru oboji doživeli zaton začetne očaranosti. Preokupirani so začeli doživljati, da so preslišani ali da jim zavračajoče izogibajoči se sodelavec ne posveča dovolj pozornosti. Zavračajoče izogibajoči se prostovoljci pa so doživljali, da je preokupirani sodelavec nesamostojen, hkrati pa so s kontrolirajočim in superiornim načinom reagiranja težko izpustili nitke vodenja iz svojih rok.

Menim, da teorija navezanosti lahko ponudi nekatere osnovna znanja o temeljnih razlikah v vzpostavljanju medosebnih odnosov, ki so lahko v pomoč vsakemu pomagajočemu, tako prostovoljcu kakor svetovalcu, socialnemu delavcu ali terapevtu. V pomoč so mu lahko pri razumevanju osebnega in interakcijskega sveta uporabnika, pri razumevanju lastnega osebnega in interakcijskega sveta in pri razumevanju interakcijskega sveta, ki nastaja med njimi in uporabnikom. Na taboru so bili otroci, ki so se pretirano »lepili« na prostovoljce, tako da so se prostovoljci intenzivno soočili z vprašanjem postavljanja meja. Na drugi strani so bili otroci, ki so bili izrazito izogibajoči, neulovljivi, na videz nezainteresirani in odsotni. Pogosto pa so otroci nihali med iskanjem pozornosti in odporom, zavračanjem, »freh« vedenjem. Prostovoljci z različnimi temeljnimi stili navezanosti so se praviloma različno odzvali na zgoraj opisane otroke.

Veliko je že napisanega o vlogi in značilnostih pomagajočih, vendar sem se v našem prostoru večkrat srečala z implicitno predpostavko, da pomagajoči nimajo problemov ali da jih vsaj ne bi smeli imeti, če pa jih imajo, potem ne morejo pomagati drugim. Menim, da je med pomagajočimi še vedno velik »strah« pred lastnimi psihičnimi

problemi. Medtem ko je del psihoterapevtske edukacije tudi delo na sebi, za druge pomagajoče poklice – npr. psihologe, socialne delavce, socialne pedagoge – to ni obvezno oz. se to od njih ne pričakuje. Pogosto se v pomagajočih odnosih zapletejo tudi zaradi pomanjkljivega prepoznavanja svojega deleža, ki izhaja iz lastnih nerazrešenih osebnih vprašanj in konfliktov. Potrebna je določena stopnja zrelosti ali kritična življenjska situacija, ko človek lahko prizna, da ima probleme in zagleda svoje omejitve. Šele na tej točki se lahko odloči za delo na sebi in tudi za odgovornejše delo z drugimi. Tako kakor pomoč drugemu je

pomembna tudi samopomoč. Iz tega vidika je samopomoč del pomoči drugemu.

Teorijo navezanosti v odraslosti uporabljajo tudi za evalvacijo učinkovitosti psihoterapije še zlasti psihoanalitično usmerjene šole, ki v dolgotrajni terapiji delajo na spreminjanju implicitnih odnosnih shem. Raziskava je pokazala tudi ustreznost uporabe teorije navezanosti za evalvacijo učinkov na prostovoljnih sodelavcih. Menim, da bi lahko teorijo navezanosti uporabili tudi za evalvacijo učinkov na uporabnikih, tudi otrocih, seveda z uporabo instrumentarija za raziskovanje navezanosti v otroštvu.

LITERATURA

- AMMON, G. (1986), *Der mehrdimensionale Mensch*. Muenchen: Pinel.
- BALINT, M. (1985), *Osnovna greška*. Zagreb: Naprijed.
- BARTHOLOMEW, K., HOROWITZ, L. M. (1991), Attachment Styles Among Young Adults: A Test of a Four-Category Model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 2: 226-44.
- BIRCHNELL, J. (1993), *How Humans Relate: A New Interpersonal Theory*. East Sussex: Psychology Press.
- BOWLBY, J. (1991), *Attachment. Attachment and Loss, Volume 1*. London: Penguin Books.
- (1998), *Separation, Anger and Anxiety. Attachment and Loss, Volume 2*. London: Pimlico.
- COLLINS, N. L., READ, S. J. (1990), Adult Attachment, Working Models, and Relationship Quality in Dating Couples. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58: 644-663.

- Griffin, D., Bartholomew K. (1994), Models of the Self and Other: Fundamental Dimensions Underlying Measures of Adult Attachment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 3: 430-445.
- Hazan C., Shaver P. (1987), Romantic Love Conceptualized as an Attachment Process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 3: 511-524.
- Hopkins, J. (1990), The Observed Infant and Attachment Theory. *Journal of The Institute for Self Analysis: On Attachment - Commemorating Work of John Bowlby*, 4, 1: 16-29.
- Kim Berg, I., Miller, S. D. (1992), *Working With the Problem Drinker: A Solution-Focused Approach*. New York: W. W. Norton & Company.
- Kobal, L. (2001), *Razvoj diadnih odnosov v kontekstu prostovoljske organizacije*. Ljubljana: Filozofska fakulteta (magistrsko delo).
- Mešec, B. (1994), Evalvacija prostovoljnega dela. *Socialno delo*, 33, 4: 275-282.
- (1998), *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- Mikulincer, M., Orbach, I., Iavnieli, D. (1998), Adult Attachment Style and Affect Regulation: Strategic Variations in Subjective Self-Other Similarity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 2: 436-48.
- Mikulincer, M. (1998), Adult Attachment Style and Affect Regulation: Strategic Variations in Self-Appraisal. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 2: 420-35.
- Mikulincer, M., Florian, V. (1999a), The Association between Spouses' Self-Reports of Attachment Styles and Representations of Family Dynamics. *Family Process*, 38, 1: 69-83.
- (1999b), The Association between Parental Reports of Attachment Style and Family Dynamics, and Offspring's Reports of Adult Attachment Style. *Family Process*, 38, 2: 243-57.
- Moeller, M. L. (1995), *Resnica se začne v dvoje*. Ljubljana: Mohorjeva družba.
- Možina, M., Stritih, B. (1997), How to help children and adolescents with psychosocial problems? V: Mulej, M (ur.), *Self-transformation of the forgotten four-fifths*. Dubuque: Kendall/Hunt Publishing Company.
- Možina, M. (2000), »Črne luknje«, samopomoč in osebnostna rast prostovoljcev. V: *Prostovoljno delo včeraj, danes in jutri*. Ljubljana: Slovenska filantropija.
- Rholes, W. S., Simpson, J. A., Orina, M. M. (1999), Attachment and Anger in an Anxiety-Provoking Situation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 6: 940-957.
- Stern, D. N. (1995), *The Motherhood Constellation*. New York: Basic Books.
- Stritih, B., Možina, M. (1992), Avtopoeza: procesi samoorganiziranja in samopomoči. *Socialno delo*, 31: 1-2.
- Stritih, B. (1992), *Skupinsko delo v procesu psihosocialne pomoči*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- (2000), Prostovoljno delo - staro vino v novih sodih. *Prostovoljno delo včeraj, danes in jutri*. Ljubljana: Slovenska Filantropija.
- Willi, J. (1999), *Ecological Psychotherapy*. Bern: Hogrefe & Huber Publishers.

Nino Rode, Melita Žontar

PROSTOVOLJCI PRI DELU Z ZASVOJENIMI

PRIMER CENTRA ZA ODVISNOSTI KRANJ

PROSTOVOLJCI V CENTRU ZA ODVISNOSTI KRANJ

V Centru za odvisnosti Kranj že od samega nastanka v delo z zasvojenimi vključujejo tudi prostovoljce in imajo z njimi pozitivne izkušnje. Prostovoljci v njihovo delo vnašajo nove elemente in prispevajo k interdisciplinarnosti dela z zasvojenimi.

Kot v vsaki strokovni organizaciji je položaj prostovoljca tudi v delu z zasvojenimi specifičen. Kot ugotavlja Lengar (2000: 1), prostovoljno delo ni materialno nagrajeno in zato za prostovoljca ni eksistenčno nujno. Zato je prostovoljno delo izraz posameznikovih osebnih nagnjenj, kar mu omogoča, da je bolj neposreden, pristen, manj distanciran in zaradi omejenega znanja iz stroke tudi manj vzvišen kot poklicni delavci na tem področju. Lengar (*ibid.*) poudarja, da prostovoljci praviloma iščejo t. i. »notranje« nagraje, na primer izziv, preskusiti se v novih vlogah, se osebno razvijati, obvladati svoje težave, doživeti pripadnost delovni skupini, imeti možnost sodelovanja ipd. Zato lahko prostovoljci vidijo položaj in probleme dela z zasvojenimi iz drugega zornega kota, marsikdaj bližjega uporabniku.

Sprejemanje prostovoljcev v organizacijo ima lahko zelo pozitivne učinke. Ochman in Jordan (1997) ugotavljata, da prostovoljce posebno motivira možnost, da imajo vpliv na delo v organizaciji. Na ta način čutijo pripadnost organizaciji in se z njo identificirajo. Hkrati lahko s pomočjo prostovoljcev pride tudi do pozitivnih sprememb v delovanju organizacije.

V strokovnih ustanovah lahko imajo prostovoljni delavci različne učinke na tamkajšnje poklicne delavce. Prostovoljci vnašajo sveže poglede, gibljiva stališča in pogosto tudi nove pristope k delu. Manj so obremenjeni z veljavnimi strokov-

nimi doktrinami in praktičnimi stereotipi ter večinoma spreminjajo tradicionalne pristope k uporabniku pomoči. Pri poklicnih delavcih lahko sprostijo njihovi zgledi nove delovne prijeme. Vedenje prostovoljcev pa lahko povzroči tudi trenja v ustanovi. Predvsem lahko motijo ustaljeni red funkcioniranja ustanove, zaradi njih pa lahko prihaja tudi do tekmovalnosti in drugih problemov (*ibid.*)

V Centru za odvisnosti Kranj se problema zasvojenosti lotevajo interdisciplinarno. Izkušnje kažejo, da je lahko le taka obravnava dolgoročno uspešna, saj zasvojeni praviloma pride v obravnavo šele, ko se mu nakopiči več problemov hkrati in jih sam ne more več obvladati. Problem, ki ga zasvojeni poudari kot razlog za vstop v obravnavo, je po navadi le vrh ledene gore. Ko ga rešimo, postane pereč kakšen drugi problem, ki prej ni bil prezenten. V timsko obravnavo zasvojenega so tako vključeni splošni zdravnik, psihiater, klinični psiholog in dva socialna delavca. Tim trenutno dela s približno 100 zasvojenimi. Ob vstopu v program obravnava zasvojenega celoten tim, nato pa ga prevzame tisti izmed članov tima, ki je strokovnjak za problematiko, ki je ob vstopu zasvojenega najbolj pereča. Trenutno je vsak član tima zadolžen za 20 do 40 zasvojenih.

Princip interdisciplinarnosti uveljavljajo tudi pri vključevanju prostovoljcev. Pri izbiri prostovoljcev iščejo ljudi, ki bi s svojim odnosom in predznanjem kar najbolj pomagali timu pri delu z zasvojenimi. Prostovoljce iščejo zlasti v vrstah študentov humanističnih in družboslovnih fakultet z ustreznim znanjem na tem področju. Prostovoljce vabijo k vključitvi s plakati ob začetku šolskega leta, nato pa še med letom, če se pokaže potreba. Plakate razobesijo na mestih, kjer pričakujejo, da jih bodo opazili potencialni prostovoljci: na Visoki šoli za socialno delo, Pedagoški

fakulteti, Filozofski fakulteti, Teološki fakulteti, Medicinski fakulteti, Visoki šoli za zdravstvene delavce, NUK, mladinskih servisih in podobno.

Z vsakim od kandidatov se pogovorita dva strokovna delavca, člana tima. Na podlagi razgovora s njim in medsebojne konsultacije odločita, kdo bi bil primeren za delo z zasvojenimi. Poleg znanja morajo prostovoljci imeti razvit čut za soljudi, predvsem pa nesebično željo po pomoči sočloveku. Zelo pomembno je, da kandidati za prostovoljce nimajo težav z zasvojenostjo. Prednost imajo posamezniki, ki imajo vizijo, kaj bi hoteli delati z zasvojenimi, ki je v skladu s cilji in potrebami Centra za odvisnosti. Bodoči prostovoljec se poleg tega kar nekaj časa dodatno usposablja (literatura, redna srečanja prostovoljcev, udeležba na seminarjih), preden se začne pod mentorstvom strokovnih delavcev vključevati v delo z zasvojenimi. Za posamezna dela morajo prostovoljci poznati še specifične metode, ki se uporabljajo pri delu z zasvojenimi.

Temelj za delo z zasvojenimi je znanje, ki ga pridobijo z rednim študijem in dodatna znanja s področja zasvojenosti. Center za odvisnosti razen rednih srečanj prostovoljcev ne organizira posebnega izobraževanja zanje, ampak jim omogoča vključevanje v obstoječe oblike izobraževanja na področju zasvojenosti.

Po opravljenem izobraževanju lahko prostovoljci izvajajo različna opravila pod vodstvom mentorja: spremstvo, druženje, telefonsko svetovanje, lahko so koterapevti v skupinah, izvajajo različne delavnice, športne aktivnosti in podobno. Srečujejo se na rednih mesečnih sestankih, kjer se seznanjajo s potekom dela in novimi izobraževanji. Največ časa se posvečajo izmenjavi izkušenj.

Večina prostovoljcev se v delo vključuje pri skupinskem delu, nekateri pa sodelujejo tudi v individualni obravnavi zasvojenega. Tu gre predvsem za druženje v prostem času, učno pomoč, pomoč pri urejanju dokumentacije, oporo zasvojenemu pri izpeljavi večjih korakov v terapevtskem smislu. Interdisciplinarnost dela uvajajo tudi s tem, da spodbujajo prostovoljce, naj uporabljajo tudi svoja znanja, ki se ne nanašajo neposredno na zasvojenost. Prostovoljci delujejo predvsem v aktivnostih, ki najbolj ustrezajo njihovi izobrazbi oziroma poklicu, za katerega se izobražujejo, na primer:

- prostovoljka, študentka Fakultete za šport se vključuje v delo ob enodnevnih športnih aktivnostih,

- trije prostovoljci, vsi študentje Visoke šole za socialno delo, delujejo kot koterapevti v skupinah zasvojenih, ki jih vodijo strokovni delavci – člani tima,

- dve prostovoljki socialni delavki sodelujeta kot koterapevti v skupinah staršev,

- študentki Pedagoške fakultete se aktivno vključujeta v preventivno dejavnost Centra in sicer z izvedbo delavnic na temo zasvojenosti v sedmih in osmih razredih,

- višja delovna terapevtka pripravlja krajša srečanja, na katerih izvaja delovno terapijo, ki se je udeleženci programa z veseljem udeležujejo.

- študentka psihologije opravlja razbremenilno informativne pogovore, če se zasvojeni ne želi pogovoriti s strokovnim delavcem.

- vsi od zgoraj naštetih profilov se z zasvojenimi srečujejo tudi na individualnih, skrbno načrtovanih srečanjih.

Vsako leto se prostovoljci udeležijo tudi nekaterih seminarjev, ki so organizirani za strokovne delavce. Trije prostovoljci so bili že v letu 1997 na izobraževanju za telefonsko svetovanje. Tako so lahko v januarju 1998 začeli z dežurstvom na TOK-u (telefon odvisnosti Kranj), kjer je klicalcem zagotovljena anonimnost, vsako sredo od 17.00 do 19.00. Telefon pa je zaživel šele jeseni 1998, in sicer po promociji telefonske številke v različnih časopisih in revijah: Gorenjski glas, Dnevnik, Naša žena itn.

DELO Z ZASVOJENIMI

Po modelu Prochaske in DiClementa (Barber 1997: 32-34) poteka odvajanje zasvojenega od drog v petih fazah, ki se med seboj izmenjujejo in prepletajo:

1. faza indiferentnosti, ko zasvojeni ne čuti potrebe po spremembah in se jim upira, navadno tudi zanika problem;

2. faza preudarjanja, ko se zasvojeni začneja zavedati neskladja med svojimi vrednotami in dejanskim ravnanjem in začne tehtati pozitivne in negativne strani spremembe;

3. v fazi pripravljanja je obdobje, ko lahko uživalec že vpelje drobne spremembe v vedenju; prisotna je namera, spremeniti vedenje, niso pa še jasni cilji in obseg sprememb;

4. sledi faza ukrepanja, ko so spremembe, njihovi cilji in kriteriji za uspeh določeni in zasvojeni (skupaj s terapevtom, lahko pa tudi drugimi

zanj pomembnimi osebami) spreminja svoje obnašanje in/ali okolje;

5. po opravljenih spremembah preide zasvojeni v fazo vzdrževanja, ko mora bolj ali manj stalno vzdrževati doseženo stanje in se boriti s težnjami, skušnjavami, pritiski in drugimi procesi v njem samem in v okolju, ki bi ga utegnili povrniti v stanje pred spremembo.

Opisane faze si ne sledijo nujno v opisanem vrstnem redu, ampak zasvojeni bolj ali manj poljubno prehaja iz ene v drugo, v odvisnosti od lastne aktivnosti in vplivov okolja. Pri zasvojenih ne gre zgolj za defekt posameznika. Njegovo zasvojenost z drogami posreduje in pogojuje, marsikdaj pa tudi podpira neposredno okolje, pa tudi širše družbeno okolje. Če torej hočemo govoriti o bolezni, moramo govoriti o bolezni celotnega družbenega sistema ali/in njegovih podsistemov, kar pa ni produktivno. Uporabnejše je v tem primeru pojmovanje zasvojenosti kot dinamičnega ravnotežja vseh delujočih v spletu odnosov okoli zasvojenega. Zasvojeni ima v tem primeru sicer odločilno vlogo v vzdrževanju ali/in spreminjanju tega ravnotežja, ne more pa celotne spremembe izpeljati sam.

Na omenjeno ravnotežje vplivajo s svojim delovanjem in medsebojnim povezovanjem ali/in reagiranjem na druge različni akterji, ki jih lahko prikažemo v obliki treh koncentričnih sfer:

1. Zasvojeni kot centralna sfera s svojimi navadami, izkušnjami, osebnostnimi in drugimi značilnostmi.

2. Ožje družbeno okolje, predvsem družina in prijatelji, skratka, osebe in skupine, s katerimi je zasvojeni v neposrednih vsakdanjih odnosih.

3. Širše družbeno okolje, v katero sodijo različne institucije, v našem primeru so predvsem pomembni:

- policija in sodstvo
- ljudje, s katerimi se zasvojeni srečuje bolj bežno in z njimi nima tesnejših ali/in intenzivnejših stikov – sosede, znanci, pa tudi
- terapevti, prostovoljci in drugi zdravljenici, ki niso del ožjega družbenega okolja.

Namen terapevtov in prostovoljcev pri obravnavi zasvojenega je spremeniti njegovo obnašanje v smer, ki vodi stran od zasvojenosti z drogami v družbeno sprejemljivejši stil življenja. Pri tem se bolj ali manj zavedajo, da so le del širšega okolja zasvojenega, ki mu hočejo pomagati. Naloga terapevta in prostovoljca je prodreti do zasvojenega in skupaj z njim delovati tako, da se bo spremenilo

celotno ravnotežje spleta medsebojnih odnosov v smeri stanja, ki mu pravimo ozdravitev, se pravi, v smer družbeno sprejemljivega stila življenja.

REZULTATI RAZISKAVE MED PROSTOVOLJCI IN TERAPEVTI

Na Centru za odvisnosti Kranj smo se pred tremi leti lotili raziskave, v katerem smo želeli ugotoviti, kako premakniti zasvojenega z metadonskega vzdrževanja v opuščanje uživanja droge. Poskusili smo zajeti poglede prostovoljcev in terapevtov Centra za odvisnosti pri CSD Kranj o vlogi prej omenjenih akterjev v ravnotežju pri spreminjanju ravnotežja odnosov iz zasvojenosti v »čist«¹ stil življenja. Zaradi razlike v vlogi znotraj procesa dela z zasvojenimi smo pričakovali, da bodo odgovori prostovoljcev in terapevtov različni, zanimalo pa nas je, kje se pojavljajo razlike. Prostovoljce in terapevte smo spraševali o vlogi naslednjih akterjev: zasvojenih, staršev (družine), prijateljev in znancev, terapevtov, bivših zasvojenec, prostovoljcev, širšega okolja, policije, sodstva, drugih akterjev.

Za vsakega od navedenih akterjev smo prostovoljce in terapevte prosili, naj opišejo, kako lahko ta akter pomaga pri obravnavi zasvojenega. Vprašanja so bila odprta, kar pomeni, da je lahko vsak responent prosto opisal, kako posamezen akter ovira ali pomaga pri obravnavi.

Anketiranje smo izvajali v Centru za odvisnosti Kranj s pomočjo vprašalnikov, ki smo jih razdelili anketirancem, da jih sami izpolnijo. Anketirali smo vse prostovoljce in terapevte, ki so v tem času delali v centru – deset prostovoljcev in pet terapevtov. Od enega prostovoljca in enega terapevta nismo dobili izpolnjenega vprašalnika, kar pomeni, da smo analizirali 13 izpolnjenih vprašalnikov.

Pri analizi odgovorov smo se opirali na postopek kodiranja, ki ga opisuje Mesec (1998: 104-113). Gre za postopek klasifikacije in oblikovanja abstraktnejših pojmov iz empirično dobljenih izjav in zapisov. Besedilo, ki ga nameravamo analizirati, najprej razčlenimo na sestavne dele, da dobimo enote kodiranja. Enota kodiranja je lahko fraza, stavek, odstavek, poglavje, dogodek, zaključena anekdota, misel itd.

Odprto kodiranje vsebuje tri različne postopke: 1. pripisovanje pojmov empiričnim opisom, 2. združevanje sorodnih pojmov v kategorije, 3. analizo značilnosti pojmov in kategorij (*op. cit.*: 106).

1. Pripisovanje pojmov empiričnim opisom:

Pri kodiranju uporabljamo razne postopke ali tehnike, na primer:

a) *Neposredno poimenovanje*. Določen opis poimenujemo z določenim nazivom ali kodo neposredno, ne da bi ga primerjali z drugimi opisi.

b) *Iskanje sinonimov*. Poskušamo se spomniti drugih besed za isti pojem.

c) *Iskanje nasprotij*. Ob danem pojmu se spomnimo njegovega nasprotja.

č) *Iskanje nenavadnih, oddaljenih asociacij*.

Odrpito kodiranje poteka v slogu »deževanja idej« (brainstorming): zapišemo vse pojme, ki nam pridejo na misel. Rezultat odrpatega kodiranja je torej seznam velikega števila neurejenih in nepovezanih pojmov, ki so na raznih stopnjah abstraktnosti. Zapis, na katerega smo vpisovali kode, je »kodirni zapis« ali »kodirni protokol«. Iz njega je razvidno, kako smo kodirali določene enote (pojave, izjave, ravnanja).

2. Združevanje sorodnih pojmov v kategorije:

a) *Kategoriziranje*. Pri kategoriziranju damo isto ime več različnim opisom, v katerih smo prepoznali skupno potezo.

b) *Dopolnjevanje klasifikacije*. Enemu razredu pojavov poiščemo druge razrede, ki dopolnjujejo klasifikacijo.

c) *Eksplíciranje kriterija klasifikacije ali nadrejenega pojma*.

Pri kategoriziranju moramo paziti, da ne tvorimo kategorij in pojmov, ki so preveč različni, saj tako neupravičeno poenostavljamo in zatemnjujemo raznoličnost empiričnega gradiva.

3. Analiza značilnosti pojmov in kategorij:

V analizi naj bi odkrili značilnosti (dimenzije) pojmov in njihove domene, tj., razpon njihovih vrednosti ali modalitet. V analizi lahko dodamo kakšno značilnost, ki je logična, čeprav v gradivu ni empirične postavke, ki bi jo utemeljevala.

Na podlagi sheme skupin (kod) izjav (pomenskih enot), kombinirane iz dveh shem in preverjene v razpravi med raziskovalcema, smo izdelali opis mnenj anketirancev o delovanju izbranih akterjev v procesu obravnave, kakor se odražajo v odgovorih prostovoljcev in terapevtov. V tekstu so najprej prikazani opisi odgovorov prostovoljcev, nato terapevtov, na koncu pa je podana kratka primerjava odgovorov za vsakega akterja. Ugotovitve smo ilustrirali z najbolj značilnimi izjavami. V tem članku smo se osredotočili predvsem na to, kako prostovoljci in terapevti vidijo sami sebe.

Anketirance smo vprašali, kako lahko posamezni akterji pomagajo pri obravnavi zasvojenega. Preizkusili smo dobiti sliko o pozitivnih delovanjih in silnicah v zvezi s spreminjanjem ravnotežja odnosov v smeri »ozdravitve« zasvojenega.

ZASVOJENI

Glede zasvojenega so mnenja zelo enotna, iz česar lahko sklepamo, da je predstava o tem jasna in neprotislovna. Tako prostovoljci kakor terapevti poudarjajo potrebo, da se zasvojeni zave svojega problema, da ga prizna, je motiviran za njegovo reševanje in pripravljen za sodelovanje pri obravnavi.

STARŠI

Pri starših so razlike v mnenjih prostovoljcev in terapevtov zlasti v različnih poudarkih. Prostovoljci bolj poudarjajo pomen podpore zasvojenemu pri njegovih prizadevanjih za spremembo in popravljanja medsebojnih odnosov v družini, terapevti pa se bolj osredotočajo na starše kot partnerje pri terapiji.

TERAPEVT

Prostovoljci:

Terapevt sklene z zasvojenim terapevtski dogovor. Skupaj z njim načrtuje aktivnosti, ga aktivira, usmerja in poskuša pripraviti na spremembo.

Terapevt skupaj z odvisnikom postavi cilje, koraki so drobni, včasih na mestu, vendar odvisnik ni izgubljen, pač pa gre spet neko pot, ki mu prinaša možnost spremembe življenja.

Izbrati mora ustrezne metode in tehnike, ki bodo kar najbolj pomagale zasvojenemu pri spreminjanju stila življenja. Terapevt mora razumeti in sprejemati zasvojenčev način življenja.

Poskuša razumeti, sprejeti njegov način življenja, omogočiti mu pogoje za socialno vključenost, naturalno življenjsko funkcioniranje, demarginalizacija in uživanje heroína, dati možnost, prostor za pogovor.

Njegova pomembna naloga pa je tudi

vzpostavitev in ohranjanje stikov z okoljem zasvojenega in koordinacija vseh akterjev, ki lahko prispevajo k terapiji.

Organizacija srečanj odvisniki–starši, starši–bivši odvisniki, odvisniki–bivši odvisniki povezuje delo vseh pomočnikov.

Terapevti:

Terapevt mora biti usmerjen k zasvojenemu. Pri njem si mora pridobiti zaupanje ...

... da mu odvisnik zaupa, da skupaj z odvisnikom razčišča prvotne probleme ...

... in mu mora biti čim bolj dostopen in mora ažurno ukrepati. Zasvojenega mora podpirati in ga usmerjati pri odvijanju, hkrati pa biti potrpežljiv in zasvojenemu dati čas potreben za odločitve in spremembe.

Da ga ne kritizira za vsako malenkost. Da ga posluša, mu razloži možnosti zdravljenja, vendar mu pusti čas, da se sam odloči za zdravljenje.

Terapevt se ne more omejiti zgolj na delo z zasvojenim, temveč mora delati tudi s celotno njegovo družino in ji nuditi oporo.

Primerjava: Vloga terapevta v procesu odvajanja je dokaj jasna. Med prostovoljci in terapevti ni večjih vsebinskih razlik, so pa razlike v obliki odgovora. Odgovori prostovoljcev so predvsem opisni, terapevti, ki tu govorijo o sebi, pa odgovarjajo bolj v normativni obliki, kakšen naj bi terapevt bil.

BIVŠI ZASVOJENCI

Glede vloge bivših zasvojencev ni pomembnejših razlik v odgovorih prostovoljcev in terapevtov. Oboji se strinjajo, da lahko bivši zasvojenec daje zgled in pomaga s svojimi izkušnjami. Prostovoljci poleg tega poudarijo tudi njegovo možno vlogo posrednika med zasvojenimi in okoljem.

PROSTOVOLJCI

Prostovoljci:

Prostovoljci se z zasvojenimi predvsem družijo v njihovem prostem času in jih spodbujajo h kvalitetni izrabi prostega časa.

So različni ljudje, ki vstopajo v življenje odvisnika na različne načine. Lahko se z njim tudi ukvarjajo, družijo v tako imenovanih športnih aktivnostih, sprehodih, delovni

terapiji.

Zasvojenemu ponujajo priložnost za pogovor, ga spodbujajo in podpirajo pri odvijanju.

Ponujajo neprisiljen pogovor, »naivno sprašujejo« (predhodno posvetovanje s terapevtom).

Posredujejo mu svoje izkušnje in ga usmerjajo. Predstavljajo lahko most med njim in široko družbo, pomagajo mu znova se vključiti v družbo in mu lahko tudi nadomeščajo prijatelje.

Prostovoljci so včasih edini ljudje, ki se poleg staršev in strokovnih delavcev še družijo z odvisnikom.

Terapevti:

Prostovoljci so v pomoč tako zasvojenemu kot terapevtu, saj razumejo oba pola in omogočajo boljše medsebojno razumevanje in utrjevanje programa.

Dodatna pomoč, ko s pogostimi stiki in razumevanjem tako odvisnika kot strokovnjaka omogočajo boljše razumevanje, utrjevanje prog.

Zaradi generacijske bližine jim je omogočen svobodnejši pristop do zasvojenega.

Toplina, mladost, sproščenost v neposrednem delu z užívalci, svobodni pristop pri obravnavi.

Z druženjem z zasvojenim mu dajo možnost, da se prek socialnega učenja naučijo novih socialnih veščin v reševanju problemov.

Učenje konstruktivnejših oblik reševanja problemov, socialno učenje.

Primerjava: Prostovoljci so bolj nagnjeni k temu, da vidijo svojo vlogo v delu z zasvojenim v prostem času, ko ni v obravnavi drugih akterjev, terapevti pa na prostovoljce gledajo bolj z instrumentalnega vidika kot dodatne pomočnike v terapiji in posrednike med terapevtom in zasvojenim.

ŠIRŠE OKOLJE

Med odgovori prostovoljcev in terapevtov ni bistvenih razlik. Oboji poudarjajo, da lahko širše okolje pomaga zlasti s tolerantnostjo do zasvojenih, ki se zdravijo, in z omogočanjem izvajanja preventivnih in kurativnih programov.

POLICIJA, SODSTVO

Kaže, da so problemi s policijo in sodstvom dokaj akutni, saj tako prostovoljci kakor terapevti v svojih odgovorih dokaj konkretno predlagajo potrebne spremembe. Predlogi obeh skupin se zelo prekrivajo in kažejo na precejšen konsenz o zaželeni smeri sprememb.

DRUGI

Prostovoljci: Od drugih akterjev navajajo prijatelje iz obdobja pred odvisnostjo, različne strokovnjake, domače živali in razne institucije. Poudarek je na tolerantnosti in usmerjanju zasvojenega k bolj odgovornemu vedenju.

Terapevti: Omenjajo podobne akterje, vendar jim je osrednja skrb sodelovanje teh akterjev v terapiji. Poudarjajo tudi potrebo po koordinaciji preventivnih dejavnosti na področju odvisnosti.

POVZETEK REZULTATOV

Glede zasvojenega je predstava o tem, kako lahko pomaga pri odvajanju, jasna in neprotislovna. Tako prostovoljci kot terapevti poudarjajo potrebo, da se zasvojeni zave svojega problema, da ga prizna, je motiviran za njegovo reševanje in pripravljen sodelovati v procesu odvajanja. Oviranje odvajanja od drog, o katerem govorijo, je v glavnem nasprotje delovanja, s katerim si zasvojeni pomaga pri odvajanju: zanikanje in zmanjševanje problema, izogibanje sodelovanju in zapletanje v kazniva dejanja.

Pri starših prostovoljci bolj poudarjajo pomen podpore zasvojenemu pri njegovih prizadevanjih za spremembo in popravljanje medsebojnih odnosov v družini, terapevti pa se bolj osredotočajo na starše kot partnerje pri terapiji. Med odgovori o tem, kako lahko starši in družina ovirajo pri odvajanju, se prostovoljci in terapevti dokaj strinjajo. Problem je lahko v zatiskanju oči pred problemom in nesodelovanju v terapiji, v neprimer- nih reakcijah, ki zasvojenega odvrčajo od odvajanja, ali pa v splošnih razmerah znotraj družine, ki so neugodni za odvajanje od drog.

Vloga terapevta v procesu odvajanja od drog je dokaj jasna. Med prostovoljci in terapevti ni večjih vsebinskih razlik, so pa razlike v obliki odgovora. Odgovori prostovoljcev so predvsem

opisni, terapevti, ki tu govorijo o sebi, pa odgovarjajo bolj v normativni obliki.

Glede vloge bivših zasvojenecv prostovoljci razen zgleda in izkušenj, ki ju poudarijo tudi terapevti, opozorijo tudi na možnost njihove vloge posrednika med zasvojenimi in okoljem, se pravi, možnost neke vrste zagovorništv.

Prostovoljci vidijo svojo vlogo zlasti v delu z zasvojenim v prostem času, ko ni drugih akterjev. Terapevti bolj poudarjajo instrumentalni vidik prostovoljcev kot dodatne pomoči v terapiji in kot posrednikov med terapevtom in zasvojenim.

Obe skupini se strinjata v oceni, da lahko prijatelji in znanci ovirajo zasvojenega pri odvajanju, ko ga vlečejo v stare vzorce obnašanja (drugi zasvojeni), ali s tem, da ga odklanjajo in osamljujejo.

Glede širšega okolja bolj poudarjajo, da lahko pomaga predvsem s tolerantnostjo do zasvojenih, ki se zdravijo, in z omogočanjem izvajanja preventivnih in kurativnih programov. Od negativnih učinkov tako prostovoljci kakor terapevti zlasti poudarjajo etiketiranje zasvojenih, nepripravljenost pomagati pri rehabilitaciji in nenaklonjenost programom odvajanja od drog. Terapevti hkrati opozarjajo na obstoj okolij, ki so naklonjena uživanju drog, kar dodatno ovira obravnavo zasvojenih iz teh okolij.

Kaže, da so problemi s policijo in sodstvom dokaj akutni, saj tako prostovoljci kakor terapevti v svojih odgovorih konkretno predlagajo potrebne spremembe. Predlogi obeh skupin se tudi zelo prekrivajo in kažejo na precejšen konsenz o zaželeni smeri sprememb. Tudi glede načinov negativnega vpliva policije in sodstva vlada konsenz. Policija ovira odvajanje s čezmerno represijo, ki meji na šikaniranje, sodstvo pa z neprilagojeno zakonodajo in relativno zaprtostjo sodišča do akterjev v zdravljenju odvisnosti.

Od drugih akterjev, ki lahko vplivajo ugodno, prostovoljci navajajo prijatelje iz obdobja pred odvisnostjo, različne strokovnjake, domače živali in razne institucije. Poudarek je na tolerantnosti in usmerjanju zasvojenega k bolj odgovornemu vedenju. Terapevti omenjajo podobne akterje, vendar jim je osrednja skrb sodelovanje teh akterjev v terapiji. Poudarjajo tudi potrebo po koordinaciji preventivnih dejavnosti na področju zasvojenosti. Pri negativnih vplivih prostovoljci naštejejo veliko dodatnih akterjev, ki lahko ovirajo obravnavo, od različnih institucij prek partnerja, družine in ožjega okolja do problema pripadnosti subkulturi. Opozorijo tudi na možnost napačnega

delovanja terapevtov in prostovoljcev. Terapevti se v tem odgovoru omejujejo predvsem na poudarjanje problema vpliva drugih zasvojenih.

Prostovoljci in terapevti se v opisu vlog obravnavanih akterjev bolj ali manj strinjajo. Proces odvajanja od drog in vloge posameznih akterjev v njem so torej dovolj dobro definirane in glede tega obstaja dovolj močan konsenz. Glavne razlike so v poudarkih, natančneje v pomembnosti, ki jo skupini dajeta posameznim akterjem.

Terapevti ocenjujejo vlogo akterjev zlasti iz zornega kota njihove vloge v terapiji. Kaže, da terapevti bolj govorijo o tem, kaj bi moralo biti, kot o tem, kaj je mogoče. Njihovi odgovori dajo sklepati, da vidijo terapevta (sebe) kot centralnega akterja, ki naj bi mu drugi akterji predvsem pomagali pri terapiji, in sicer tako, da sledijo njegovim navodilom.

Prostovoljci v obravnavi zasvojenih nimajo tako odgovornega položaja pa tudi ne strokovnega znanja, ki bi njihov pogled omejevala na »bistveno«. Zato se njihovi odgovori bolj opirajo na izkušnje. To jim daje večjo svobodo v preiskovanju možnega, kar je vidno tudi iz njihovih odgovorov. V njihovem pogledu na proces ima osrednjo vlogo predvsem zasvojeni, okoli katerega se organizirajo drugi akterji, da bi mu pomagali, da se spremeni.

Na podlagi ugotovitev raziskave lahko trdimo, da razlike med prostovoljci in terapevti v pogledu na vlogo akterjev v procesu prenehanja uživanja drog izhajajo predvsem iz njihovega različnega položaja v tem procesu.

LITERATURA

2. *slovenski kongres prostovoljcev: Zbornik prispevkov* (1999). Ljubljana: Socialna zbornica Slovenije.
- J. G. BARBER (1997), *Socialno delo na področju zasvojenosti*. MDDSZ, Ljubljana.
- I. LENGAR (2000), *Motivacija in vrednote oseb, ki se odločajo za prostovoljno delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta (diplomska naloga).
- B. MESEC (1998), *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- M. OCHMAN, P. JORDAN (1997), *Prostovoljci: dragocen vir*. Baltimore: John Hopkins University Institute for Policy Studies.

Nika Cigoj Kuzma

PROSTOVOLJNO DELO ŠTUDENTOV VISOKE ŠOLE ZA SOCIALNO DELO

UVOD

Največja možnost za povezovanje teorije s prakso je konkretno sodelovanje z učnimi bazami. Visoka šola sodeluje z 250 organizacijami in prek 300 svetovalci in svetovalkami. Študentje si na učnih bazah pridobijo izkušnje, spoznajo različne postopke pri delu, svetovalci pa prek študenta in mentorjev z Visoke šole za socialno delo ostanejo v stiku s stroki, nadgrajujejo znanje, evalvirajo koncepte dela. Mentorji sodelujemo z različnimi nevladnimi neprofitnimi organizacijami in pomagamo pri uresničevanju zastavljenih projektov na področju, ki nas zanima in za katerega imamo potrebna specifična znanja.

Opravljanje prakse v prvih dveh letnikih se po programu razlikuje od izvajanja prakse v tretjem in četrtem letniku, v katerih je cilj pripraviti študenta na samostojno delo, ki ga bo moral opravljati v poklicni karieri. Najbolje je, če v zadnjem letniku študent poveže svoja znanja in delo na praksi z načrtovanjem diplomskega dela. Od študenta se zahteva, da je sposoben samostojno izvesti inovacijski projekt, ki prinese novost na učni bazi, kjer opravlja prakso. Spozna metodo supervizije, ki je nujna pri opravljanju poklica socialnega delavca. Nauči se tudi postopkov evalvacije svojega dela.

PROJEKTI PROSTOVOLJNEGA DELA

Praktično delo študentov 1. in 2. letnika VŠSD poteka v skupinah, ki sodelujejo pri nekaterih projektih prostovoljnega dela. Na projektih študentje delajo celo leto. Projekti so namenjeni nekaterim skupinam ljudi, ki so uporabniki socialnega dela. Cilje praktičnega dela dosegajo študentje z individualnim ali skupinskim delom z

uporabniki. Individualno delo poteka v obliki učne pomoči šolarjem, delo z ljudmi s posebnimi potrebami, s starimi. Lahko pa se študentje vključujejo v delo s skupinami (npr. mladinske delavnice, tabori, skupine za samopomoč, delo pri projektih UNICEF, raziskovalna skupina o življenju Romov, v kakšnem društvu z močnim uporabniškim delovanjem itn.). Število sodelujočih učnih baz narašča, več se število možnih izbir, kje bo študent opravljal prakso.

Cilj projektnih skupin, ki potekajo v prvem in drugem letniku, je, da se študent seznani z življenjskim svetom uporabnikov, z možnostmi sprememb, ki si jih uporabnik želi in poskuša uresničiti, z mrežami socialnih služb in storitev, ki želijo pomagati uporabniku. V času opravljanja prakse študent spozna tudi različne izzive in ovire, s katerimi se pri svojem delu srečujejo socialni delavci.

Svojo refleksijo dogajanj na praksi študentje zapišejo v dnevnik. Pri predmetu Proces reševanja problemov v drugem letniku napišejo esej, ki se navezuje na opravljeno praktično delo. V eseju ima študent priložnost, da poveže teorijo s prakso.

Metode socialnega dela so načini, sredstva in oblika delovanja v socialnem delu. Značilnost metod socialnega dela je, da celovito obravnavajo človeka in njegove potrebe. S pomočjo metod socialnega dela zagotavljamo pomoč v konkretni življenjski situaciji, spoznavamo vzroke in naravo socialnih pojavov ter opozarjamo na potrebo po spreminjanju družbenih razmer (Milošević 1998: 76). Metode socialnega dela se razvijajo in nastajajo nove metode. Nove metode nastajajo tako, da so se posamezni postopki metode ločili, razvili v nove metode.

V socialnem delu so se razvile naslednje metode dela:

- skupnostno socialno delo

- raziskovanje v socialnem delu
- socialno delo s skupino
- supervizija.

Od leta 1996 sem aktivno sodelovala v različnih oblikah prostovoljnega dela z mladimi. Največ sem uporabljala metode dela s posameznikom in s skupino, zato bom podrobneje opisala ti dve obliki dela.

Socialno delo s skupino. Skupina je omejeno število ljudi, ki imajo skupni cilj in ga dosegajo s prizadevanjem vseh članov. Skupine nastanejo spontano ali se organizirajo. Z delom v skupini izkoristimo možnosti in moč skupine, katere člani so v medsebojni interakciji in vplivajo drug na drugega. Skupinske dejavnosti lahko prebudijo vse latentne sposobnosti, ki jih je treba usmeriti h konstruktivnim ciljem. Socialni delavec kot vodja skupine mora biti pozoren na dinamiko skupine. Skupina dovoljuje, da posamezniki v njej doživljajo uspeh, se uveljavljajo. Lahko se naučijo zdravo reagirati na frustracije. Socialni delavec dela tako, da si pridobi zaupanje članov. Vodja skupine mora biti zelo dobro usposobljen. Delovni postopek pri delu s skupino ima več faz, ki potekajo istočasno: ugotavljanje dejstev, diagnozo, obravnavo in evalvacijo.

Socialno delo s posameznikom naj bi temeljilo predvsem na zaupanju in ljubezni do sočloveka. Poudarek je na bolj humanem in pristnem načinu obravnavanja človeških problemov. Metoda dela s posameznikom je postopek, ki razvija osebnost v smeri prilagoditve okolju, za doseganje različnih zahtev posameznika. V tem postopku gre za uravnavanje odnosov med posameznikom in družbo.

Supervizija je metoda, ki je usmerjena k socialnim delavcem. Zaradi zapletenosti primerov in uspešnejšega reševanja situacije, razbremenitve strokovnjaka je potrebno, da imajo socialni delavci priložnost dobiti strokovno podporo, spodbudo in moč za nadaljnje delo. Ko spregovori o svojem delu, sam in skupaj z drugimi strokovnjaki poišče najboljšo pot pri nadaljnjih korakih psihosocialne pomoči. Supervizija vzdržuje in razvija raven strokovnosti, zagotavlja upoštevanje temeljnih načel socialnega dela in etičnega kodeksa socialnih delavcev. Je didaktična metoda s ciljem strokovnega opravljanja vloge, za katero je delavec usposobljen.

SISTEMSKI POGLED

Pri opravljanju prakse so pglavitni akterji pri izvajanju prakse organizacija (učna baza), katere član je svetovalec na učni bazi, mentor na šoli, mentorska skupina, ki se redno sestaja, koordinator prakse na Visoki šoli za socialno delo in praktikant. Učinkovitost in kakovost opravljanja prakse zagotavlja dobra medsebojna povezanost vseh elementov sistema. Nalogo usklajevanja, koordiniranja vseh udeleženihi v sistemu opravlja koordinator prakse, ki ima zelo pomembno delo. V stiku mora biti z vsemi udeleženci sistema in tudi poznati povratne informacije, ki jih uporablja, da sproti zagotavlja vedno višjo kvaliteto izvajanja prakse. Zelo pomembna je tudi komunikacija med vsemi udeleženihi v sistemu. Na ravnanje vsakega udeleženca se ostali udeleženci v sistemu odzivajo tako, da ves čas poteka dinamika v celotnem sistemu. Vsak trenutek dela ima svojo dinamiko, ki vpliva na nadaljnji potek dogajanj in celotno izvajanje prakse.

Pri končni evalvaciji procesa prakse smo ugotovili, da je želja mentorjev, predvsem pa svetovalcev, da se mentorji in svetovalci dobijo večkrat in skupaj načrtujejo in evalvirajo potek izvajanja prakse.

ŠTUDENT NA PRAKSI

Prostovoljec v socialnem delu je strokovnjak ali laik, ki opravlja preventivno, kurativno, skrbstveno socialno pomoč iz veselja in notranje človeške odločitve, nepoklicno in brez plačila. (Ramovš 1996: 46). Za študente je opravljanje prakse obvezno, vendar je v skladu z njihovimi težnjami, da opravljajo poklic socialnega delavca in si morajo pridobiti določena znanja, da bodo svoje delo opravljali kompetentno. Raje kot izraz prostovoljec uporabljamo izraz praktikant.

Prostovoljno delo je javno, organizirano, strokovno vodeno. Prostovoljno delo je organizirano, kadar ga je mogoče do neke mere načrtovati, izvajanje je urejeno in je določena medsebojna odgovornost sodelujočih. Strokovno vodeno delo pomeni, da strokovnjaki, ki pridobivajo prostovoljce, prostovoljce tudi usposablajo, jih vodijo in usmerjajo. O prostovoljnem delu je obveščena javnost.

Študentje so najbolj zaželena populacija, ker po svojih značilnostih ustrezajo vključitvi v pro-

stovoljno delo: ker so se odločili za študij socialnega dela predpostavljamo, da so senzibilni za probleme ter seznanjeni s koncepti in z osnovnimi metodičnimi načeli v socialnem delu. Redni študentje so za delo z otroki primerni tudi zaradi svoje mladosti, ker so pred kratkim prebrodili podobne probleme adolescentov ali pa se z njimi še srečujejo in ker imajo več prostega časa, kar jim omogoča večmesečno aktivno sodelovanje, če niso preobremenjeni z eksistenčnimi vprašanji. Motivirani so za pridobivanje izkušenj in znanj, osebni in profesionalni razvoj.

MENTOR

Narava dela mentorja se razlikuje glede na to, ali je mentor študentom v prvem in drugem letniku ali študentom višjih letnikov.

Mentor vodi mentorske skupine, kjer povezuje teorijo s prakso. Skupina študentov, ki opravlja prakso na podobnih področjih, se sestaja z mentorjem na rednih sestankih. Poleg organizacijskih napotkov je vloga mentorja, da študente usmerja, spodbuja, jim svetuje, ponuja priložnosti, da člani skupine reflektirajo svoje delo in svoje postopke pojasnijo v teoretskem okviru. Člani mentorske skupine se med seboj spoznajo, podelijo svoje težave in skupaj najdejo možne poti pri nadaljnjem delu. Obveznosti mentorjev študentom so tudi občasni pregledi dnevnikov, stiki in sodelovanje s svetovalci, svetovalkami na učnih bazah, pomoč pri izdelavi eseja.

Mentorji izvajajo tudi individualne konzultacije, če je treba.

Svetovalci, svetovalka na učni bazi in mentor, mentorica na Visoki šoli za socialno delo si prizadevata skupaj s študentom uresničiti zadane cilje, ki so si jih vsi trije akterji (svetovalci-mentor-student) določili na samem začetku izvajanja prakse.

Svetovalci mora imeti čimveč znanja in izkušenj, ki jih posreduje študentom sproti med delom in vsakič posebej, ko se sestane s študentom in pojasni svoje postopke. Včasih se tudi svetovalci učijo od študenta o novih pogledih v socialnem delu. Študent se večkrat sam sooči in spopade z različnimi problemi, zato je potrebno, da ima na samem začetku prakse zagotovljeno usposabljanje za področje, na katerem nastopi prakso. Tudi prostovoljci bi morali sodelovati na raznih organiziranih supervizijskih srečanjih.

CILJI IZVAJANJA PRAKSE

Cilji prostovoljnega dela se razlikujejo glede na to, s katerega vidika si zadamo cilje. Vsak udeleženec sistema ima določena pričakovanja (prejemnik, prostovoljec oz. študent na praksi, učna baza, VŠSD), ki jih mora usklajevati z drugimi udeleženci v procesu. Doseženi cilji so rezultat skupnih prizadevanj in številnih usklajevanj interesov, potreb, pričakovanj in možnosti.

KAKO SVETOVALCI OCENJUJEJO IZVAJANJE PRAKSE

Vprašalnik je izpolnilo 10 svetovalcev. Bil je precej obsežen, vprašanja so bila različna glede na to, ali jih je izpolnil svetovalci študentom prvih dveh (1., 2.) ali zadnjih dveh letnikov (3., 4.)

Po prvi oceni lahko navedem naslednje ugotovitve:

Na vprašanje, *kaj svetovalci pričakujejo od študenta* (mogočih je bilo več odgovorov), naj navedem po vrstnem redu od najbolj pogoste do najmanj pogoste želje:

- samoiniciativnost (5),
- zainteresiranost, zanimanje za delo (4),
- odnos do uporabnika (2),
- vedoželjnost (2),
- znanje (1), razmejitev (1), nove ideje (1), kritičnost (1), neobremenjenost (1), iskrenost (1), jasnost (1), neobremenjenost (z odnosi v kolektivu) (1), iskrenost (1), natančnost (1), doslednost (1), prilagojenost (1).

Na vprašanje, *kaj je študent pridobil v času prakse*, navajam spet po vrstnem redu od najbolj pogostih do najmanj pogostih odgovorov:

- znanje in veščine (beleženje in vodenje dokumentacije, evalvacija dela, načrtov, organizacija in izvajanje delavnic, vodenje intervjuja, kontakt z institucijami) (9),

- vpogled v strokovno delo (7),
- možnost povezovanja teorije s prakso (3),
- seznanil se je z uporabniki, z njihovimi potrebami (2),

- vpogled v stiske socialnega delavca (1),

Predlogi svetovalcev glede nadaljnjega izvajanja prakse so bili zelo različni in le prvi navedeni predlog sta izrazila dva svetovalca, ostali predlogi se niso podvajali:

- praksa naj bi se izvajala v strnjeni obliki (2)
- zaradi organizacije dela mesec marec na

CSD ni najbolj primeren

- o začetku prakse je treba seznaniti direktorja, prav tako o pričakovanjih VŠSD glede izvajanja prakse,

- praktikantom bi bilo treba dati nagrade in jim povrniti potne stroške,

- ob zaključku prakse bi bilo treba narediti poročilo o opravljenih nalogah študenta, mentorja, svetovalca,

- želja po sodelovanju z mentorjem vsaj 3x v času izvajanja prakse,

- svetovalci naj bodo vsako leto seznanjeni z evalvacijo prakse, predvsem s pričakovanji in potrebami šole, praktikantov,

- vsako leto bi naj bilo organizirano usposabljanje svetovalcev o aktualnih vsebinah in predvsem glede izboljšanja kvalitete svetovanja.

KAKO ŠTUDENTI 4. LETNIKA OCENJUJEJO IZVAJANJE PRAKSE

Študentje so se na usposabljanjih seznanili s tematiko:

- nasilja, dinamike nasilja,
- svetovanja, dajanja podpore (ženskam, otrokom, mladostnikom in staršem)
- drog
- poklicnega usmerjanja
- sodelovanja pri uradnih postopkih
- dela z mladimi
- organiziranja dela, poslovnih odnosov
- zagotavljanja kakovosti življenja starih.

Učna baza je večini študentov ustrezala glede realizacije njihovih pričakovanj. V dveh primerih učna baza študentu ni povsem ustrezala, ker svetovalci ni posvetil praktikantu dovolj svojega časa. Praktikant ni bil zadovoljen, ker ni dobil teoretske podlage o postopanju z mladostniki, čeprav je dobil vpogled v delo z mladostniki. Zelo nezadovoljna je bila študentka na učni bazi, kjer je po njenem mnenju šlo vse narobe od samega začetka: nihče ni vedel, da sploh pride; na učni bazi niso imeli pripravljenega programa, po katerem bi začela delati, opravljala je zgolj administrativna dela.

Rezultati ankete kažejo, da so študentje na praksi:

- dobili vpogled v organizacijo in delovanje učne baze,
- dobili vpogled v delo strokovnjaka socialnega delavca (9)

- dobili veliko teoretskega znanja (4)

- dobili specifična znanja (na področju duševnega zdravja, delu z otroki, o organiziranju dela, o vodenju, delu v šoli) (9)

- dobili vpogled v široko področje dela socialnega delavca (5)

- ocenili usposabljanje na učni bazi kot kvalitetno (npr. SOS) (2)

- seznanili so se z uporabniki, njihovimi pričakovanji in potrebami ter načini, kako upoštevati posameznikove specifične potrebe.

Študentom je bilo všeč, da:

- so aktivno sodelovali in prispevali svoj delež k življenju v instituciji

- so se dobro znašli in speljali projekt

- so pri delu črpali vsa znanja na določeno temo

- so se na učni bazi potrudili, čeprav je bilo delo birokratsko

- so spoznali novo področje socialnega dela, se naučili novih veščin

- je bilo delo dobro strukturirano

- je bilo delo raznoliko, zanimivo

- so uvedli mladinske delavnice

- so se sodelavci na učni bazi ob odhodu zahvalili za opravljeno delo

- so se na praksi veliko naučili.

Nezadovoljstvo v zvezi z delom na praksi:

- pogrešam uvodna usposabljanja (2)

- premalo prakse (2)

- premalo možnosti, da bi teorijo povezal s prakso (2)

- svetovalci si je vzel premalo časa

- študent ni dobil nobenih posebnih navodil v zvezi z delom

- delo ga ni preveč zanimalo.

Z *mentorskimi skupinami* so bili študentje v glavnem zadovoljni, ker so slišali izkušnje drugih na praksi, se seznanili s koncepti, na katere se odpira delo na praksi. Študentje višjih letnikov so radi sodelovali na intervizijskih skupinah. Veseli so bili, če se je mentor odzval in bil pripravljen odgovoriti na njihova vprašanja. Pripomba glede organizacije prakse je bila, da ne bi bili na eni in isti učni bazi več kot 3 ali 4 študentje, ker se čutijo oškodovane, če svetovalci za njih nima dovolj časa.

Na praksi je zelo pomemben tudi medsebojni delovni odnos s svetovalcem na učni bazi, sodelavci, mentorjem na šoli, kolegi na mentorskih skupinah.

Trditve, ki kažejo na dober odnos med stu-

dentom in svetovalcem:

- dobila sem absolutno podporo
- odlična svetovalka
- pozornost, naklonjenost svetovalke
- s svetovalko in učenci sem se zelo dobro

ujela

- s svetovalko sva sproti konstruktivno dograjevali najin medsebojni odnos

Odnos med študentom in svetovalcem oz. z osebjem na učni bazi:

- svetovalka ni imela dovolj izkušenj
- slabo vodenje
- izredno slabi odnosi v kolektivu

Dober odnos med mentorjem in študentom je, kadar:

- mentor ponudi dobra predavanja, na katerih dobiš motivacijo in zanimanje
- je mentor odprt, odgovarja za naša vprašanja, nasvete

Trditve, ki govorijo o tem, da se je uresničila želja po delu z ljudmi:

- moja pričakovanja o delu z ljudmi so se realizirala na praksi, ki sem jo opravljala
- dobil sem vpogled v delo z ljudmi
- realizirala se je moja želja naučiti se dela z ljudmi, jim pomagati
- manjka mi celosten pogled pri nekaterih predmetih, povezave med predmeti.

SKLEP

Z analizo rezultatov ankete sem skušala ugotoviti predvsem zadovoljstvo udeležencev v procesu izvajanja prakse. Vprašalnike je izpolnilo 40 študentov 4. letnika, 10 svetovalcev, prav toliko mentorjev. Da bi bila podoba glede izvajanja prakse bolj celostna, bi morala obdelati tudi vprašalnike mentorjev, vendar me je čas prehitel. Svetovalci na prvem mestu pričakujejo samoiniciativnost, samostojnost študentov; nesamostojnost študentov jih obremenjuje. Ker so zelo zaposleni, nimajo veliko časa. Predvsem je težko, če mora svetovalac skrbeti za veliko število praktikantov, zato študentje prosijo, da naj bo koordinator prakse pozoren, da svetovalac ne dobi preveč študentov na prakso. Veliko študentov se boji prevzeti odgovornost, ker ne zaupajo svojim sposobnostim. Nekateri si želijo samostojnosti in so veseli, če jim svetovalci zaupajo, sprejemajo njihove predloge, dopuščajo, da samostojno izvedejo kakšen projekt. Na drugo mesto svetovalci

postavljajo znanje in interes za delo, na tretje pa odnos do uporabnika. Mnenje svetovalcev je, da študentje vnesejo svežino, ker še niso obremenjeni z vso zgodovino primera, z odnosi v kolektivu. Svetovalci predlagajo predvsem: večji poudarek na usposabljanju študentov, prakso v strnjeni obliki, obveščanje vodstva pred prihodom praktikanta, poročanje vseh udeležencev v procesu prakse o delu, vsakoletno zaključno evalvacijo dela, nagrajevanje praktikantov za opravljeno delo in povrnjene stroške.

Rezultati anketiranja študentov kažejo, da so študentje pridobili v času prakse prav to, kar predpisujejo navodila v priročniku. Študentje pričakujejo kvalitetno uvodno usposabljanje, veliko teoretskega znanja, izkušenj, raznoliko delo, spoznavanje postopkov pri delu. Zadovoljni so, če dobijo vpogled v konkretno delo socialnega delavca tukaj in zdaj, v uporabo različnih metod in tehnik, v organizacijo dela. Spoznavajo življenjski svet uporabnika, njegove potrebe, osnove svetovalnega dela. Če dobijo dober vpogled v strokovno delo, se lažje odločijo, ali je to res tisto, kar jih zanima. Naučijo se prevzemati odgovornost za svoje delo. Želijo si podpore svetovalca, dobro vodenje, usmerjanje. Študentje se pri delu dobro počutijo, če imajo občutek, da se svetovalci trudijo, jim posvečajo dovolj pozornosti, povezujejo teorijo s prakso, jih spodbujajo, motivirajo za delo. Radi prevzemajo odgovornost za samostojno izpeljavo nekaterih nalog, vendar doživljajo frustracije, če se jim zdi, da niso nalogi kos ali da jim je naložena prevelika odgovornost. Študentje se v času prakse srečajo tudi s stiskami socialnega delavca.

Študentje so z delom na učni bazi v glavnem zadovoljni, le nekateri so pričakovali, da jim bo svetovalac posvetil več časa, da bodo dobili več teoretske podlage, več usmeritev, konkretnih navodil za delo.

Od mentorjev pričakujejo predvsem dobra predavanja na izbirnem področju, utemeljevanje teoretičnih konceptov pri delu. Mentor naj bo odprt, dosegljiv in pripravljen odgovoriti na različna strokovna vprašanja.

Pred opravljanjem prakse pogrešajo natančnejšo predstavitev organizacije (učne baze), projektov in dela. Nekateri študentje menijo, da imajo premalo možnosti izbire učne baze. Ugotovitev študentov je enaka ugotovitvi svetovalcev, da je treba dati več poudarka uvodnemu usposabljanju študentov. Študentje izražajo zadovolj-

stvo, da so dobili vpogled v delo z ljudmi in izvajanje pomoči.

Za študenta je zelo pomembno, če se mu v

času prakse posreči vzpostaviti soliden delovni odnos s svetovalcem, mentorjem, študenti v skupini in ne nazadnje v kolektivu.

LITERATURA

- L. BOHINC ŠUGMAN (2000), *Kibernetika spremembe in stabilnost*. Socialno delo 39 (2).
- D. in A. BRANDON (1992), *Praktični priročnik za ljudi s posebnimi potrebami*. Ljubljana: VŠSD, Pedagoška fakulteta.
- G. ČAČINOVIČ VOGRIČIČ (1999/2000), *Socialno delo z družino*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- S. DRAGOŠ (1997), *Politična zgodovina revščine na Slovenskem (I. In II.)*, Socialno delo, 36 (2): 125-135, 36 (3): 181-195.
- P. LUSSI (1990), *Sistemske nauke o socialnem delu*. Socialno delo 29; (1-3)
- V. MILOŠEVIČ ARNOLD (1997), *Uvod v socialno delo*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- J. RAMOVŠ (1995), *Slovenska sociala med včeraj in jutri*. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka
- B. STRITIH (1994), *Prispevki za študij socialnega dela*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- (1998). *Nova strategija pomoči v socialnem delu*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo (študijsko gradivo).

PROSTOVOLJNO DELO NA PODROČJU SOCIALNEGA VARSTVA

SKUPINA ZA SAMOPOMOČ

Kot izredna študentka 3. letnika VŠSD na smeri Management v socialnem delu sem opravljala prostovoljno prakso v društvu Boetika, praksa pa je potekala v Materinskem domu na Karunovi 16/b v Ljubljani. Za opravljanje prostovoljne prakse v Materinskem domu (v nadaljevanju MD) sem se odločila, ker sem tam že nekaj mesecev bivala s svojim otrokom. Moj namen je bil, da učinkovito organiziram matere, ki smo trenutno bivale s svojimi otroki v MD v skupino za samopomoč.

Tako smo skupaj pripravile projekt »Moji koraki v novo življenje«. Oblikovala se je skupina za samopomoč za matere, ki trenutno prebivajo s svojimi otroki v MD.

Projekt je razdeljen na več faz:

1. faza okrevanja
2. faza podpore
3. faza zbiranja relevantnih informacij – o delu, študiju, stanovanjih, mestih pomoči (zagovorništvu, pravno svetovanje, terapevtsko svetovanje)

4. faza učenja in uporabe kreativne komunikacije – ozaveščanje o osnovnih človekovih pravicah in načelih etike socialno varstvenega dela

5. faza izdelave življenjskega osebnega načrta.

Matere smo se sestajale enkrat tedensko po dve uri. Od šestih uporabnic smo tri sodelovale aktivno, ostale pasivno. Delovanje skupine je potekalo po fazah po načrtu od julija do septembra 2000.

Skupina je aktivno sodelovala v MD tudi z različnimi predlogi glede spreminjanja nekaterih pravil v MD o porabi donatorskih sredstev. Naše mnenje je bilo, da donatorji verjetno darujejo za nas matere in otroke, ki trenutno prebivamo v Materinskem domu, ne za nakup sredstev npr. računalnika, ki ga uporablja strokovno vodstvo MD, uporabnicam pa ni na voljo.

V septembru 2000 smo se intenzivneje poglo-

bile v reševanje stanovanjskega problema (prebivale smo knjigo *Pravica do stanovanja* urednice Srne Mandič, proučevale Nacionalni program socialnega varstva do leta 2005 itn.).

Rezultat proučevanj so bila nova spoznanja:

1. ko nam poteče bivanje v MD, nimamo možnosti novih izbir glede bivanja
2. imamo možnost izbiranja med starimi izbirami, ki so:

- vrnitev k bivšemu partnerju
- vrnitev k staršem
- najem stanovanja
- in »sprehajanje« iz enega MD v drugega.

Za pridobitev socialnega stanovanja ima večina izmed bivajočih v MD previsoke dohodke, za pridobitev neprofitnega stanovanja pa prenizke. Začasni nadomestni prostori v Ljubljani niso na voljo.

Aktivno sodelujoče smo v septembru zaključevale peto fazo našega projekta.

Nenačrtovano se je pokazala potreba po 6. fazi, ki smo jo strokovno poimenovali »konflikti interesov« med uporabnicami MD in strokovnimi delavci MD.

Na to fazo se nismo pripravljale, saj se je potreba pokazala šele z dogodkom, ki je bil zame posebna izkušnja, ki jo bom podprla s teorijo.

IZKUŠNJA »NOROSTI«

Odnosna dinamika, ki se je razvijala med skupino za samopomoč in skupino strokovnih delavcev MD, je bila zelo raznolika. Strokovni delavci so nas večkrat opozorili, da trenutno živimo v instituciji, ki ima svoja pravila. Me pa smo jih opozarjale, da so nekatera pravila zastarela, neuporabna, neetična in da je prav zdaj čas za spremembe. Imele smo tudi nekaj pripomb na vedenje zaposlenih do nas uporabnic. Zaposleni pa so svoje vedenje do nas uporabnic utemeljevali glede na naše vedenje do njih oziroma naše neupošte-

vanje pravil in neopravljene obveznosti. Tako smo imeli vsak svoj »prav« in nemogoče je bilo konstruktivno sodelovati. Uporabnice smo bile deležne kritike vodstva, prav tako pa je bilo vodstvo deležno naše kritike. Razvidna sta postala dva svetova kakovosti, ki naj bi kar nekaj ur preživela pod isto streho. Oba svetova sta se počutila ogrožena in napadena drug od drugega. S kritiziranjem smo drug drugemu ogrožali potrebo po moči in igrali igro »bitka za moč«.

Oktober sem od vodstva MD dobila odločbo, da se je moje in otrokovo bivanje v MD zaključilo. Imela sem mesec in pol časa, da si poiščem drugo bivališče. Pri izdajanju odločbe vodstvo ni upoštevalo členov zakona o upravnem postopku. Le zakaj bi jih? Nihče verjetno ni pričakoval, da bo neka uporabnica seznanjena, da ta zakon sploh obstoja.

Izbirala sem lahko med:

- pisanjem pritožbe na Ministrstvo,
- sprijaznjenjem z odločbo in iskanjem novega bivališča zase in za otroka.

Sprijaznila sem se z odločbo in iskala novo bivališče zase in otroka. Ko sem sprejela to odločitev, sem se počutila frustrirano. Čutila sem, da je moja odločitev napačna.

Zgodila se je izkušnja »norosti« – plesala sem z »walkmanom« na ušesih in se poskušala razbremeniti od pred izpitne napetosti. Gospo direktorico pa je zaskrbelo za moje duševno zdravje in je fizično intervenirala, nato pa zaradi resne skrbi za moje duševno zdravje poklicala še psihiatrično prvo pomoč.

Na dogodek ne moremo vplivati, na to, kar si mislimo o določenem dogodku, pa lahko. Od tega kaj sem si mislila o tem dogodku, je bilo odvisno samo moje duševno zdravje.

Vlogi, ki sva jo imeli, ne dopuščata uporabe nasilja niti pri gospe direktorici niti pri meni. Doživela sem fizično nasilje. Njeno sporočilo, da je bilo dejanje mišljeno kot pomoč meni, pa je v meni povzročilo občutek gnusa. Gnus je postal moja prava težava – s tem sem imela največ dela.

Moje prvo vprašanje, ki sem si ga postavila je bilo: »Kako mi lahko ta težava koristi?«

Vsak nenavaden odziv se lahko spremeni v priložnost za razvoj in zorenje. Torej sem se počasi sprijaznila z občutkom gnusa in ga nehala prikrivati s sekundarnimi občutki. Ko sem ga sprejela, sem dva dni zapovrstjo bruhal.

Ko mi je bila ponujena zunanja pomoč – na zahtevo gospe direktorice sem morala na obisk k

psihiatru – sem jo sprejela. Psihiater mi je ponudil prozac, da se stabiliziram. Lahko bi se »ga zadela« pod zdravniško kontrolo. Kako praktičen je ta naš svet! Za prozac se nisem odločila, ker mi je bila v tistem trenutku najbolj pomembna informacija o tem, kako se počutim. Iz te informacije sem razbrala, da v tem trenutku res nimam svojega življenja pod nadzorom. Narediti si moram načrt delovanja in izbrati vedenje, s katerim bom zadovoljevala svoje potrebe.

Prav nobene potrebe po selitvi iz MD nisem občutila. Prav narobe: v MD sem se počutila dobro, z ostalimi uporabnicami sem se dobro razumela, tudi naši otroci. Dobro sem se počutila v skupini za samopomoč, kjer se nismo samo učile in se ukvarjale z lastnimi travmami, ampak smo se tudi dobro zabavale.

Odločila sem se, da ostanem v MD, dokler mi ta pravica kot uporabnici pripada. Odločila sem se, da uporabim vse pravno-formalne poti (naredila sem vse, kar bi morala narediti takoj, ko sem dobila odločbo o odpustu iz MD), ki so mi na voljo, da to dosežem. In to sem dosegla. Z novo odločbo z ministrstva sva z otrokom bivala v MD do 31. julija 2001. Nove odločbe nisem dobila v roku, ki ga predpisuje zakon. Na novo odločbo sem čakala pol leta.

Odnos med menoj in gospo direktorico je ostal na razdalji in hladen. Osebo mi je to zelo koristilo, potrebovala sem mir, da sem uredila svoje misli o tem, kako ostati »nezapleteno vpletena« in delovati tako, da bo čim manj škode za vse.

Ker sem z otrokom bivala v MD brez odločbe, se mi ni bilo treba udeleževati skupinskih aktivnosti v MD, kakršne so tedensko čiščenje, skupni sestanki, delovne aktivnosti. Niti meni niti mojemu otroku niso pripadale določene bonitete, ki jih ponuja MD – enkrat tedensko skupno kosilo, enkrat tedensko sadje in vsakodnevni domski kruh, marmelada in maslo. Prav tako nisem bila deležna novoletnega darila v obliki Mercatorjevega bona za 10 000 SIT. Zelo lepo (in dvolično) pa se mi je zdelo, da je bil moj otrok povabljen na novoletno zabavo in deležen darila.

Kakor koli že, prostovoljno sem sodelovala pri raznih domskih aktivnostih in razmišljala, kako bom vzpostavila nov odnos z gospo direktorico in kakšen naj bi ta odnos bil. Kot »šefica«, ki je uporabila prisilo in grožnje in se očitno ni zmenila za potrebe uporabnice MD, je bila zadnja, ki bi jo postavila v svoj svet kakovosti. Prepričana sem, da tudi jaz nisem spadala v svet njenih kakovosti.

V sebi sem morala poiskati prostor za razumevanje, sočutje do nje. Pri tem mi je pomagalo znanje, ki sem ga pridobila na VŠSD, kjer študiram na smeri management v socialnem delu, in tudi znanje, ki ga pridobivam na modulih študija psihodinamike. Razumela sem, da je gospa direktorica verjetno samo zadovoljevala svojo potrebo po moči, a je njen način naletel na moje nesprejemanje. Veliko sem razmišljala tudi o dejstvu, da so tisti, ki so nasilni do drugih, v sebi zelo nemočni in potrebni pomoči. Kljub vsemu sem doživela občutek sočutja do gospe direktorice, ki pa še ni bil stabilen. Iz ravnotežja sem prihajala predvsem, ko sem razmišljala o tem, kako bedno je ta naš sistem urejen. Mislila sem si: vsakdo, ki ima malo formalne moči in diplomo, si lahko privoščijo v instituciji brezmejne eksperimente na uporabnikih. Seveda so me te moje misli samo jezile in me oddaljevale od mojega namena, da začutim vsaj nekaj sočutja do gospe direktorice.

Vsa odnosna dinamika, ki se je razvijala med nami uporabnicami in vodstvom MD je prinašala za vse nas sodelujoče izvrstno priložnost, izziv, da se soočimo vsak sam s seboj, s svojimi mislimi o vsem tem.

V skupini za samopomoč smo se med seboj veliko pogovarjale o tem, kako vsaka izmed nas različno doživlja isti dogodek. Primerjale smo svoje odzive na isti dogodek. Pogovarjale smo se o smislu življenja, o smrti – na to je vplival samomor ene izmed nas, ki ni bila dolgo z nami v MD. Po 14 dneh bivanja v MD se je s svojim otrokom preselila domov k staršem. Nekaj mesecev pozneje si je vzela življenje. Novica nas je vse zelo pretresla.

Za konkretno pomoč pri nadaljevanju odnosa z gospo direktorico sem si sama poiskala pomoč in jo ponudila tudi njej. Pri vzpostavljanju kakovostnega odnosa med menoj in gospo direktorico, pri vnašanju druga druge v svoj kakovostni svet je sodelovala dr. Gabi Čačinovič Vogrinčič. Zame osebno je bil že pristanek gospe direktorice na pogovore dovolj velik motiv, da jo vključim v svoj svet kakovosti. S pomočjo vseh teh dogajanj v MD mi postaja jasno, da sem še vedno preveč neposredna do tako imenovane avtoritete. Zanimivo se mi zdi, da z lahkoto uporabljam taktiko nekritiziranja in ne-obtoževanja, dokler sem v situaciji, kjer imam vlogo vodje. Dobro mi gre tudi v nasprotni smeri, vse dokler avtoriteta upošteva varnostno razdaljo, ko pa poseže v moj intimni prostor, pozabim na znanje in veščine in moja

vizija o sodelovanju propade. Očitno me na področju in iskanju odgovora na vprašanje: Kako kljub dogodku, ki mi ni všeč, ohraniti svojo namero, svojo vizijo ... čaka še veliko dela. Glede na to, da živim v družbi psihologije dražljaj-odziv, iskanja napak in kaznovanja, v družbi obtoževanja, kritiziranja, v kateri ljudje težko zaupamo drug drugemu, to ne bo lahko. Spreminjam lahko samo sebe. Z drugimi lahko sodelujem. Kakovost odnosa je zgrajena na sodelovanju, sodelovanje pa nastane na podlagi zaupanja. Svoj prispevek pri ponovnem vzpostavljanju odnosa med menoj in gospo direktorico ocenjujem kot zadovoljiv.

PROJEKT »MREŽA POMOČI«

Ne glede na spremljajoča dogajanja smo uporabnice, ki smo sodelovale v skupini za samopomoč, ustvarjalno sodelovale naprej, kar pomeni, da nam je uspelo kljub vsemu vzdrževati medsebojno zaupanje v našem »uporabniškem« timu.

Dve izmed uporabnic sta se po končanem bivanju v MD vrnila domov k staršem, ena pa se je vrnila v MD Postojna, od koder je prišla.

Aktivno sodelujoče v skupini za samopomoč smo skupaj s še nekaterimi člani društva Boetika sestavile projekt »Mreža pomoči« in ga marca 2001 prijavili na javni razpis Mestne občine Ljubljana. Projekt je bil sprejet in finančno podprt.

Namen in cilj projekta je, da se usposabljam o in usposabljam nove prostovoljce/prostovoljke za zbiranje sredstev za delno subvencioniranje najema stanovanj za matere in njihove otroke, ki jim je poteklo bivanje v Materinskem domu.

Poleg usposabljanja je naše delo tudi učinkovito predstaviti projekt že obstoječi socialno varstveni mreži in jo pridobiti za sodelovanje in podporo. Naš namen je projekt predstaviti tudi v drugih MD, Varnih hišah in podobnih socialno-varstvenih organizacijah.

Iz denarja, ki ga bomo zbrali od donatorjev, bomo subvencionirali tretjino najemnine za stanovanje materi in otroku, ki jima je poteklo bivanje v MD. Drugo tretjino subvencije za najemnino bo prispevala obstoječa socialnovarstvena mreža. Preostalo tretjino stroškov najemnine bo plačevala mati sama.

Pogoji za vključitev v projekt »Mreža pomoči« so:

- da mati s svojim otrokom začasno biva v MD in se ji bivanje izteka

- da je prostovoljno vključena v skupino za samopomoč
- da aktivno išče pomoč in rešitve iz svoje stiske
- da aktivno sodeluje kot prostovoljka pri realizaciji projekta
- da je seznanjena s sklepom projekta, da subvencioniranje najemnine pomeni, da tretjino najemnine prispeva sama iz svojega dohodka
- da je seznanjena s sklepom projekta, da je subvencioniranje najemnine začasna rešitev problema,
- da je pomoč v tej obliki predvidena za dobo do največ treh let.

Naše mnenje je, da program spodbuja uporabnice za čim večjo samostojnost pri iskanju izhoda iz kriznih situacij. V njem sodelujemo aktivno in nismo le pasivne udeleženke pridobivanja socialne pomoči. Program je dobra podlaga za uveljavljanje načela lastne odgovornosti.

S programom prispevamo k realizaciji ciljev nacionalnega socialnovarstvenega programa do leta 2005. Oblikujemo nov pristop za obvladovanje socialnih stisk; omogočamo odzivanje na potrebe po spremembah socialnega položaja mater in otrok, ki začasno bivajo v Materinskem domu. Želimo prispevati k razvoju prostovoljnega dela, solidarnosti, dobrotelčnosti in samopomoči ter povezavo vseh moči v enovit sistem socialnega varstva na nacionalni ravni. Naše mnenje je, da je program uporaben tudi za druge Materinske domove, Varne hiše in podobne socialnovarstvene organizacije.

Dosedanje aktivnosti:

- predstavitev projekta »Mreža pomoči« novim uporabnicam Materinskega doma na Karlovni 16 b v Ljubljani

- izdelava letaka projekta »Mreža pomoči«
- izdelava osnutka spletne strani projekta »Mreža pomoči«
- izdelava akcijskega načrta usposabljanja za nabiranje sredstev za uporabnice, ki so hkrati prostovoljke v tem projektu
- pisanje in pošiljanje dopisov za bodoče donatorje
- pisanje in pošiljanje ponudb za bodoče sponzorje
- predstavitev projekta »Mreža pomoči« socialnim delavkam uporabnic MD
- dogovor za predstavitev projekta na Socialni zbornici Slovenije
- vzpostavitev sodelovanja z nepremičninsko agencijo – v smislu iskanja ugodnih stanovanjskih ponudb
- predstavitev projekta svetovalnim delavcem, prostovoljcem, študentom in študentkam VŠSD
- v avgustu je potekalo usposabljanje za učinkovito pridobivanje donatorskih sredstev.

Naš naslednji korak je prijaviti projekt na program MLADINA v akcijo SKUPINSKA POBU-DA.

Tako na regionalni kot nacionalni ravni – in seveda še zlasti v nevladnem sektorju – je razpoznavnost posameznih interesov prepuščena predvsem samim interesnim skupinam. Primarna odločitev o posredovanju interesov pa je prepuščena izključno aktivnosti samih skupin. Skupine, kakršna je naša, potrebujejo podporo strokovnih delavcev, potrebujejo njihovo sodelovanje in razumevanje, ne glede na vsa človeška dogajanja. Zato je pomembno, da se uporabnice kot strokovni delavci učimo novih načinov komunikacije, vzpostavljanja in razvijanja sodelovanja drug z drugim.

Ines Kokalj

PROJEKTI DRUŠTVA BOETIKA

Društvo Boetika deluje na področju psihosocialne pomoči otrokom in mladostnikom v starosti od 5. do 25 leta. Društvo s svojimi programi sodeluje s strokovnimi svetovalnimi službami v vrtcih, osnovnih šolah, gimnazijah in drugih srednjih šolah, poklicnih šolah, dijaških domov, višjih, visokih šolami in fakultetah pri iskanju skupnih rešitev na področju vedenjske in učne problematike, pri čemer društvo nastopa kot zagovornik pravic in interesov otrok, učencev, dijakov in študentov.

PROJEKT IMPRO

Ines Kokalj je v šolskem letu 2000/2001 zaposlena prek javnih del kot sodelavka v procesu učenja in razvijanja samo-usmerjevalnih in samomotivacijskih sposobnosti in naravnosti učencev. Program se imenuje IMPRO (izobraževanje, motivacija, poučevanje, razumevanje, oblikovanje – kombiniranje, rekombiniranje, variiranje znotraj vzgojno-izobraževalne sheme). Namenjen je vsem otrokom in mladostnikom osnovnih šol, posebno tistim z učnimi in vedenjskimi težavami.

Izvajalec vzpostavi socialnodelavski odnos in se dogovori z otrokom, starši, učiteljico, svetovalno službo šole in z obstoječo mrežo pomoči za vključitev zaposlene osebe, prostovoljca oz. prostovoljko v konkretno pomoč otroku (»tukaj in zdaj«) pri doseganju vzgojnoizobraževalnih ciljev. Društvo Boetika sodeluje pri ustvarjanju razmer znotraj šole in ozavešča starše k uresničevanju pravic staršev. Izdelali smo informacijski letak »Pravice staršev v osnovni šoli«.

Del delujočega programa je tudi redno izvajanje mesečne supervizije za vse akterje, ki so vključeni v ta program.

Projekt ponuja ustrezno pomoč otrokom v začetni fazi doživljanja težav. Zaposleni je usmerjen k iskanju otrokovih sposobnosti, spretnosti, moči, »notranjih resursov« (samo-usmerjevalnih

in samo-motivacijskih sposobnosti in naravnosti učenca). Zaposleni prostovoljec, prostovoljka spodbuja, ustvarja motivacijsko vzdušje, »energizira« učenje, zabeleži uspešne okrepitve, ki vodijo k zaželenemu cilju. Rezultate iščemo v smeri odpravljanja težav, v smeri odkrivanja novih poti.

Posebnost programa je, da je zaposleni prostovoljec ali prostovoljka navzoč, navzoča pri pouku in pomaga otroku pri učinkovitejšem doseganju vzgojno izobraževalnih rezultatov pri predmetu, kjer ima težave (»konkretno«, »osebno«, »tukaj in zdaj«). Prostovoljec, prostovoljka pomaga učencu s težavami, da je vključen v delo pri pouku in učinkoviteje sodeluje med poukom.

V program nameravamo vključiti prostovoljce in prostovoljke Visoke šole za socialno delo. Za vključitev v program prostovoljec ali prostovoljka opravi 15-urno usposabljanje, ki ga pripravi društvo Boetika. Usposabljanje vsebuje osnove kreativne komunikacije, aktivnega poslušanja in vedenjskega pristopa. Usposabljanje je finančno podprla Mestna občina Ljubljana (Urad za mladino).

S projektom IMPRO uspešno sodelujemo na Osnovni šoli Majda Vrhovnik v Ljubljani. Skupaj s strokovno šolsko svetovalno službo iščemo rešitve iz težav, ki se dogajajo.

Za šolsko leto 2001/02 smo v programu šolskih interesnih dejavnosti za učence nižjih razredov osnovne šole pripravili delavnico »Spoznavam sebe, spoznavam svoje vedenje«.

PROJEKT PISANICA

Izvajali so ga izredni študentje VŠSD po vodstvom mentorice in svetovalke Nike Cigoj na Osnovni šoli Danile Kumar. Namen projekta je bil prav tako kot pri projektu IMPRO usmerjen k iskanju otrokovih sposobnosti, spretnosti, moči, »notranjih resursov«. V projekt so bili vključeni

otroci do drugega do četrtega razreda na pobudo svetovalke, ki ima velike zasluge, da se je projekt obdržal na šoli. Njeno sodelovanje nam je bilo v veliko pomoč. Imela je pomembno vlogo pri dogovarjanju in sodelovanju z učiteljicami, ravnateljem in starši. Povezava in medsebojno sodelovanje mreže pomoči sta zelo pomembna. Zaželeno je, da se vsi člani mreže medsebojno spodbujajo in skupaj iščejo rešitve pri nastajajočih težavah, ne pa da se zavirajo. Na tem mestu se zahvaljujeva socialni pedagoginji šole Urši Marn, ki je zelo dobro opravila vlogo koordinatorke.

Otroci so lahko v prostorih šole doživljali šolo še drugače. Vsak otrok je lahko sodeloval pri različnih aktivnostih in našel, kje je dober in dobiva podkrepitve ne le od prostovoljcev in prostovoljk, ki so prihajali tedensko, temveč tudi od sošolcev, prijateljev. Cilj projekta je bil tudi kakovostno preživljanje prostega časa. Upoštevali smo želje otrok. Nekateri so predlagali aktivnosti in se za srečanje tudi posebej pripravili. Sami smo predlagali risanje na temo prebrane pravljice, prinašali smo različne pobarvanke, ki smo jih poiskali na internetu in natisnili. Hit sezone so bili telebajski. Pri dramskih uprizoritvah so nekateri otroci pokazali velike igralske in režiserske sposobnosti. Prostovoljci smo bili presenečeni nad sposobnostjo imitiranja. Predstavitve nas je pritegnile, tudi sami smo prevzemali različne vloge in se nasmejali. Zelo uspešno je potekal kviz; otroci so se razdelili v dve skupini in se pomerili med seboj. Kviz so otroci vzeli zares in se zelo potrudili. Namen prireditve je bil, da se naučijo medsebojnega sodelovanja in se še bolj povežejo. Prostovoljci smo ugotovili, da otrokom zelo manjka gibanje. Opažanje je bilo potrjeno, ker so otroci pokazali veliko zanimanje in sposobnost za igranje košarke. Pogovarjali smo se tudi o tem, zakaj se niso vpisali na trening, pa so povedali, da so že bili vpisani nanj, vendar so ga opustili, ker so se preveč topli med seboj in niso nič igrali košarke. Organizirali smo še zaključno srečanje, kjer so otroci predstavili staršem eno najbolj priljubljenih aktivnosti. Za primer dežja smo pripravili tudi kviz, ki ga nismo izpeljali. Staršem smo ponudili, da bi skupaj z otrokom predstavili svojega otroka, potem pa bi naredili lepljenko, tako da bi bili vsi otroci vseh treh skupin predstavljeni na skupnem ogromnem papirju, ki bi ga razstavili v šolskem hodniku. Starši, ki so bili povabljeni na srečanje v popoldanskem času, niso bili zainteresirani za aktivnost, ker jim je bolj

ustrezala pasivna vloga, zato nismo vztrajali. Ponudili smo jim, da bi otroke pripeljali tudi zadnji teden avgusta na podobne aktivnosti: plavanje v bazenu, sprehodi, izleti, da bi bil vstop v šolo »mehkejši«, vendar niso prijavili otrok. Projekt Poletne dogodivščine je tako v šolskem letu 2000/2001 propadel.

V času sodelovanja s šolo Danile Kumar smo imeli začetni sestanek s starši, kjer smo predstavili projekt, vmesni sestanek s starši enega otroka, ki je bil zelo nemiren ter je prišel v konflikt z učiteljico, in zaključno prireditev s starši. Z nekaterimi starši se sploh nismo uspeli srečati, drugi so pokazali zanimanje in so po zaključeni aktivnosti redno prihajali iskat otroka in so tudi spregovorili besedo ali dve o njem. Želeli smo, da bi o otrocih, vključenih v skupino, pogovorili z vsemi učiteljicami. Sestanka sta se udeležili dve učiteljici. Zanimivo je bilo, da smo imeli o nekaterih otrocih različna mnenja in spoznali smo, da se nekateri drugače vedejo med poukom kot pri naših bolj svobodnih aktivnostih, po drugi strani pa, da učiteljice na določene otroke gledajo z drugačnimi očmi kot mi. Ocenjujem, da je bila izmenjava mnenj koristna.

Med otroki in nami se je vzpostavila prijateljska klima. Vsakega člana je skupina pogrešala. Na začetku je število otrok upadalo, ker zaradi drugih aktivnosti niso imeli dovolj časa. Projekt je začel delovati v letu 2000/2001 in je imel tudi nekaj začetnih težav, ki smo jih reševali sproti. Mimogrede smo zvedeli, da nekatere učiteljice naših otrok prihajajo v zbornico boljše volje in nimajo več toliko pripomb o vedenju učencev.

V šolskem letu 2001/2002 si želimo več tvor-nega sodelovanja s starši in učitelji v skupnih prizadevanjih za dobro otrok.

Sedaj se dogovarjamo za sodelovanje v šolskem letu 2001/2002. Dobra povratna informacija o našem delu je že to, da se je socialna pedagoginja sama od sebe javila po počitnicah in me vprašala, kako bo z našim sodelovanjem naprej.

PROJEKT

DELOVANJE PROSTOVOLJCEV PRI ZMANJŠEVANJU POSLEDIC REVŠČINE IN SOCIALNE IZKLJUČENOSTI OTROK

To je bila nadaljevalna delavnica, ki je potekala v prostorih Mednarodnega centra za upravljanje podjetij v družbeni lasti na Dunajski 104 v Ljub-

ljani. Po uvodnem predavanju gospe Marije Kavkler z naslovom *Izobraževanje in revščina* so se udeleženci razdelili v dve skupini in pričeli delo v delavnicah. Udeleženci in udeleženke so bili iz različnih krajev Slovenije, ki delujejo v projektu bodisi kot mentorji prostovoljcem, prostovoljci, svetovalci v šolskih svetovalnih službah, ali pa kot psihologi, socialni pedagogi in socialni delavci. Prostovoljci, ki sodelujejo v tem projektu, so člani različnih društev, zavodov, skupin, ki s svojimi programi usposabljaajo prostovoljce za učno pomoč učencev v osnovnih šolah in srednjih šolah.

Delavnice Učna pomoč prostovoljcev se je udeležilo 12 udeležencev. V uvodnem delu delavnice sva na kratko predstavili društvo Boetika in delujoča programa Pisanica in IMPRO. V obeh programih sodelujejo prostovoljci, ki so večinoma študentje VŠSD različnih letnikov in opravljajo prostovoljno prakso v študijskem programu. Prostovoljci, ki se odločijo za opravljanje prostovoljne prakse v društvu Boetika, se pred začetkom dela udeležijo usposabljanja za delo z otroki v osnovnih šolah.

V nadaljevanju delavnice smo se udeleženci in udeleženke razdelili v tri skupine. Pričeli smo z 20-minutnim *brain-storming* (nestrukturiranim podajanjem misli) na temo Učna pomoč prostovoljcev. Iz vsake skupine smo izbrali poročevalca, ki je beležil delo male skupine in poročal o rezultatih. Navajava nekatere sklepe:

- prostovoljec naj se postavi na stran otroka (zagovornik, zaveznik)
- otroku, ki ima težave, je treba ponuditi pomoč že na nižji stopnji OŠ
- poudarek je na sodelovanju mreže pomoči (učitelji, starši, prostovoljec)
- strokovnjaki v svetovalnih službah bi morali imeti več svobode pri odločanju
- različni profili zaposleni v svetovalni službi bi morali medsebojno sodelovati pri iskanju rešitev za otroka,
- motiviranje otrok iz višjih razredov za pomoč mlajšim,
- poglobljanje informacijskega pretoka med osnovnimi šolami in ponudbami nevladnih organizacij
- otrokom približati drugačnost in spodbujanje sprejemanja drugačnosti

• otrokom pokazati, da ni nič narobe, če se zmotijo, ker nihče ni nezmotljiv in se tudi na napakah učimo.

Drugi del delavnice je bilo delo na sebi (samorefleksija prostovoljca). V ta nam smo izdelali slikovno predlogo, ki na levi strani drevesa znanja opisuje lastnosti, ki zavirajo, na desni pa lastnosti, ki spodbujajo znanje in ustvarjalnost. Vsak udeleženec delavnice si je izbral po tri iz ene in druge strani in povedal skupini, katere lastnosti so zanj značilne. Vaja spodbuja samorefleksijo in jo je dobro ponoviti vsake tri mesece. Ugotovitve spodbujajo učinkovitejše delo, ker ozaveščamo, kje lahko spreminjamo, kar lahko, in sprejemamo tisto, česar ne zmoremo spremeniti.

Zadnja vaja na delavnici je bila Metoda osnovnih korakov pogovora. V manjših skupinah smo si med seboj razdelili vloge starš-otrok-prostovoljec (opazovalec) in s pomočjo metode osnovnih korakov poskušali voditi pogovor. Ključna vprašanja te metode so:

- kaj hočeš (skupaj postavimo cilje)
- kaj delaš (ukrepi, ki so potrebni na poti do cilja)
- kaj zaznavaš (opažanja)
- kaj doživljaš (registracija)
- kaj misliš (oblikovanje stališča).

Na koncu vaje je vsak izmed nas podal refleksijo doživljanja svoje vloge v igri. Čas delavnice je hitro minil in delovno vzdušje v skupinah je bilo prijetno in sproščeno. Vsak izmed nas se je imel možnost vživeti v svojo vlogo in potem poročati o svojih doživetjih v vlogi, ki jo je imel, in o težavah, s katerimi se srečuje pri svojem delu. Ocenjujemo, da je bila izmenjava mnenj in spoznanj vseh udeležencev delavnice zelo koristna za vsakogar izmed nas za naša nadaljnja razmišljanja delu, konkretizacijo idej in raziskovanje. Delavnica je pripomogla k motivaciji in premostitvi težav, ki se porajajo pri delu. Veselimo se naslednjih tovrstnih srečanj.

Dosedanje delo pri društvu Boetika ocenjujemo kot pozitivno, zelo raznoliko. V enoletnem delovanju smo se izobraževali, prijavljali projekte, čeprav je treba večino dela opraviti prostovoljno. Rezultati dela nam dajejo spodbude za nadaljnje delo, ki je včasih težko, vendar ga z dobro voljo, upanjem in medsebojno podporo zmoremo.

Nika Cigoj Kuzma, Ines Kokalj

DAVID BRANDON
(1941–2001)

Težko se je posloviti od prijatelja, še zlasti če odhaja za vedno. Vemo, da smo izgubili veliko, a le s težavo povemo, kaj.

David Brandon ni bil samo prvovrsten socialni delavec in profesor socialnega dela, bil je tudi zen menih, psihoterapevt, novinar in publicist, igralec šaha in ragbija; bil je uporabnik socialnega dela in služb duševnega zdravja, hkrati pa tudi borec za pravice uporabnikov, aktivist in zagovornik. Bil je Anglež, ponosen na svoje delavsko poreklo in severnjaški naglas, hkrati pa tudi kozmopolit, pripravljen sprejeti druge kulture in ljudi.

David je bil vedno kontroverzen in provokativen. Njegova predavanja so skoraj vedno razdelila ljudi na dva tabora – pristaše in nasprotnike. Predaval je v stilu pridigarja – angažirano, s primerami in zgodbicami. Bil je pripovedovalec. Sam je nekoč rekel, da je mogoče na vsako temo povedati zgodbo, anekdoto.

Kot predavatelj je trkal na vest svojega občinstva in izzival njihova čustva. Njegovi nastopi so bili vehementni, dramski. Poklica igralca ni nikoli opravljal, a na predavanjih je to bil. Zgodbe in šose je govoril doživeto, da bi ganil poslušalca, a hkrati smo vedeli, da igra. Bil hkrati prepričljiv in nas puščal v neeveri. V prijateljskih in intimnih pogovorih pa je bil prijeten, sočuten in pozoren sogovornik, pa naj je šlo za pogovore o zasebnih, strokovnih, organizacijskih ali načelnih vprašanjih. Žal je preveč ljudi v njem videlo učitelja, duhovnega vodjo in guruja ali pa provokatorja, ga hvalilo ali grajalo, občudovalo ali se ga balo, ker je bil človek, ki ruši ustaljene obrazce in vrednote. Zid občudovanja ali nerazumevanja je deloma ustvarjal sam, s svojim nastopom in karizmatičnostjo, deloma pa so ljudje od njega to pričakovali in se mu niso hoteli približati. Pogosto je ostal sam v množici častilcev.

V Slovenijo, v slovensko socialno delo in delo z ljudmi, ki doživljajo duševno stisko in ki imajo težave pri učenju, je vnesel veliko novosti in novih pogledov. Bil je eden od predstavnikov radikal-

nega socialnega dela, družbeno kritičnega in usmerjenega proti krivicam, ki se dogajajo ljudem zaradi sistema izkoriščanja, izključevanja in poniževanja. Vedno znova nas je opozarjal na družbene razsežnosti človeške stiske, na to, da ljudje, s katerimi imamo opraviti, niso krivci, temveč žrtve, na njihovo podrejenost in odvisnost, ki je strukturna, ne pa posledica njihovih pomanjkljivosti in napak. Opozarjal je na to, da je krivda izključevanja na računu tistih, ki izključujejo. Gluhi in nemi se ne bodo nikoli naučili govoriti z govorjeno besedo, sami pa se lahko naučimo govoriti z jezikom kretenj.

Ni ostal pri moraliziranju, bil je delavec in je vedno iskal tudi praktične odgovore na ta vprašanja. Širil je novosti in njegova zasluga je, da smo pri nas vpeljali nekatere bistvene novosti. Konkretno nam je na primer pokazal, kaj pomeni normalizacija oziroma prevrednotenje socialnih vlog, ki smo jo teoretično že poznali. Pokazal nam je, kako ta načela delujejo v praksi in kako jih je mogoče uporabiti v konkretnih okoljih. Seznanil nas je z individualnim načrtovanjem skrbi oziroma samostojnega življenja. Prvi nam je predstavil pojem in načine neposrednega financiranja oziroma sistem posrednikov (brokerjev) storitev, seznanil nas je z McGeejevo metodo nežnega učenja in še marsikaj drugega.

Ko je širil novosti in pomagal pri inovacijah, si jih ni lastil, pač pa jih je vedno obogatil na sebi lasten način. Individualizirano načrtovanje oziroma načrtovanje skrbi, na primer, je lahko povsem birokratski postopek. Način, kakor ga je postavil David, je človeški, potrebe in želje človeka spoznamo iz njegove življenjske zgodbe in situacije, ne pa iz spiska vnaprej postavljenih kategorij in postavk. Le na ta način se izognemo prefabriciranim, konfekcijskim odgovorom in ustvarimo storitve, ki resnično odgovarjajo posamezniku.

Davidov humanizem ni bil nikoli abstrakten. Pri njegovem delu je bila vedno prisotna utopična

vizija, ki jo je spremljala pragmatika prvih korakov, potrebnih, da jo dosežemo. Spomnim se, ko je navedel primer svojega kolega: V procesu de-institucionalizacije neke ustanove za duševno prizadete v Angliji je moral socialni delavec narediti individualni načrt za samostojno življenje v skupnosti za moškega srednjih let, ki je večino svojega življenja preživel v raznih ustanovah. Ko sta se dobila, sta se pogovarjala o tem, kako bo živel. Poleg tega, kje bo živel, sta govorila tudi o tem, kaj bo delal. Odgovor sogovornika je bil, da bi rad postal predsednik vlade. Čeprav za to delovno mesto ni zahtevana posebna bistrost, bi bil tipični odgovor socialnega delavca, da naj bo človek realen, naj vendar opusti nerealne in neuresničljive želje in začne govoriti o tem, kar je zares na voljo, se pravi, naj se odloči, ali bo raznašalec časopisov, pomivalec posode, sestavljaavec kemičnih ali kaj drugega iz železne ponudbe del za »duševno prizadete«. Ne, odgovor socialnega delavca je bil: »Prav, poglejva, kaj morava najprej storiti.« Ugotovila sta, da je prvi korak, ki ga morata storiti, da se vpiše v eno izmed parlamentarnih strank, saj mora biti v Veliki Britaniji predsednik vlade član ene od teh strank. Človek se je vpisal v lokalno podružnico stranke na oblasti in zgodilo se je nekaj, kar je pri preselitvi iz ustanove v skupnost najtežje doseči. Socialno delo namreč lahko priskrbi stanovanje, hrano, zaposlitev in denarno podporo, veliko težje pa prijatelje. V tem primeru pa je bilo tako, da je človek z vestnim sodelovanjem na sestankih, požrtvovalnim raznašanjem propagandnega materiala srečal ljudi, ki so ga cenili in se z njim družili tudi po sestankih in mimo njih. Ta Davidova zgodbica nas ne uči samo o nepotrebnem napuhu socialnih delavcev, temveč tudi o tem, kako v imenu realističnosti, izvedljivosti, kastriramo želje svojih sogovornikov, s tem pa onemogočimo tudi eno izmed bistvenih orodij socialnega dela – željo. Realnost je tako močna, da ne potrebuje zagovornika, naši sogovorniki pa pogosto potrebujejo nekoga, ki jim bo omogočal stvarnost preskusiti.

Svoj stvarni humanizem je pokazal tudi v tem, da je pogosto poudarjal, da je moč socialnega dela ravno v tem, da je usmerjeno ne samo v tekst, temveč tudi v kontekst, pa ne samo na tak način, da nam omogoči razumevanje dejanj in besed, temveč da je to tudi polje intervencij socialnega dela. Kot primer je nekoč povedal zgodbico o človeku, ki je boljčal v vodo. Neki odpuščeni prebivalec psihiatrične ustanove je živel na obali enega

izmed angleških kanalov. Cele dneve je stal tam in gledal v vodo pred seboj. Čeprav ni nikomur nič naredil, so se ženske iz soseske nad njim in njegovim početjem zgražale in se ga bale. Pritoževale so se socialnim službam. Socialni delavec, ki je bil zanj odgovoren, je razmišljal, kaj naj stori. Nazaj ga ni mogel poslati, lahko bi ga napotil na psihoterapijo, a ne glede na stroške bi bil rezultat zelo negotov. Potem se je spomnil, da natanko isto stvar vsak dan počne na tisoče, celo milijone ljudi. Kupil mu je ribiško palico. Maksimalna pedagogike, da je bolje ljudi naučiti loviti ribe, se v socialnem delu spremeni v maksimo, da ljudje potrebujejo ribiško palico.

Kar je najpomembnejši nauk Davida kot učitelja in kar bomo najbolj pogrešali, je, da je živel, kar je govoril. Zanj je bilo pri socialnem delu najvažnejše postati in ostati človek. Ravno tako kakor velja za uporabnike, da so najprej ljudje, velja to tudi za strokovnjake, in to je tudi glavno orodje našega dela. Izogibati se svoji človeškosti je ovira za socialno delo. David se ni le zavzemal, naj gredo ljudje iz zaprtih ustanov, temveč jih je tudi konkretno gostil, se pravi, da so skupaj z njim živeli. Kar je govoril, je živel in pri tem nam je bil zgled. Odsotnost tega zgleda bo velika izguba za socialno delo.

Njegova neposrednost in človeškost, zagovorniška naravnost pa mu dostikrat ni bila v prid. Sam je nekoč dejal, da terapevti za novo leto dobijo bonboniere in čokolade, zagovorniki pa v najboljšem primeru take, ki so začinjene s strihninom.

Bolečina je bila sestavni del njegovega življenja. Veliko je je sam doživel, včasih pa tudi – neposreden in kompleksen, kakršen je bil – drugim prizadejal. Govoril je, da je bolečina eden od bistvenih momentov socialnega dela, a o njej v socialnem delu, pa tudi v drugih podobnih poklicih, ki se ukvarjajo s človeško stisko, zelo malo govorimo in se je izogibamo. Ko je poiskal na medmrežju članke o bolečini, je našel le peščico takih, ki niso bili o anesteziji. Nobenega na področju socialnega dela.

Sestavni del njegovega življenja in dela je bil po drugi strani humor. Ne samo, da je bil duhovit predavatelj in sogovornik in da je bil smeh stalnica njegovih nastopov, bil je tudi hudomušen in nagajiv. Nekoč, ko je bil predstojnik oddelka za socialno delo, mu je šlo na živce, da so njegovi kolegi na tedenskih sestankih, ki so bili po naključju na dan, ko so prejeli Social Work Today,

tednik socialnega dela, na sestankih brali to revijo. Tako je nekoč prišel dovolj zgodaj, da je pobral iz poštnih predalov revije in vsem v sredico vstavil playboyevsko nagico.

Humor je bil zanj ena od bistvenih sestavin socialnega dela. S šalo, ki je lahko bila še tako neumna in na pogled neumestna, je lahko sogovornika razorožil in ustvaril situacijo, ki je bila bolj pregledna in manj obremenjujoča, zlasti pa manj brezizhodna. *Spomnim se, ko smo se nekoč v Polju pogovarjali z uporabnikom, ki je sicer želel oditi iz bolnišnice, a je vedno znova našel razloge, da tega ne more storiti, da je njegovo življenje težko in da ni mogoče nič narediti, da bi bilo boljše.*

Zadnja v nizu pritožb je bila: »Veste, mi je zelo težko živeti ... res, imam problem ... sem biseksualec ...« David se je naredil, kot da ni dobro slišal: »A bicikel?!« Težko bi se človek spomnil bolj butaste domislice, pa vendar bila je zelo smešna. Humor omogoči, da ustvarimo distanco, da prek ironije vidimo sebe drugače; odpravi usodnost posledic, hkrati pa nam omogoči, da smo zelo neposredno in angažirano zraven.

Izguba in žalost, ki ju občutimo, sta veliki. Absurdnost Davidove smrti deluje ko zenovski koan – prepričan sem, da se David z nami smeje. Če že ne svoji smrti, pa svojemu življenju.

Vito Flaker

Vito Flaker

PROSTOVOLJNO DELO: DELO ZA DRUGE IN ZASE

Izr. prof. dr. Vito Flaker je predavatelj na Visoki šoli za socialno delo Univerze v Ljubljani in dekan šole.

Prostovoljno delo je iznajdba 20. stoletja in se bistveno razlikuje od dobrodelništva prejšnjih obdobj, saj ne gre več za dejavnost vladajočih elit, temveč za angažirano sodelovanje zlasti mladih pri reševanju nekaterih družbenih problemov. V Sloveniji se je razvilo predvsem kot odgovor na protislovja profesionaliziranega in zbirokratiziranega delovanja institucij na področju družbenih dejavnosti. Dejavnosti, ki jih poimenujemo prostovoljno delo, so različne in imajo več dimenzij. Lahko imajo formalen ali neformalen okvir, lahko so namenjene konkretnim osebam ali abstraktnim prejemnikom pomoči, lahko so organizirane kot ponavljajoče se dejavnosti ali enkratne akcije, lahko jih opravljamo zase ali za druge. Čar prostovoljnega dela je ravno v tem, da je tisto, kar opravljamo za druge, lahko tudi delo zase. Mezdno delo dominira prostovoljnemu delu, čeprav je slednje neplačano, nepoklicno in namenjeno koristi drugih. Vendar ima prostovoljno delo kljub instrumentalnim in utilitarnim razsežnostim tudi estetsko in etično razsežnost, če posreduje v razmerjih moči med strokovnjaki in njihovimi uporabniki.

Ključne besede: delo v senci, neformalni sektor, plačilo, moč.

Jože Ramovš

PROSTOVOLJSTVO PRI DELU Z LJUDMI IN ZA LJUDI

Izr. prof. dr. Jože Ramovš, antropolog in socialni delavec, je predstojnik Inštituta Antona Trstenjaka in predavatelj na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani.

Članek, ki želi celostno prikazati sodobno socialno prostovoljstvo, izhaja iz avtorjevih spoznanj o socialnoimunskem sistemu samopomoči in solidarnosti; ugotavlja, da je prostovoljstvo specifična sodobna oblika solidarnosti, v veliki meri pa tudi samopomoči. Najprej kritično analizira primernost pojma prostovoljno socialno delo in predlaga njegovo izboljšavo v besedi prostovoljsko socialno delo. Sledi vsebinski prikaz in definiranje sodobnega postmoderne prostovoljstva. Dokaj obširno razčleni nekatere dileme poklicne pomoči ljudem v stiski v luči komplementarnosti prostovoljskega socialnega dela, nato pa patologijo pri delu z ljudmi in za ljudi in poklicno higiensko zaščito pred njo. Sledi prikaz razlogov za sodobno prostovoljstvo. Specifično prostovoljsko organizacijsko paradigmo, ki se razlikuje od profesionalne, prikaže v vseh fazah prostovoljstva: pri pridobivanju prostovoljcev, pri njihovem usposabljanju, izvajanju prostovoljskega dela in akcij ter pri skrbi za ohranjanje prostovoljske kondicije. V zadnjem delu članka je aplikativno prikazanih nekaj spoznanj iz bogate prakse s prostovoljstvom na področju socialne gerontagogike.

Ključne besede: prostovoljstvo, solidarnost, samopomoč, socialni imunski sistem, poklicna higiena.

Charles A. Elmet

NEFORMALNI OSKRBOVALCI STAREJŠIH ODRASLIH OBREMENTEV OSKRBOVALCEV IN PREDNOSTI SKUPIN ZA SAMOPOMOČ

Dr. Charles A. Elmet je docent za socialno delo na Univerzi v Washingtonu Tacoma in izredni docent za socialno delo na Šoli za socialno delo Univerze v Washingtonu (Seattle).

Skrb za oslabele starostnike v veliki večini izvajajo neformalni oskrbovalci, npr. partnerji, hčerke in snahe. Zahteve oskrbovanja lahko pripeljejo k različnim obremenitvam, vključno s telesnimi, psihološkimi oz. čustvenimi, socialnimi in finančnimi. Pokazalo se je, da podporne skupine za

neformalne oskrbovalce učinkovito pomagajo oskrbovalcem, da se bolje počutijo, izboljšajo odnose z oskrbovanci, zmanjšajo depresijo in tesnobo in konec koncev zmanjšujejo število hospitalizacij. Podporne skupine lahko vodijo profesionalci ali sami prostovoljci in se lahko osredotočijo na specifične bolezenske procese (npr. Alzheimerjevo bolezen), ali pa so odprte za oskrbovalce starejših ljudi nasploh.

Ključne besede: oskrbovalec, breme, podporne skupine, starejši.

Bojana Mesec

NOVA GENERACIJA PROSTOVOLJCEV, KI PRIHAJA

Mag. Bojana Mesec je asistentka stažistka na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani pri predmetu neprofitne organizacije.

Nova tehnologija in novi načini komuniciranja povezujejo ljudi in organizacije. Z njimi si pridobivamo nova in nova znanja, privzemamo pa tudi nove tehnike in metode, ki so se izkazale za boljše, hitreje in učinkovitejše. Vendar spremembe terjajo težko delo. Uporaba nove tehnologije zahteva investicijo v opremo, ljudi z znanjem, usposabljanje oziroma izobraževanje in ne nazadnje voljo za napredek. Neprofitne organizacije, javne in zasebne, so zelo skromno in zastarelo opremljene za delo, ki ga opravljajo. Medij (informacijski), ki ga je prav tako prinesla globalizacija, je spremenil delovanje tako profitnih kakor neprofitnih organizacij, vendar so predvsem zaradi pomanjkanja sredstev neprofitne organizacije ta izziv pustile za seboj. Edini način za neprofitne organizacije je torej, da sprejmejo tehnološki izziv na stopnji, ki ga dosega profitna sfera. Z drugimi besedami, neprofitnost mora postati podjetniška v tolikšni meri, da bo lahko s svojo socialno in humano miselnostjo enakopravno komunicirala s profitno naravnano družbo in se odzivala na njene potrebe.

Ključne besede: virtualno prostovoljstvo, virtualna identiteta, skupnost, nove tehnologije.

Leonida Kobal

»ZLIMAM SE Z LJUDMI«

UGOTAVLJANJE TERAPEVTSKIH UČINKOV PRI PROSTOVOLJCIH Z VIDIKA TEORIJE NAVEZANOSTI

Mag. Leonida Kobal je mlada raziskovalka na Visoki šoli za socialno delo.

V članku avtorica prikaže nekaj ugotovitev raziskave o terapevtskih premikih pri prostovoljcih, ki so se udeležili poletnega socioterapevtskega tabora 2000 Društva za psihosocialno pomoč in prostovoljno delo Odmev. V procesu sodelovanja na socioterapevtskem taboru, ki zahteva intenzivno udeležnost v odnosni mreži, se pri posameznikih bolj izrazijo implicitni, nezavedni vzorci vzpostavljanja odnosov večje medosebne bližine, ki jih lahko razlagamo in razlikujemo z vidika Bowlbyjeve teorije navezanosti. Avtorica predstavi vir teorije navezanosti, raziskovanje navezanosti v otroštvu, model stilov navezanosti v odraslosti in pomen teorije navezanosti za pomagajoče poklice. Na empirični ravni ugotavlja, da se pri večini prostovoljcev, glede na njihov prevladujoči stil navezanosti, kažejo pozitivni oz. terapevtski premiki na in po taboru.

Ključne besede: socioterapevtski tabor, prostovoljci, osebnostna rast, stili navezanosti, implicitne odnosne sheme, pozitivni terapevtski premiki.

Nino Rode, Melita Žontar

PROSTOVOLJCI PRI DELU Z ZASVOJENIMI

PRIMER CENTRA ZA ODVISNOSTI KRANJ

Mag. Nino Rode je asistent za metodologijo raziskovanja s statistiko, Visoka šola za socialno delo Univerze v Ljubljani. Melita Žontar, diplomirana socialna delavka, je zaposlena na Centru za socialno delo Kranj.

Članek opiše delo, položaj in pomen prostovoljcev na Centru za odvisnosti Kranj. Center k obravnavi zasvojenih pristopa interdisciplinarno, kar vpliva tudi na način dela prostovoljcev. Na

Centru že od samega nastanka v delo z zasvojenimi vključujejo tudi prostovoljce in imajo z njimi dobre izkušnje. Prostovoljce iščejo zlasti med študenti družboslovnih in humanističnih smeri. Avtorja opišeta postopke izbire prostovoljcev, njihovega usposabljanja in vključevanja v delo z zasvojenimi. V procesu obravnave zasvojenega sodelujejo zasvojeni, starši (družina), prijatelji in znanci, terapevt, bivši zasvojenec, prostovoljci, policija in sodstvo ter drugi akterji. Namen terapevtov in prostovoljcev v tem procesu je spremeniti obnašanje zasvojenega v smer, ki vodi od zasvojenosti z drogami. V raziskavi, ki smo jo opravili na Centru za odvisnosti Kranj, smo poskusili ugotoviti, kako prostovoljci in terapevti opredeljujejo vlogo posameznih akterjev v procesu odvajanja od drog. Raziskava je pokazala, da zaradi specifičnosti položaja prostovoljcev obstajajo razlike med prostovoljci in terapevti, ki pa se kažejo zlasti v pomenu, ki ga skupini pripisujeta posameznim akterjem.

Ključne besede: prostovoljci, družina, prijatelji, terapevt, bivši zasvojenec, sodišča, policija.

Nika Cigoj Kuzma

PROSTOVOLJNO DELO ŠTUDENTOV VISOKE ŠOLE ZA SOCIALNO DELO (VŠSD)

Nika Cigoj, univ. dipl. psih., je asistentka na Visoki šoli za socialno delo Univerze v Ljubljani in članica društva Boetika.

Naloga VŠSD je skrb za stalen razvoj stroke in spremljanje trendov v stroki socialnega dela in socialnega varstva v svetu ter prenos novih konceptov in metod dela v prakso. Izvaja jo med drugim s pomočjo prakse. Pri praksi sodelujejo mentorji Visoke šole za socialno delo in svetovalci na učnih bazah, ki so socialni delavci. Vsi sodelujoči so v medsebojnih interakcijah, se povezujejo, delujejo kot kompleksen sistem za skupno uresničevanje cilja – povezovanje teorije in prakse. Prispevek podaja oceno izvajanja prakse v šolskem letu 2000/2001, ki je nastala na osnovi obdelave vprašalnikov, ki so bili razdeljeni vsem udeležencem v praksi: študentom, mentorjem in svetovalcem.

Ključne besede: socialno delo, študentje, izobraževanje, metode socialnega dela, prostovoljno delo, praksa.

Vito Flaker

VOLUNTARY WORK: WORK FOR OTHERS AND FOR ONESELF

Dr. Vito Flaker is associate professor at University of Ljubljana School of Social Work and Dean of the School.

Voluntary work is an invention of the 20th century and differs considerably from charity of previous times. It is no longer the activity of the ruling elites but the participation, particularly of the youth, at solving some social problems. In Slovenia it has developed mainly as a response to the contradictions of the professionalism and the bureaucratic operation of institutions in the field of social action. The activities called voluntary are manifold and have several dimensions. They may have formal or informal frame, they may be designed for actual persons or abstract receivers of help, they may be organised as repetitive or as single actions, and they may be performed for others or for oneself. One of the attractions of voluntary work is precisely that what is done for others may also be work for oneself. Voluntary work is still, despite being non-paid, non-professional and intended for the benefit of others, dominated by wage-labour. Yet, in spite of its instrumental and utilitarian dimensions, it also possesses an aesthetic and ethical one, if it mediates in power relations between experts and users.

Keywords: work in shadow, informal sector, wage, power.

Jože Ramovš

VOLUNTARY WORK WITH PEOPLE AND FOR THE PEOPLE

Dr. Jože Ramovš, anthropologist and social worker, is Principal of the Anton Trstenjak Institute and Associate Professor at University of Ljubljana School of Social Work.

The paper is an attempt at a wholesome presentation of the modern voluntary social work. It draws from the author's insights on social immunity system of self-help and solidarity. In his view, voluntary work is a specific modern form of solidarity, and to a great extent of self-help as well. A discussion on the pertinent Slovenian terminology is followed by a presentation and definition of post-modern voluntary work. Several dilemmas of professional help for people in distress are extensively analysed, such as the pathology of working with people and for them and the protection against it. The specific voluntary organisational paradigm, as distinct from the professional one, is presented for all stages: in recruiting volunteers, in their training, in the performance of voluntary work and actions, and in concern for maintaining the condition of volunteers. The final part of the paper presents several insights from the rich experience with voluntary work in the field of social gerontology.

Keywords: voluntary work, solidarity, self-help, social immunity system, professional hygiene.

Charles A. Elmet

INFORMAL CAREGIVERS OF OLDER ADULTS

CAREGIVER BURDEN AND THE BENEFITS OF SUPPORT GROUPS

Charles A. Elmet, Ph.D., LCSW, is Assistant Professor of Social Work, University of Washington Tacoma and Adjunct Assistant Professor of Social Work, School of Social Work, University of Washington (Seattle).

Informal caregivers, such as spouses, daughters and daughters-in-law, provide the vast majority of care to impaired elderly persons. The demands of care giving can lead to various types of burden, including physical, psychological/emotional, social and financial. Support groups for informal

caregivers have been shown to be effective in helping caregivers increase feelings of well-being, improve relationships with care receivers, decrease depression and anxiety and ultimately lower rates of institutionalisation. Support groups may be professionally or peer led and may focus on specific disease processes, i.e., Alzheimer's disease, or be designed for caregivers of older adults in general.

Keywords: caregiver, burden, support groups, elderly.

Bojana Mesec

THE EMERGING GENERATION OF VOLUNTEERS

Bojana Mesec, M. A., is research assistant at University of Ljubljana School of Social Work.

People and organisations are linked through new technology and new ways of communication. They are a means of obtaining new knowledge and adopting new, better, faster and more efficient techniques. But the change commits us to hard work. The use of new technology requests investment in equipment, people with knowledge, training, and last but not least, the will for progress. Not-for-profit organisations, public and private, are very modestly equipped for their work. The information media brought about by globalisation has changed the operation of both profit and not-for-profit organisations, but due to their lack of means not-for-profit organisations have been left behind. The only way for them therefore is to accept the technological challenge on the level achieved by the profit sphere. Not-for-profit actions must become entrepreneurial to the extent that it will be able to communicate its social and humane ideas to the profit-oriented society on an equal footing, and react to its needs.

Keywords: virtual volunteers, virtual identity, community, new technologies.

Leonida Kobal

'GLUING WITH PEOPLE'

AN ASSESSMENT OF THERAPEUTIC EFFECTS ON VOLUNTEERS
FROM THE POINT OF VIEW OF ATTACHMENT THEORY

Leonida Kobal, M. A., is a junior researcher at University of Ljubljana School of Social Work.

The author presents some findings of the research on therapeutic effects in the volunteers who have attended the socio-therapeutic summer camp 2000, organised by the association for psycho-social help and voluntary work 'Odmev'. By getting involved in the camp that demanded intense participation in relational network individuals reveal implicit, unconscious models of establishing closer relations, which may be explained and distinguished from the point of view of Bowlby's attachment theory. The sources of attachment theory, the research of attachment in childhood as the model of attachment styles in adulthood, and the significance of attachment theory for helping professions are discussed. On the empirical level the author finds that the majority of volunteers, with respect to their dominating attachment style, showed positive or therapeutic shifts on and after the camp.

Keywords: socio-therapeutic camp, volunteers, personal growth, attachment styles, implicit relational models.

Nino Rode, Melita Žontar

VOLUNTARY WORK WITH ADDICTIONS
THE CASE OF KRANJ CENTRE OF SOCIAL WORK

Nino Rode, M. A., is assistant lecturer for research methodology at University of Ljubljana School of Social Work. Melita Žontar is a social worker employed at Kranj Centre of Social Work.

The authors describe the work, position and the role of volunteers at Kranj Centre of Social Work. The Centre's approach to addictions is interdisciplinary, which also determines voluntary work. Volunteers have been included in the Centre's work with addictions since the very beginning.

They have been sought mainly amongst the students of social sciences and the humanities. The procedures of selection, training and inclusion of volunteers at the Centre are described. The treatment of an addict involves the addict him/herself, his/her parents (family), friends and acquaintances, the therapist(s), former addicts, volunteers, the police, courts of law, and other actors. The intent of therapists and volunteers is to change the behaviour of the addict in the direction that leads away from addiction. The research conducted at the Centre tried to determine how volunteers and therapists define the role of individual actors in the process of getting off. It showed that due to the specific position of volunteers, there are differences between them and therapists, which can be noticed in the significance attributed by each group to individual actors.

Keywords: volunteers, family, friends, therapist, former addicts, courts of law, police.

Nika Cigoj Kuzma

VOLUNTARY WORK OF SCHOOL OF SOCIAL WORK STUDENTS

Nika Cigoj is a psychologist, assistant lecturer at University of Ljubljana School of Social Work, and member of the association 'Boetika'.

The task of the School is to see to the constant development of the profession, to follow its trends in the world, and to transfer new concepts and methods into practice. This is carried out with the help of practice placements, practice tutors at the School, and counsellors on placements who are social workers. All the participants are interacting and work as a complex system for the joint attainment of the aim – a linking of theory and practice. The paper gives an estimate of the performance on placement in the academic year 2000-2001, based on a questionnaire distributed to all the participants: students, tutors, and counsellors.

Keywords: social work students, social work methods, voluntary work, practice placement.

IZDAJE VIŠKE ŠOLE ZA SOCIALNO DELO

Srna MANDIČ (ur.), *Pravica do stanovanja: Brezdomstvo in druga stanovanjska tveganja ranljivih skupin* (2.160 SIT)

Tanja LAMOVEC, *Kako misliti drugačnost* (2.160 SIT)

Tanja LAMOVEC, *Psihosocialna pomoč v duševni stiski* (2.160 SIT)

Blaž MESEC, *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu* (2.160 SIT)

Ellen BASS, Laura DAVIS, *Pogum za okrevanje: Priročnik za ženske, ki so preživele spolno zlorabo v otroštvu* (razprodano)

Mojca NOVAK, *Razvoj evropskih modelov države blaginje* (2.160 SIT)

Judith LEWIS HERMAN, Carol-Ann HOOPER, Liz KELLY, Birgit ROMMELSPACHER, Valerie SINASON, Moira WALKER (Predgovor Darja ZAVIRŠEK), *Spolno nasilje: Feministične raziskave za socialno delo* (2.160 SIT)

Naročila: Knjižnica VŠSD, Topniška 33, 1000 Ljubljana, nika.cigoj.kuzma@uni-lj.si

Nove knjige sodelavcev VŠSD, ki so izšle pri drugih izdajateljih

Darja Zaviršek, *Hendikep kot kulturna travma*. Ljubljana: Založba /* cf.

Marija OVSENIK, Milan AMBROŽ, *Neprofitni avtopoietični sistemi*. Škofja Loka: Inštitut za samorazvoj

Srečo DRAGOŠ, *Katolicizem na Slovenskem: Socialni koncepti do druge svetovne vojne*. Ljubljana: KRT.

Vito FLAKER, *Odpiranje norosti: Vzpon in padec totalnih ustanov*. Ljubljana: /* cf. (3.650 SIT)

Nove knjige, zanimive za naše bralce

Pascal DIBIE, *Etnologija spalnice*. Ljubljana: /* cf. (3.888 SIT)

Michel FOUCAULT, *Zgodovina norosti v času klasicizma*. Ljubljana: /* cf.

Albert MRGOLE, *Malopridna mladež med zaščitniki in preganjalci k nastajanju mladinskega prava*. Ljubljana: /* cf. (3.456 SIT)

David ŠALAMUN, *Dobrodošli v Dializiju, potovanje na svojo odgovornost*. Ljubljana: /* cf. (1.026 SIT)

Založba /* cf., Slomškova 15, 1000 Ljubljana, (061) 1344431, zoja.skusek@guest.arnes.si

Kako naj bo urejeno besedilo za objavo v časopisu Socialno delo

• Besedilo je treba oddati hkrati v izpisu in na disketi ali po e-pošti. Izpis naj ima dvojen razmak med vrsticami. Besedilo naj bo zapisano v formatu RTF.

• Besedilo na disketi naj bo neformatirano, brez pomikov v desno, na sredino, različnih velikosti črk ipd. Ne uporabljajte avtomatičnega številjenja odstavkov ali naslovov. Za citate, opombe, naslove ipd. bomo uporabili naš standardni tisk.

• Kurzivo ali podčrtavo (kar je ekvivalentno) uporabljajte samo za poudarjeno besedilo, v referencah za naslove knjig in revij in za tuje besede v besedilu, ne pa za naslove razdelkov v besedilu ipd. Krepke (**bold**) pisave ne uporabljajte.

• Ves tekst, vključno z naslovi, podnaslovi, referencami itn., naj bo pisan z malimi črkami, seveda pa upoštevajte pravila, ki veljajo za veliko začetnico. Le v citatih pustite izvirno obliko zapisa.

• Opombe k besedilu naj bodo pomaknjene na konec besedila. Ne uporabljajte računalniškega formata opomb (ne pod črto ne na koncu). V glavnem besedilu označite opombo z zaporedno številko takoj za besedo ali ločilom, in sicer v pisavi *superscript* («nadpisano»). V tej pisavi naj bo tudi številka pred besedilom opombe.

• Grafični materiali naj bodo izrisani v formatu A4 in primerni za preslikavo. Upoštevajte, da je tisk črno-bel. Če so grafike računalniško obdelane, se posvetujte z uredništvom. Ne uporabljajte internih grafičnih modulov (npr. MS Word), temveč le grafične programe.

• Literatura naj bo razvrščena po abecednem redu priimkov avtorjev oz. urednikov (oz. naslovov publikacij, kjer avtor ali urednik ni naveden).

Primeri za navajanje knjig:

Antropološki zvezki 1 (1990). Ljubljana: Sekcija za socialno antropologijo pri Slovenskem sociološkem društvu.

D. Bell, P. Caplan, W. J. Karim (ur.) (1993), *Gendered Fields: Women, men and ethnography*. London: Routledge.

A. Miller (1992), *Drama je biti otrok*. Ljubljana: Tangram.

Primeri za navajanje poglavij v zbornikih in člankov v revijah:

J. D. Benjamin (1962), The innate and the experiential. V: H. W. Brosin (ur.), *Lectures in Experimental Psychiatry*. Pittsburg: Univ. Pittsburg Press (81-115).

G. Čačinovič Vogrinčič (1993), Družina: pravica do lastne stvarnosti. *Socialno delo*, 32, 1-2: 54-60.

Če se avtorjevo ali urednikovo ime ponovi, ga zaznamujete z dvema črticama (–) namesto imena. Podnaslov se piše za dvopičjem po glavnem naslovu. Pri revijah in zbornikih obvezno navedite strani, kjer se nahaja besedilo, pri reviji za dvopičjem, pri zborniku v oklepaju.

• Reference v besedilu naj bodo urejene po naslednjem zgledu: ... (Čačinovič Vogrinčič 1993; prim. tudi Miller 1992) ..., in sicer enako, če gre za avtorje ali za urednike (brez »ur.« ipd.). Kadar citirate, navedite tudi stran v viru, npr. ... (Benjamin 1962: 111) ... Imena istega avtorja ali urednika v zaporednih referencah ni treba ponavljati, npr. ... (Miller 1984: 111; 1992: 87) ... Če navedba vira neposredno sledi omembi avtorja oz. urednika v besedilu, se njegovo ime v oklepaju izpusti, npr. ... po Millerjevi (1992: 32) je ... Kadar je referenca edina ali bistvena vsebina opombe pod črto, oklepaja ne pišite. Če navajate zaporedoma isti vir na isti strani, uporabite ... (*ibid.*) ..., če pa isti vir na drugi strani, uporabite »op. cit.«, npr.: ... (op. cit.: 121) ...

• Ne uporabljajte več kot tri stopnje vmesnih naslovov (1, 1.1, 1.1.1).

• Vse tuje besede (razen imen) in latinske bibliografske kratice (*ibid.*, *et al.* ipd.) pišite ležeče ali podčrtano. Kjer z izvirnim izrazom pojasnjujete svoj prevod, ga postavite v oglati oklepaj, npr.: ... igra [play] ...; s tem zaznamujete tudi neizrečen ali izpuščen del citata, npr.: ... [družina] ima funkcijo ...«, »... vse tuje besede [...] in latinske ...«.

• Druga datoteka naj vsebuje povzetek v 10-15 vrsticah in 3 do 7 ključnih besed. Omembe avtorja naj bodo v tretji osebi. Dodajte kratko informacijo o avtorju (v tretji osebi), npr.: Dr. XY je docentka za sociologijo na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani, podpredsednica Društva socialnih delavcev Slovenije in pomočnica koordinatorja Evropskega programa za begunce. Obvezno pripišite tudi svoj naslov in telefonsko številko.

social work

Vol. 40, December 2001, Part 6

Published by University of Ljubljana School of Social Work

All rights reserved

Editorial Advisory Board

Vika Bevc
Franc Brinc
Gabi Čačinovič Vogrinčič
Bojan Dekleva
Vito Flaker
Andreja Kavar Vidmar
Zinka Kolarič
Anica Kos

Editor

Bogdan Lešnik

Associate Editors

Darja Zaviršek (book reviews)

Srečo Dragoš (research)

Jo Campling (international editor)

Address of the Editors

Topniška 33, 1000 Ljubljana, Slovenia
phone (+386 1) 43-77-615, fax 43-77-122
e-mail socialno.delo@uni-lj.si
www.vssd.uni-lj.si/sd

Editorial Advisory Board (cont.)

Blaž Mesec
Mara Ovsenik
Jože Ramovš
Pavla Rapoša Tajnšek
Tanja Rener
Bernard Stritih
Marta Vodeb Bonač
Marjan Vončina

selected contents

Vito Flaker	
VOLUNTARY WORK: WORK FOR OTHERS AND FOR ONESELF	305
Jože Ramovš	
VOLUNTARY WORK WITH PEOPLE AND FOR THE PEOPLE	313
Charles A. Elmet	
INFORMAL CAREGIVERS OF OLDER ADULTS: CAREGIVER BURDEN AND THE BENEFITS OF SUPPORT GROUPS	323
Bojana Mesec	
THE EMERGING GENERATION OF VOLUNTEERS	329
Leonida Kobal	
'GLUING WITH PEOPLE': AN ASSESSMENT OF THERAPEUTIC EFFECTS ON VOLUNTEERS	335
Nino Rode, Melita Žontar	
VOLUNTARY WORK WITH ADDICTIONS: THE CASE OF KRANJ CENTRE OF SOCIAL WORK	355
Nika Cigoj Kuzma	
VOLUNTARY WORK OF SCHOOL OF SOCIAL WORK STUDENTS	363
ENGLISH ABSTRACTS	384

2001 – LETO PROSTOVOLJSTVA

članki

Vito Flaker	
PROSTOVOLJNO DELO: DELO ZA DRUGE IN ZASE	305
Jože Ramovš	
PROSTOVOLJSTVO PRI DELU Z LJUDMI IN ZA LJUDI	313
Charles A. Elmet	
NEFORMALNI OSKRBOVALCI STAREJŠIH ODRASLIH: OBREMENITEV OSKRBOVALCEV IN KORISTI OZ. PREDNOSTI SKUPIN ZA SAMOPOMOČ	323
Bojana Mesec	
NOVA GENERACIJA PROSTOVOLJCEV, KI PRIHAJA	329
Leonida Kobal	
»ZLIMAM SE Z LJUDMI«: UGOTAVLJANJE TERAPEVTSKIH UČINKOV PRI PROSTOVOLJCIH Z VIDIKA TEORIJE NAVEZANOSTI	335
Nino Rode, Melita Žontar	
PROSTOVOLJCI PRI DELU Z ZASVOJENIMI: PRIMER CENTRA ZA ODVISNOSTI KRANJ	355
Nika Cigoj Kuzma	
PROSTOVOLJNO DELO ŠTUDENTOV VISOKE ŠOLE ZA SOCIALNO DELO	363

poročila

PROSTOVOLJNO DELO NA PODROČJU SOCIALNEGA VARSTVA • Ines Kokalj	369
PROJEKTI DRUŠTVA BOETIKA • Nika Cigoj Kuzma, Ines Kokalj	373

nekrolog

DAVID BRANDON (1941–2001)	377
---------------------------	-----

povzetki

SLOVENSKI	381
ANGLEŠKI	384